

Лекція № 1

з навчального предмета Українська мова

Тема Вступ. Лексикографія. Типи словників

Мета заняття Ознайомити студентів із поняттям «Лексикографія». Розглянути типи словників. Мотивувати до вивчення української мови.

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН презентація в MOODLE

<https://moodle.krkm.dnu.edu.ua/mod/folder/view.php?id=6840>

Час 2 години

План проведення лекції

1. Поняття лексикографії
2. Типи словників

Література

1. Авраменко О.М. Українська мова. Підручник для 10 класу. - К: Грамота. 2018, - 207 с.
2. Авраменко О.М., Блажко М.Б. Українська мова та література. Довідник. Завдання в тестовій формі. - К.: Грамота. 2021, - 496 с.

1. Поняття лексикографії

Лексикографія (від гр. *lexikos* "словниковий" або *lexicon* "словниковий запас" і *igrapho* "пишу") - розділ мовознавства, який займається теорією і практикою укладання словників. Це наука, яка має практичне застосування. Словники необхідні для вивчення рідної та іноземної мов, для піднесення культури усної та писемної мови і загалом інтелекту людини. Культурний рівень нації та рівень розвитку мови часто оцінюють за кількістю виданих словників.

Лексикографія тісно пов'язана з лексикологією. Укладання словників вимагає великих теоретичних знань і доброго чуття мови, тобто розуміння відтінків значення слова, особливостей його вживання, сполучуваності з іншими словами тощо.

Розрізняють теоретичну і практичну лексикографію. Теоретична лексикографія опрацьовує загальну теорію словників: розробляє принципи відбору лексики, розташування слів і словникових статей, структуру словникової статті (граматичний і фонетичний коментар до слова, виділення і класифікація значень, типи словникових визначень, система ремарок, типи ілюстрацій, подача фразеологізмів, співвідношення лінгвістичної і нелінгвістичної, тобто енциклопедичної, країнознавчої інформації).

Практична лексикографія забезпечує навчання мови - як рідної, так і іноземної, описує й нормалізує рідну мову, дає матеріал для наукового вивчення лексики.

Для сучасної лексикографії характерні: розуміння лексики як системи; діалектичний погляд на значення (його змінність, відсутність чітких меж між значеннями полісемантичного слова тощо); визнання тісного зв'язку лексики з граматиною. Опрацьовуються різні типи словників залежно від того, кому вони адресовані. Є словники академічні, в яких інформація про слово найповніша, і навчальні, які мають на меті навчити людину, що вивчає мову, правильно

використовувати слово. Є також словники для широкого використання і словники-довідники, адресовані представникам певної професії.

2. Типи словників

Усі словники поділяють на енциклопедичні й лінгвістичні.

Енциклопедичні словники описують світ, пояснюють явища, поняття, дають бібліографічні довідки про знаменитих (інколи й одіозних) людей, відомості про країни й міста, про видатні події тощо. Відомими є "Українська радянська енциклопедія" в 17 томах (К., 1960-1966; друге видання в 12 томах вийшло в 1977-1985), "Енциклопедія українознавства" за ред. В. Кубійовича, що вийшла в 1949 р. за кордоном і зараз перевидається у Львові і Києві (т. 1-7, Львів, 1993-1998; т. 1-4, Київ, 1994-1996), "Большая советская энциклопедия" в 50 томах (М., 1950-1958; останнє третє видання в 30 томах вийшло в 1969-1978), "Энциклопедический словарь" у 86 томах Ф. Брокгауза й І. Єфрона (С.-Петербург, 1890-1907), "Encyclopaedia Britannica" (Британська енциклопедія) в 30 томах (п'ятнадцате видання вийшло в 1974-1986) та ін.

До енциклопедичних належать і галузеві термінологічні словники. Так, останнім часом в Україні з'явилася значна кількість таких словників, як наприклад, "Словник термінів ринкової економіки" за редакцією В.І. Науменка (К., 1996), "Короткий словник філософських термінів" за редакцією В.М. Козакова (К., 1996), "Словник-довідник з екології" Є.М. Кондратюка і Г.Л. Хархоти (К., 1987), "Словник медичних термінів" В.Й. Кресюка та ін. (Одеса, 1994), "Соціологія: Короткий енциклопедичний словник" за редакцією В.І. Воловича (К., 1998) та багато інших.

Лінгвістичні словники - це словники слів. Вони дають інформацію не про речі, явища, поняття, а про слова. Якщо енциклопедичні словники подають лише назви предметів та явищ, які в мові представлені іменниками та іменними словосполученнями, то лінгвістичні словники пояснюють усі типи слів, їх граматичні та стилістичні ознаки, особливості їх функціонування. Лінгвістичні словники поділяють на одномовні й багатомовні.

Одномовні словники

Тлумачні словники. У цих словниках розкривається (тлумачиться) значення слів. У слові позначається наголос, вказується на його граматичні й стилістичні властивості. До кожного значення наводиться ілюстративний матеріал (приклади вживання з художньої та іншої літератури). Є такі тлумачні словники української мови: "Словник української мови" АН в 11 томах (К., 1970-1980), "Новий словник української мови" у 4 томах В. Яременка й О. Сліпущо (К., 1998).

Словники неологізмів. Це словники тлумачного типу, в яких зібрані слова, що недавно з'явилися в мові. Як приклад можна навести словники "Новые слова и значения" за редакцією Н.З. Котелової (М., 1973; М., 1984), "Словарь новых слов русского языка (середина 50-х - середина 80-х годов)" за редакцією Н.З. Котелової (С.-Петербург, 1995), "Словарь новых слов/Dictionary of New Words" Джонатана Гріна (М., 1996).

Словники іншомовних слів. Ці словники охоплюють запозичену лексику, вказують на джерело запозичення слова, наводять іншомовну форму в оригіналі і тлумачення слова рідною мовою. Українською мовою видані такі словники іншомовних слів: "Словник чужомовних слів" А. Орла (Нью-Йорк, 1963), "Словник іншомовних слів" за редакцією О.С. Мельничука (К., 1975), "Словник іншомовних слів" М.П. Коломійця і Л.В. Молодової (К., 1998).

Діалектні словники. У діалектних словниках зібрано й розтлумачено лексику одного діалекту або декількох діалектів однієї мови. Як правило, такі словники охоплюють лише ті слова, яких немає в літературній мові або які мають семантичні відмінності порівняно з такими самими словами літературної мови. Серед словників української діалектної лексики можна назвати "Словник бойківських говорів" М.Й. Онишкевича (К., 1984), "Словник полтавських говорів" В.С. Ващенко (Харків, 1960), "Словник поліських говорів" П.С. Лисенка (К., 1974), "Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини" в 4-х томах В.А. Чабаненка (Запоріжжя, 1992), "Гуцульські говірки: Короткий словник" за редакцією Я. Закревської (Львів, 1997) та ін.

Словники мови письменників. У цих словниках зареєстровано всі слова, які використав письменник у своїх творах, наводяться значення, в яких ці слова вжиті, фіксуються всі форми кожного слова, скільки разів яка форма вжита і де. Такі словники називають конкордансами (від лат. concordare "той, що узгоджується"). Уже створені словники мови Еврипіда, Платона, Цицерона, Шекспіра, Шеллі, Пушкіна, Міцкевича. В Україні вийшов "Словник мови Шевченка" в 2-х томах (К., 1964) і "Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка" у 3-х томах (Харків, 1978-1979).

Історичні словники. В історичних словниках подано лексику певного історичного періоду. Українська мова представлена "Історичним словником українського язика" Є. Тимченка (К., 1930-1932).

Етимологічні словники. Етимологічні словники розкривають походження слова, зокрема в них вказується, власне чи запозичене слово; якщо запозичене, то коли і з якої мови. Для корінних (власних, питомих) слів устанавлюється корінь, із яким ці слова пов'язані, наводяться паралелі з інших мов, простежуються зміни в значенні і формах слова. В Україні вийшло 3 томи "Етимологічного словника української мови" за редакцією О.С. Мельничука (К., 1982-1989).

Синонімічні словники. У синонімічних словниках наводяться синонімічні ряди, які складаються зі слів і словосполучень тотожних або близьких за значенням. У межах кожного синонімічного ряду подається семантична (вказується на відмінні відтінки значень) і стилістична характеристика слів, окреслюється їх сполучуваність, наводяться приклади їх уживання в контексті. Саме так побудовані академічний "Словник синонімів української мови" у 2-х томах (К., 1999-2000).

Словники антонімів. У цих словниках наводяться і тлумачаться слова з протилежними значеннями, характеризується їх сполучуваність, наводяться приклади їх вживання в суцільному тексті. Так, зокрема, за цими принципами укладені "Словник антонімів" української мови Л.М. Полюги (Київ, 1987) і словники антонімів російської мови Л.О. Введенської (Ростов-на-Дону, 1982), М.П. Колесникова (Тбілісі, 1972), М.Р. Львова (М., 1988) та англійської мови В.Н. Комісарова (М., 1964).

Словники омонімів. До словників омонімів включено слова, які збіглися за звучанням. У словниковій статті вказують на тип утворення омонімів, а також на граматичні, стилістичні та інші ознаки цих омонімів, які підкреслюють їх протиставленість. Прикладом таких словників можуть служити "Словник омонімів української мови" О. Демської та І. Кульчицького (Львів, 1996), "Словарь омонимов русского языка" О.С. Ахманової (М., 1974; третє видання -1986), "Словарь омонимов русского языка" М.П. Колесникова (Ростов-на-Дону, 1995).

Фразеологічні словники. У фразеологічних словниках зібрано усталені звороти, яким дається тлумачення і стилістична характеристика. Такими, зокрема, є академічний "Фразеологічний словник української мови" у 2-х книгах (К., 1993; друге видання - 1999), "Фразеологічний словник української мови" в 2-х томах Г.М. Удовиченка (К., 1984).

Орфографічні словники. В орфографічних словниках слова наводяться в алфавітному порядку в їх нормативному написанні. Одними із кращих орфографічних словників є "Орфографічний словник української мови", укладений С.Л. Головащук, М.М. Пещак, В.М. Русанівським і О.О. Тараненком (К., 1994) і "Український орфографічний словник" за редакцією А.О. Свашенко (Харків, 1997).

Орфоепічні словники. В орфоепічних словниках подано перелік слів літературної мови з позначенням нормативного наголосу і з вказівкою на вимову. Є такі орфоепічні словники української мови: "Словник наголосів української літературної мови" М.І. Погрібного (К., 1973), "Українська літературна вимова і наголос" за редакцією М.А. Жовтобрюха (К., 1973).

Словники правильності мовлення. Такі словники містять найскладніші в уживанні слова. В них пояснюється написання й вимова слів, словотворення, даються граматична і стилістична характеристики слів, наводяться приклади можливої сполучуваності слів і керування. Як приклади цього типу словників можна назвати "Словник труднощів української мови" за редакцією С.Я. Єрмоленко (К., 1989).

Частотні словники. У цих словниках подаються слова не за алфавітом, а за спадом частот, тобто розташовуються в порядку від найбільш частотного до найменш частотного. Для створення частотного словника необхідно опрацювати надзвичайно великий масив текстів (зробити підрахунки в десятках, а то й сотнях мільйонів слововживань), бо від обсягу опрацьованого матеріалу залежить ступінь об'єктивності визначення місця (рангу) слова в словнику. Прикладами частотних словників є "Частотний словник сучасної української художньої прози" в 2-х томах (К., 1981).

Зворотні словники. У зворотних (інверсійних) словниках слова розташовані за алфавітом із їх кінця: а, ба, баба, жаба, раба і так далі. Такі словники групують слова за морфемами - закінченнями, суфіксами, коренями, префіксами.

Словотвірні та морфемні словники. У цих словниках членуються слова на морфеми, визначається твірна основа слова і морфема, за допомогою якої утворене від твірної основи слово. До таких словників належить "Морфемний словник" Л.М. Полюги (К., 1983). русского языка" у 2-х томах О.М. Тихонова (М., 1985; друге видання - 1990).

Ідеографічні словники. В ідеографічних словниках слова розташовано не за алфавітом, а за групами, які виділяють на основі спільних значень. Тут лексика поділена на 20 основних розділів, таких, як "Неорганічний світ", "Рослинний і тваринний світ", "Простір", "Бажання і вчинки", "Відчуття", "Почуття" тощо. Кожен із таких розділів ділиться на класи, класи на підкласи і т.д.

Багатомовні словники. У багатомовних (перекладних) словниках дається не пояснення (тлумачення) значень слів, а переклад, тобто підбирається слово-відповідник іншої мови. Найчастіше це двомовні словники. їх створюють для цілей перекладу й активно використовують при вивченні іноземної мови. Прикладом двомовних словників є "Русско-украинский словарь" АН в 3-х томах (1968; друге видання - 1988). Значно рідше за двомовні створюються словники, що охоплюють

три і більше мов, як, наприклад, "Німецько-українсько-російський словник" за редакцією Б.І. Лисенко (К., 1991). Унікальним є укладений А. та В. Поповими "Словарь на семи языках (французько-німецько-англійсько-італійсько-іспансько-португальсько-голландсько-руський)", який вийшов у 1902 р. У Варшаві.

Висновок

Як бачимо, сучасна лексикографія задовольняє потреби в найрізноманітніших типах інформації про слова. Вона розвивається за двома основними напрямками: 1) створення спеціалізованих словників, у яких була б інформація тільки одного характеру (лише написання, лише походження тощо); 2) створення комплексних словників, які б включали по можливості всі відомості про слово: тлумачення, граматичну характеристику, вимову, написання, смислові зв'язки з іншими словами (синонімічні, антонімічні), особливості вживання в різних стилях. Інколи такі комплексні словники включають й енциклопедичну інформацію про річ, яку називає слово.

Складання словників завжди вважали важливим загальнокультурним завданням. Кожна людина, яка дбає про свій загальнокультурний розвиток, повинна читати словники. Як мудро порадив Максим Рильський, "Не бійтесь заглядати у словник: Це пишний яр, а не сумне провалля; Збирайте, як розумний садівник, Достиглий овоч у Грінченка й Даля".

Домашнє завдання:

1. Законспектувати матеріал лекції.
2. Виконати вправи: 2,3,5,7 с.5-8 (Авраменко 10 клас, 2019)

Лекція № 2

з навчального предмета Українська мова

Тема Мовна норма. Нормативне й ненормативне мовлення. Типи норм

Мета заняття знати про норми сучасної української літературної мови; нормативне та ненормативне мовлення: про типи норм; розвивати культуру мовлення і навички увести бесіду про культуру спілкування в різних ситуаціях; мотивувати до прагнення оволодівати літературною українською мовою.

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН відео до теми

https://www.youtube.com/watch?v=nezy-h6_cn8

Час 2 години

План проведення лекції

1. Мовна норма.
2. Нормативне й ненормативне мовлення.
3. Типи норм.

Література

1. Авраменко О.М. Українська мова. Підручник для 10 класу. - К: Грамота. 2018, - 207 с.

2. Авраменко О.М., Блажко М.Б. Українська мова та література. Довідник. Завдання в тестовій формі. - К.: Грамота. 2021, - 496 с.

I. Перевірка домашнього завдання.

II. Актуалізація

Читраплялись у вас випадки порушення мовних норм, скажімо, орфографічних, пунктуаційних, орфоепічних? Чим це зумовлено? Поясніть.

- Уважно послушайте слова Людмили Савчук про рідну мову.

- Як ви розумієте основну думку вірша?

Як воду п'ю із чистої криниці,

З-поміж людей вишукую слова.

І наша рідна мова-чарівниця

У віршах повно звучних ожива.

Цвіте, як квітка маку серед поля.

Дзвенить, як пісня пташки чарівна.

І хоч нелегка в Україні доля,

Та вірю все ж відродиться вона.

І буде людям Україна – мати,

Не мачуха, якоюнині є.

І мову рідну будуть шанувати,

Як найбагатіше надбання своє.

III. Основна частина

Сучасна українська літературна мова в обох своїх різновидах — писемному й усному — становить оброблену, відшліфовану, упорядковану вченими, письменниками, іншими видатними діячами культури форму загальнонародної національної української мови.

Найголовніша ознака літературної мови — це її унормованість, властиві їй норми. Мовною нормою виступає будь-яке усталене й загальноприйняте в мові явище — звук, сполучення звуків, морфема, значення слова чи фразеологізму,

форма слова, той чи той різновид словосполучення чи речення, синтаксичної нечленованої конструкції. Кожне з цих явищ сприймається як зразок і як обов'язкова одиниця для використання всіма носіями мови. Наприклад, іменники III відміни в орудному відмінку однини закінчуються на *-ю* (молоддю, нічю, сіллю). Тільки з таким закінченням і належить уживати ці форми слів. Закінчення *-ю* в цьому випадку нормативне, є однією з морфологічних норм мови. Її характеристика, опис мають назву мовного правила. Теорія морфології, фонетики, усіх інших розділів науки про мову якраз і виявляється в морфологічних, фонетичних та інших мовних правилах. У вигляді мовних правил мовні норми найповніше й у певній системі викладено в словниках, підручниках і посібниках з граматики, фонетики, орфографії тощо.

Випишіть назви норм української літературної мови в зошити. Система норм мови внутрішньо поділяється на такі різновиди:

1. *Фонетичні норми*. Стосуються закріпленого у всенародній літературній практиці вимовляння голосних і приголосних звуків, різних сполучень звуків: наприклад, у слові *джерело* перший звук є злитим [ʃ] і саме так слід його вимовляти; обидва звуки [e] в ненаголошеній позиції вимовляємо як [e^и], тобто з певним наближенням до [и], а звуки [p] та [л] мають у цьому слові таку ж природу, як і поза словом.

2. *Лексичні норми*. Охоплюють ті лексичні значення слів мови, які закріпилися за словами. Наприклад, на означення зустрічі двох чи кількох осіб (здебільшого за домовленістю) вживається слово *побачення*, а не *зобачення* (діалектизм).

3. *Фразеологічні норми*. Виявляються в такому вживанні фразеологізмів (стійких словосполучень), коли не спотворюються їхній зміст і граматична будова. Наприклад: *за боки братися*, тобто «*сильно сміятися*»; *на вудочку попастися* — «*дати себе ошукати, обдурити*».

4. *Морфологічні норми*. Полягають у правильному вживанні морфем (значущих частин слова). Наприклад, іменники *солдат*, *відкриття* слід уживати в родовому відмінку множини тільки із закінченням *-ів* (*солдатів*, *відкриттів*).

5. *Синтаксичні норми*. Виявляються в усталених зразках побудови словосполучень, речень, у способах поєднання слів і речень. Наприклад, нормою є вживання форм словосполучень *два (три, чотири) зошити*, *п'ять зошитів* (а не *два зошитів* чи *п'ять зошити*).

6. *Стилістичні норми*. Дотримання їх забезпечує найбільш раціональне вираження думки за певної конкретної життєвої ситуації, оскільки при цьому максимально враховуються мета, характер мовлення і стильова приналежність слів (уживаються слова урочистого звучання або фамільярні, згрубілі, з тим чи тим значенням суб'єктивної оцінки — зменшеності чи зневажливості тощо); унаслідок цього мовне оформлення поетичного твору відрізняється від оформлення заяви, замітки до газети чи наукової праці з хімії; допускається лише певна синтаксична сполучуваність певного слова з іншими. Наприклад, стилістично нормативними є словосполучення *у змаганнях беруть участь* (а не *приймають участь*), *екзамени складають* (а не *здають*) тощо.

7. *Орфоенічні норми*. Виявляються в усталеному, закріпленому традицією вимовлянні ненаголошених голосних звуків, дзвінких і глухих приголосних, різних звукосполучень, окремих граматичних форм, у правильному наголошуванні слів. Наприклад, дзвінкі приголосні в кінці слів треба вимовляти без оглушення, дзвінко

(дуб, діловод, мороз, трикотаж); слова *ознака, предмет* вимовляємо за наголосом на другому складі, а в словах *сімдесят, вісімдесят* наголошуємо останній склад.

8. *Орфографічні норми.* Представлені в обов'язкових написаннях слів. Наприклад, префікси *роз-, без- від-, над-* завжди пишемо однаково: *розбити і розпитати, відробити і відпрацювати.*

9. *Пунктуаційні норми.* Визначаються правилами вживання розділових знаків у письмовому тексті.

Робота з підручником

- Прочитайте теоретичний матеріал у підручнику: 10 клас, О. Авраменко, с.14
Виконайте вправу (усно): с. 15, впр.3

1. *Завдання*

Саморегуляція

- Зверніть ще раз увагу на тему уроку.

- У чому нам ще слід розібратися

(Нормативне і ненормативне мовлення)

2. *Завдання*

Спостереження над мовним матеріалом

- Прочитайте речення. Визначте в них діалектизми. Чи є вони нормативними?

Спросив Іван ціле село: «Дякую вам файно, газди і газдині, що стемі Мали за газду, а мою за газдиню ... Аді стою перед вами і говорю з вами, а той горб не виходить ми з голови ... Все забуду, а його не забуду. Співанки-м знав-та й на нім забув-єм, силу мав-та й на нім лишив-єм». Одна сльоза покотилася по лиці, як перла по скалі.

Здивований лагідним тоном хлопець мовчав.

– Мені неня купила нову запаску ... і постоли... і мережані капчурі ... і ... Він все ще не знав, що сказати.

– Я ся обую файнота й буду дівка ... Тоді йому заздрісно стало.

– А я вже вмію грати в денцівку.

– Наш Федір зробив си таку файну фляру ... та й як заграє.

3. *Завдання*

Складіть свій словничок із 10 слів, які ви чули від знайомих, родичів, від бабусі, яка проживає в селі тощо

IV. *Заключна частина*

ЗАКРІПЛЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ

1. *Самостійна робота*

- Випишіть з твору І. Нечуй-Левицького «Кайдашева сім'я», який вививчаєте, один-два абзаци, визначте в них норми української літературної мови, поясніть їх у формі відповідних мовних правил.

1. *Творча робота*

- Викладіть свій погляд на проблему: «Одвічна проблема протистояння поколінь: чи має вона місце в сучасному світі?» з дотриманням усіх норм сучасної української літературної мови (усно).

УЗАГАЛЬНЕННЯ Й СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

- Чим характеризується літературна мова?
- Назвіть норми сучасної української літературної мови.
- Що є головною ознакою культури мовлення?
- З чим співвідносять мовні і мовленнєві норми?

ПІДСУМОК ЗАНЯТТЯ

·- Чим саме тема уроку може допомогти вам підвищувати культуру власного мовлення? Обґрунтуйте.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Опрацюйте теоретичний матеріал за підручником.
2. Перегляньте експрес-урок О. Авраменка за посиланням:
https://www.youtube.com/watch?v=nezy-h6_cn8
3. Складіть текст (0,5 с.) з дотриманням усіх норм сучасної української літературної мови (письмово).

Лекція № 3

з навчального предмета Українська мова

Тема Лексичне значення слова. Лексична помилка. Слово і контекст

Мета заняття актуалізувати, узагальнити та систематизувати знання про слово як предмет вивчення лексикології, про лексичне значення слова, його використання та поєднання за змістом у словосполученні й реченні; формувати грамотність; збагачувати словниковий запас; розвивати навички правильного слововживання; виховувати повагу до рідної мови, любов до слова.

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН відео до теми

<https://www.youtube.com/watch?v=Ei5jso-ygM0>

Час 2 години

План проведення лекції

1. Лексичне значення слова.
2. Лексична помилка.
3. Слово і контекст

Література

1. Авраменко О.М. Українська мова. Підручник для 10 класу. - К: Грамота. 2018, - 207 с.
2. Авраменко О.М., Блажко М.Б. Українська мова та література. Довідник. Завдання в тестовій формі. - К.: Грамота. 2021, - 496 с.

I. Організаційний момент.

II. Актуалізація. Перевірка домашнього завдання.

III. Лекційний матеріал

1. Лексичне значення слова.

Усі слова мови становлять її **лексику**. Лексика нашої мови формувалася протягом тисячоліть. Одні слова виникали, інші поволі забувалися. А ще частину слів люди запозичували з інших мов від народів, з якими доводилося спілкуватися.

Лексика української мови складається із слів, створених нашими предками, і запозичених слів. Запозичених слів у ній є не більше 10 відсотків. Вони не завжди відповідають фонетичним і морфологічним законам нашої мови. Тому з часом такі слова або замінюються питомими українськими і зникають з мови, або прилаштовуються до її законів і стають своїми.

Кожне слово має одне або більше граматичних значень. Наприклад, слово *олівцем* має такі граматичні значення: іменник, назва неістоти, чоловічий рід, однина, орудний відмінок. Слово *радісно* має лише одне граматичне значення: прислівник. Так само по одному граматичному значенню мають прийменник *над*, сполучник *щоб* і т.д. Граматичні значення ніби позначки, які присвоюються словам, щоб зручніше було ними користуватися.

Чи всі слова мають **лексичне значення**, тобто викликають в нашій уяві певний образ? Чуючи слово *олівець*, ми уявляємо тоненьку паличку графіту в дерев'яній оправі, якою пишуть. Отже, це слово має своє лексичне значення. А

слово *він* не має свого лексичного значення, бо це може бути й олівець, і хлопець, і сон, і будь-який предмет чи явище, назване іменником чоловічого роду в однині. Але в реченні *Я писав олівцем, та він мені зламався* слово *він* набуло конкретного значення “олівець”. Отже, не всі слова мають лексичне значення, але **всі слова в мовленні є носіями лексичних значень**.

За тим, як вони наповнені лексичним значенням, розрізняємо слова **називні, вказівні і службові**.

Називне слово саме по собі є носієм лексичного значення. Чуючи такі слова навіть поза контекстом, ми уявляємо речі, явища, названі ними. Такими словами є іменники (*сонце, вода*), прикметники (*зелений, лісовий*), дієслова (*сидіти, розмовляти*), прислівники (*швидко, вгорі*).

Вказівне слово наповнюється лексичним значенням тільки в мовленні, в контексті. Такими словами є займенники (*він, такий*), числівники (*сім, тринадцять*), займенникові прислівники (*там, тоді*), вигуки (*ой, гун*). Займенники й займенникові прислівники нічого не називають, а лише вказують на предмети, ознаки, кількість, обставини. Числівники самі по собі ніяких предметів не називають, реального змісту вони набувають лише в поєднанні з іменниками. Вигуки виступають заміниками цілих речень і стають зрозумілими тільки в контексті чи в ситуації.

Службове слово виконує допоміжну граматичну або лексичну роль. До таких слів належать прийменники (*із, під*), сполучники (*або, якби*) і частки (*хай, майже*). Прийменники вказують на зв'язок між словами в підрядному словосполученні, сполучники поєднують між собою окремі слова або речення, частки певним чином забарвлюють, видозмінюють граматичне й лексичне значення окремих слів, словосполучень і речень.

Однозначними найчастіше бувають терміни та назви конкретних предметів. Більшість слів у тій чи іншій мірі багатозначні: *зелений* — “колір, середній між жовтим і блакитним” (*зелений листок*), “який заріс зеленню” (*зелене поле*), “недозрілий” (*зелене яблуко*). Значення багатозначного слова конкретизується в словосполученні, в тексті.

Багатозначні слова не слід сплутувати з омонімами, які звучать однаково, але мають різне походження й зовсім різне лексичне значення: *міна* (вираз обличчя) і *міна* (особливий вибуховий снаряд).

Слова можуть мати як **пряме**, так і **переносне значення**.

Пряме значення слова — це його основне значення, яке сприймається як таке, коли чуємо слово поза контекстом. Наприклад, слово *голова* саме по собі означає частину тіла людини чи тварини. Це його пряме значення. Це саме слово в реченні *Риба — вода, ягода — трава, а хліб — усьому голова* (Нар. творчість.) вжито в переносному значенні: “основне”. Так само в словосполученні *голова зборів* слово *голова* має переносне значення: “керівник”.

Переносне значення слова — це таке значення, яке виявляється в певному контексті. Воно є похідним від прямого, впливає з нього і пов'язується з ним.

Назви переносяться з одного предмета, явища на інший за їхньою частковою схожістю в чомусь: за дією (*сонце сходить*), за ознакою (*срібляться хмаринки*), за формою (*мереживо доріг*), за відчуттям дотику (*шовкова трава*) тощо. Переносне значення слів дає нам змогу точніше й образніше описувати певні явища, оформлювати думку.

2. Лексична помилка.

Лексичні помилки виникають унаслідок:

- 1) уживання слова в невласивому йому значенні;
- 2) невдалого добору синонімів;
- 3) сплутування близькозвучних слів (*паронімів*);
- 4) уживання зайвих слів (*плеоназм*);
- 5) повторення спільнокоренових слів (*тавтологія*);
- 6) калькування російських слів і словосполучень;
- 7) використання російських слів замість українських;
- 8) уживання беззмисловних слів, зайвих у мовленні (*слова-паразити*);
- 9) уживання фразеологізмів у невласивому значенні.

1. Не всі слова можуть між собою **сполучатися**, тож, поєднуючи їх, ми маємо передусім зважати на їхнє лексичне значення.

- ❖ Не можна поєднати прикметник *молода* з іменником *дівчина*, бо старих дівчат не буває.
- ❖ Так само не поєднуюваними є прийменник *біля* й сполука слів на позначення кількості або часу:
не *біля*, а *близько одинадцятій години*;
не *біля ста тисяч слів*, а *близько ста тисяч слів*.

2. Порушенням лексичної сполучуваності є поєднання дієслова *розповсюджувати* з іменниками, що мають абстрактне значення: *розповсюджувати інформацію, новини, чутки*.

Ні, *розповсюджують* конкретні предмети, наприклад *листівки, літературу, а інформацію, новини й чутки поширюють*.

3. Слово і контекст

Контекст, -у, ч. Закінчений за змістом уривок тексту, що дає змогу встановити значення слова, яке входить до його складу.

Значення багатозначного слова залежить від **контексту**: в одному реченні летіти — це пересуватися в повітрі за допомогою крил (Пташка летить увись), а в іншому — швидко відбуватися в часі (Не помічаю, як летить час на відпочинку). Якщо слово однозначне, то в будь-якому контексті його значення незмінне.

- Лексичні норми регулюють вибір слова відповідно до змісту й мети висловлювання.
- Наприклад, якщо йдеться про посаду, то вживаємо слово **рятувальник**, але аж ніяк не **рятівник**.

Порівняйте: *Викликали рятувальника з охоронної служби і Рятівником kota став випадковий перехожий*. Якщо сказати: «Рятувальником kota став випадковий перехожий», то це означатиме, що випадкового перехожого призначили на посаду

рятувальника. Виходить нісенітниця. Плутанина близькозвучних слів призводить до лексичної помилки.

Підсумок

1. Дайте визначення поняттю «лексичне значення слова».
2. Дайте визначення поняттю «контекст».
3. Унаслідок чого виникають лексичні помилки?

Домашнє завдання:

1. Вивчити конспект.
2. Вправа 7, стор. 22 (Відредагуйте речення письмово)

Лекція № 4

з навчального предмета Українська мова

Тема Слова власне українські й запозичені. Виправдані й небажані запозичення

Мета заняття актуалізувати, узагальнити та систематизувати знання про слово як предмет вивчення лексикології, формувати грамотність; збагачувати словниковий запас; розвивати навички правильного слововживання; виховувати повагу до рідної мови, любов до слова.

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН відео до теми

https://www.youtube.com/watch?v=OUmM9JK_MPo

Час 2 години

План проведення лекції

1. Слова власне українські й запозичені.
2. Виправдані й небажані запозичення

Література

1. Авраменко О.М. Українська мова. Підручник для 10 класу. - К: Грамота. 2018, - 207 с.
2. Авраменко О.М., Блажко М.Б. Українська мова та література. Довідник. Завдання в тестовій формі. - К.: Грамота. 2021, - 496 с.

I. Організаційний момент.

II. Актуалізація. Перевірка домашнього завдання.

III. Лекційний матеріал

1. Слова власне українські й запозичені.

Лексичний склад української мови неоднорідний за походженням. До нього входять слова, що відрізняються за «місцем народження». Перша група — успадковані й власне українські слова. Друга група — запозичені, що прийшли з інших мов.

Успадковані слова дійшли до нас із попередніх періодів розвитку мови, так званої прадавньої мовної єдності, або праіндоєвропейської мови. Вони мають близьких родичів у споріднених мовах — білоруській, російській, литовській, польській, німецькій, французькій, англійській. Про спільне походження таких слів свідчать їх подібне звучання та будова.

Приклад:

Праіндоєвропейська: méhtēr («мати»); українська: мати; білоруська: маці; російська: мать; литовська: motina; польська: matka; німецька: Mutter; французька: mère; англійська: mother.

Власне українські слова є кількісно найбільшим і найрізноманітнішим шаром лексики (до 90 % слів).

Приклад:

Назви спорідненості (невістка, брат, шурина), назви частин тіла (рука, чоло), назви тварин (корова, кінь, поросся), назви рослин (дуб, береза, бук), назви предметів і явищ природи (колесо, запрягати, ніч) тощо.

До запозиченої лексики належать слова іншомовного походження (приблизно 10% слів).

З давньогрецької — *миска, ангел, кедр, граматика, філософія, хор тощо.*

Із латинської — *республіка, конституція, формула, префікс, юрист, адвокат; лекція, студент, екзамен, інститут, факультет, університет.*

Із тюркських мов — *отаман, богатир, чумак, козак; кавун, гарбуз, шашлик, казан, диван, тулуб, базар, ярлик; чабан, тара, баран, сарай, бахча.*

З німецької мови — *майстер, кран, кнопка, клейстер; фартух, бутерброд, апельсин, касир, штурдель; штраф, штаб, фланг, бинт, курорт; флейта, жанр, гастроном.*

З французької мови — *парламент, політика; костюм, блуза; кабінет, пудра, одеколон; атака, команда, парфум.*

З англійської мови — *піжама, светр, пудинг, мітинг, клуб, лідер, трамвай, тролейбус, танк, комбайн, футбол, бокс, спорт, чемпіон, катер, яхта.*

З голландської (*боцман, гавань, матрос*), італійської (*арія, дуєт, соло, концерт, фортепіано*), іспанської (*ананас, корида*), румунської (*бринза, банош*), угорської (*гуляш, чардаш, бограч*), арабської (*алгебра, атлас*), китайської (*чай, мандарин*), польської (*пирог, пані, шляхетний*) та інших мов.

Особливості, за якими можна «упізнати» іншомовне слово:

- у словах тюркського походження наявні кілька літер *а*: *хабар, базар, чалма, саман, чабан*;
- слова грецького походження містять буковсполучення *пс, кс*: *ксерокс, епсилон, екліпс, психіка*;
- тільки іншомовні слова мають на початку слова літеру *а*: *алюзія, альтанка, алегорія, алергія*;
- у словах французького походження наголос на останньому складі: *жалюзі, пюре, мадам, резюме*;
- слова німецького походження містять сполучення кількох приголосних, у тому числі, *і* на початку
- слова: *масштаб, штурдель, рейхстаг*;
- звук [ф] не характерний для української мови, тому всі слова, які починаються з цього звуку, є іншомовними: *формат, форум, фурункул*.

Серед запозичених слів виділяють інтернаціоналізми — слова, які вживають у багатьох неспоріднених мовах у спільному значенні.

Найбільше таких слів у галузях:

- політичній (імпічмент, консенсус, референдум);
- науковій (аргумент, молекула, колоквиум);
- технічній (сканер, фільтрація, циркуляція);
- освітній (семестр, екзамен, школа, лицей);
- мистецькій (арія, мюзикл, шоу, мольберт);
- спортивній (олімпіада, стадіон, футбол, бокс).

Про значення та походження запозичених слів можна дізнатися зі словника іншомовних слів та етимологічного словника.

2. Виправдані й небажані запозичення

Українська мова завжди поповнювалася запозиченими словами. На цей процес впливало чимало чинників: *розвиток торгівлі, політичні союзи, сусідство та сутички з тюркськими племенами, прийняття християнства, укладення шлюбів із візантійськими, європейськими династіями тощо.* Запозичені слова міцно

впліталися в слов'янську основу, підпорядковувалися її граматичним і фонетичним законам, навіть впливали на звуковий і буквенний склад мови (літера *Ф* прийшла до нас із грецької разом зі словами, що мають її: *філологія, філософія, евфемізм, орфографія*). Багато іншомовних слів змінюються за правилами української мови (*лексика — лексики — лексиці — лексичний*, так само як *око — ока — в оці — очний*).

Мовознавці виділяють давніші запозичення (слова, що прийшли в українську мову на ранніх етапах її становлення: *баштан, казан, курінь, огірок, миска, лиман, крам, хліб, князь, батрак, кухня*) й іншомовні (з'явилися пізніше й не повністю асимілювалися: *леді, таксі, градація, опція, проєкт, етер, катедра, міт, фое, фєєрія*).

Використання іншомовних слів залежить від стилю мовлення. Так, в офіційно-діловому й науковому стилях ці слова допомагають уникнути двозначності, тому що є переважно однозначними. Більшість іншомовних слів — це терміни (*префікс, котангенс, афrikата, омонім, бісектриса*).

Інтернаціоналізми доречні в офіційно-діловому спілкуванні, у наукових, науково-популярних працях, у засобах масової інформації. Вони часто не мають українських відповідників й уживаються у фінансовій, політичній, медичній, спортивній, комунікаційній сферах: *банк, інфляція, дефолт, президент, прем'єр, холдинг, катетер, фельдшер, хірург, операція, тайм, ринг, нокаут, телеграма, адреса, індекс*.

Водночас поряд із іншомовними словами існує багато українських відповідників із тим самим змістовим наповненням. *Тому вживання іншомовних слів не завжди виправдане.*

Приклад:

Ініціатива — початок, почин; корегувати — виправляти; інертний — млявий; імпазантний — показний; локальний — місцевий; обсервація — спостереження; медикаменти — ліки; мемуари — спогади.

У художньому та розмовному стилях використання іншомовних слів не настільки поширене. Хоча з розвитком новітніх технологій та з огляду на певне стирання меж у спілкуванні між представниками різних країн, професій, культур з'явилася тенденція до надмірного й невиправданого вживання іншомовних слів: *конект (зв'язок, з'єднання), олдскульний (застарілий, несучасний), стартап (запуск), коворкінг (співпраця, співтовариство), офіс (контора, кабінет)*.

Іншомовні слова радимо застосовувати тільки в тому разі, якщо нема прямого українського відповідника.

Домашнє завдання:

Виконати вправи параграф 5

Лекція № 5

з навчального предмета Українська мова

Тема Пароніми. Запобігання помилкам у вживанні паронімів

Мета заняття актуалізувати, узагальнити та систематизувати знання про пароніми, формувати грамотність; збагачувати словниковий запас; розвивати навички правильного слововживання; виховувати повагу до рідної мови, любов до слова.

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН відео до теми

<https://www.youtube.com/watch?v=guqAYCtMY0Y>

Час 2 години

План проведення лекції

1. Поняття паронімії

Література

1. Авраменко О.М. Українська мова. Підручник для 10 класу. - К: Грамота. 2018, - 207 с.

2. Авраменко О.М., Блажко М.Б. Українська мова та література. Довідник. Завдання в тестовій формі. - К.: Грамота. 2021, - 496 с.

I. Організаційний момент.

II. Актуалізація. Перевірка домашнього завдання.

III. Лекційний матеріал

1. Поняття паронімії

Пароніми — це слова подібні за звучанням, але різні за значенням. Вони переважно належать до однієї частини мови, мають однакові граматичні ознаки. Пароніми близькі до омонімів, але не тотожні з ними. Від синонімів відрізняються неможливістю заміни одного слова іншим. Пароніми об'єднують у пари, рідко це можуть бути три й більше слова.

Перевірити значення паронімів можна за словниками, найповніший із них — Гринчишин Д. Г., Сербенська О.А. Словник паронімів української мови. К., 1986.

Приклад:

Колись були Орфеї, а тепер корифеї.

А як же він став корифеєм, як не був Орфеєм?

Сам Орфей не був корифей.

Він навіть не бував у Спілці.

Сидів собі і грав на сопілці (Ліна Костенко).

Звукова близькість паронімів спричинює неприпустиме вживання їх один замість одного, що веде до порушення мовної норми й спотворення змісту висловлювання.

Він не мав жодної уяви про цю книжку (правильно — жодного уявлення). Не любив читати, тому мав бідне уявлення (правильно — бідну уяву)

Між паронімами можуть встановлюватися синонімічні (блискучий — блискучий, блукати — блудити, повноваження — уповноваження, особистий — особовий), антонімічні (прогресивний — регресивний, густо — пусто, іммігрант —

емігрант) відношення. Та найбільше різних за значенням паронімів (віла — вілла, доля — воля).

Пароніми широко вживаються у мовленні для створення каламбурів (*жартівливої гри слів*). Багато їх у прислів'ях, приказках.

Правильно, є в мене зять. Треба і його взять (З виступу Тарапуньки). *Ти йому про Тараса, а він тобі півтораєста* (Нар. творчість).

З'ясуйте різницю в лексичному значенні поданих паронімів і введіть їх у речення.

Адрес — адреса, вправа — управа, сильний — силовий, компанія — кампанія, інтелігентний — інтелігентський, редакційний — редакторський, продуманий — придуманий, ідеальний — ідеалістичний, реальний — реалістичний, матеріальний — матеріалістичний, проблемний — проблематичний, музичний — музикальний, агітаторський — агітаційний.

Домашнє завдання:

Виконати вправи параграф 7

Лекція № 6

з навчального предмета Українська мова

Тема Порушення лексичної норми. Кальки з інших мов. Уживання слів у невласливому значенні

Мета заняття актуалізувати, узагальнити та систематизувати знання лексичну норму, формувати грамотність; збагачувати словниковий запас; розвивати навички правильного слововживання; виховувати повагу до рідної мови, любов до слова.

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН відео до теми

<https://www.youtube.com/watch?v=SrBjSmEKY0k>

Час 2 години

План проведення лекції

- 1.Порушення лексичної норми
- 2.Калька як різновид запозичення

Література

- 1.Авраменко О.М. Українська мова. Підручник для 10 класу. - К: Грамота. 2018, - 207 с.
- 2.Авраменко О.М., Блажко М.Б. Українська мова та література. Довідник. Завдання в тестовій формі. - К.: Грамота. 2021, - 496 с.

I. Організаційний момент.

II. Актуалізація. Перевірка домашнього завдання.

III. Лекційний матеріал

1.Порушення лексичної норми

Досконале володіння рідною мовою — ознака висококультурної людини, яка поважає в першу чергу себе. Знати мову — значить дотримуватись норм: орфоепічних, синтаксичних, фонетичних, лексичних. Найважливіша умова точності й правильності мовлення — дотримання лексичних норм. Порушення їх призводить до спотворення змісту висловлення.

Лексичні норми — це загальноприйняті правила слововживання, які вивчає лексикологія. Вони регулюють правильність вживання слів у властивих їм значеннях.

Літературні норми слововживання пов'язані не тільки з точним вибором слова, а також із граматично і стилістично правильною сполучуваністю слів, що інколи є особливо складно.

Деякі слова можуть вільно сполучатися з іншими (*вікно, земля, мама*), деякі поєднуються тільки з обмеженим переліком (*тупати ногами, впадає у вічі*). Прийнято говорити *ходити, блукати манівцями*, а не *бігти манівцями*; з іменником *літо* поєднуються прикметники *гаряче, спекотне*, а не *жагуче, палке*. Одяг треба *прати, їжу готувати, підготовку покращувати*.

Найпоширеніші лексичні помилки:

- уживання слів у невласливому для контексту значенні: *хворого лікуємо (а не лічимо), ставимося до усіх із повагою (а не відносимося з повагою);*

- уживання слів-паразитів, які засмічують усне мовлення і заважають зрозуміти висловлену думку: *коротше, як кажуть, знаєш, ну, значить, взагалі, от, так би мовити, типу, так сказати, га, ага, як це, тобто;*
- уживання ненормативних слів, жаргонізмів, які мають знижений, згрубілий колорит і перебувають поза літературною нормою: *утекти (а не злиняти), друг (а не кент), продати (а не загнати), доносити комусь (а не капати);*
- уживання росіянізмів: *пательня (а не сковородка), колишній (а не бувший), наступний (а не слідуючий);*
- перенасичення тексту чужомовними запозиченнями, зловживання іншомовними словами, які в українській мові мають свої відповідники: *самостійний (а не автономний), справа (а не бізнес), особливий (а не ексклюзивний), вихідні (а не вікенд);*
- уживання тавтології – невиправданого повторення однокореневих слів або українського та чужомовного відповідників: *письменник створив (а не письменник написав), аборигени або корінне населення (а не корінні аборигени);*
- уживання зайвих слів (плеоназму, тобто багатослів'я): *три роки тому (а не три роки тому назад), познайомитися (а не вперше познайомитися), вересень (а не місяць вересень);*
- сплутування паронімів: *моя домашня адреса (а не мій домашній адрес), дружна група (а не дружня група);*
- порушення фразеологічної точності: *соломонове рішення (а не соломонава праця), крізь терен до зірок (а не крізь терен до світла в кінці тунелю).*

2. Калька як різновид запозичення

Калькування є одним зі шляхів поповнення словникового складу мови та одним із видів іншомовних запозичень. Це копіювання іншомовного слова за допомогою власне українських слів. Цим кальки і відрізняються від запозичень, які є словами, що увійшли до мови повністю (тобто й значення, й звукове вираження слова, передане на письмі літерами відповідної мови). Існують кальки, з яким слід боротися, особливо, якщо мовець хоче розмовляти вишуканою літературною мовою, а не суржилом.

Калька (фр. *calque* — копія), або калькування — вид мовного запозичення, утворення нового фразеологізму, слова або нового значення слова через буквальний переклад відповідного іншомовного елемента.

Приклад:

Складноскорочене слово лікнеп (ліквідація неписьменності) утворене калькою відповідного вислову лікбез (ліквідація безграмотності).

Зверни увагу!

В українській мові існує певна кількість кальок із польської мови: *надихати, підручник, посідати, часопис* (пол. *natchnąć, podręcznik, posiadać, czasopismo*).

Багато кальок із російської з'явилося за радянських часів: *виробничник, госрозрахунок, довгобуд, доповідач, колгосп, місяцехід, радгосп* (рос. *производственник, хозрасчёт, долгострой, докладчик, колхоз, луноход, совхоз*).

Існує декілька видів кальки:

- поморфемний переклад іншомовного слова: *внутрішньом'язовий* — з лат. *intramuscularis* (від *intra-* — *внутрішньо* + *muscularis* — *м'язовий*), надлишок — з англ. *surplus*;
- запозичення переносного значення слова. Це питома українські слова, які під впливом слів-відповідників з іншої мови набувають нового значення: *блискучий* із значенням *надзвичайний, довершений* — з фр. *brillant*;
- фразеологічні кальки — дослівний переклад фразеологізму: *тут собака заритий* (у значенні «у цьому суть справи») — з нім. *da ist der Hund begraben*; *не в своїй тарілці* (не по собі) — з фр. *ne pas dans son assiette*; *багато галасу з нічого* (багато галасу даремно) — з англ. *much ado about nothing* (багато про нічого).

Також є напівкальки — неповний переклад з іншої мови: частина слова або вислову перекладається, а частина залишається без перекладу: *антитіло* — з фр. *anticorps*; *телебачення* — з грец. *tele* — *далеко*; *гуманність* — з лат. *humanitas*.

Домашнє завдання:

Виконати вправи параграф 8

Лекція № 7

з навчального предмета Українська мова

Тема Орфоепічна помилка. Милозвучність. Чергування у-в, і-й як засіб милозвучності

Мета заняття актуалізувати, узагальнити та систематизувати правила милозвучності, формувати грамотність; збагачувати словниковий запас; розвивати навички правильного слововживання; виховувати повагу до рідної мови, любов до слова.

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН відео до теми

<https://www.youtube.com/watch?v=dSepICqAesA>

Час 2 години

План проведення лекції

1. Орфоепія як розділ мовознавства. Орфоепічні норми
2. Поняття милозвучності української мови
3. Засоби милозвучності української мови
4. Чергування часток, прийменників, префіксів, постфіксів

Література

1. Авраменко О.М. Українська мова. Підручник для 10 класу. - К: Грамота. 2018, - 207 с.
2. Авраменко О.М., Блажко М.Б. Українська мова та література. Довідник. Завдання в тестовій формі. - К.: Грамота. 2021, - 496 с.

I. Організаційний момент.

II. Актуалізація. Перевірка домашнього завдання.

III. Лекційний матеріал

1. Орфоепія як розділ мовознавства. Орфоепічні норми

Орфоепія (від грец. orthos — правильний і epos — мовлення) — це розділ мовознавства, що вивчає правила літературної вимови. Орфоепією також називають сукупність правил вимови, що становлять систему норм літературної мови.

Орфоепія стосується насамперед усної форми мовлення, тобто вона вчить, як вимовляти ті чи інші звуки в певних фонетичних позиціях, сполученнях з іншими звуками, у граматичних формах, групах слів чи окремих словах. Крім норм вимови окремих звуків, звукосполучень, словоформ, орфоепія встановлює правильне наголошування. Вивчення правильної вимови спрямовується на подолання вимовних помилок, що підвищує загальну культуру українського літературного мовлення.

Орфоепічні норми, як і орфографічні, граматичні та інші норми літературної мови, допомагають мові бути засобом спілкування. Дотримання норм літературної вимови має велике значення: це один із найважливіших показників загальної культури особи.

Порушення норм вважається відхиленням від правильної літературної вимови, тобто орфоепічною помилкою. Орфоепічна помилка полягає в неправильному наголошенні слів, неправильній вимові звуків у слові.

Ефективне користування літературним мовленням необхідне в різних сферах суспільного життя – від побуту до закладів освіти, культури, науки, державного управління. Знання орфоепії необхідне кожному, але є професії, роди діяльності, у яких літературна вимова — ключовий чинник: політики, дипломати, диктори, актори, лектори, ведучі, пресекретарі тощо.

Загальні правила орфоепії

- Вимовляємо чітко, без оглушення дзвінкі приголосні в кінці слів: [са́д], [д'і́д]; дзвінкі приголосні перед глухими: [ри́бка], [кни́жка].
- Глухі перед дзвінкими вимовляються дзвінко внаслідок уподібнення за дзвінкістю: [боро́д'ба́], [про́з'ба́], [вогза́л], [фудбо́л].
- Губні [б], [п], [в], [м], [ф] у кінці слова вимовляються твердо: [кра́м], [ра́б], [ве́рф], перед [і] — напівпом'якшено: [б'і́к], [в'і́к], [м'і́рка], [п'і́рат], [ф'і́кус], у словах іншомовного походження вимовляються пом'якшено також перед голосними [у], [о], [а]: [п'у́ре́], [м'у́с'л'і́].
- У кінці слова завжди вимовляємо [ц']: [к'іне́ц'], [бойе́ц'], [куні́ц'а]; крім слів іншомовного походження та вигуків: [пала́ц], [ба́ц].
- Буквосполучення дж, дз передають один звук у межах морфеми: [(дж)у́ра], [(дз)е́ркало] або два звуки на межі морфем: [від-жи́в], [над-звукóвий].
- Вимова звука [г] замість [ґ] у словах є грубим порушенням орфоепічної норми: *тава, тедзь, тудзик, але генерал, гламур, Гюго*.
- У кінці слова ненаголошені голосні [е] та [и] вимовляються з наближенням до [и] і відповідно [е]: *прати* [прат^{иє}], *кисле* [кісл^{еи}] *яблуко*.

Усі запозичені слова в українській мові фонетично й граматично адаптуються. Однак окремі з них характеризуються орфоепічними особливостями.

Приклад:

- В іншомовних загальних назвах після [д], [т], [з], [с], [ц], [ж], [ч], [ш], [р], [дж] вимовляється [и], а після інших приголосних — [і]: *дизель, шифр, жираф, джинси, але хірург, гідра, фінанси*.
- Звукосполучення «голосний + [і]» замінюється в українській мові на «голосний + [йі]»: *егоїст, мозаїка*.
- Те ж саме із сполученням [і] + [йе]: *гігієна, ієрогліф, але всередині слова у звукосполученнях [іа], [іу], [іо] приголосний [й] не з'являється: аксіома, авіація, тріумф*.

Приголосний [в], ніколи не оглушуючись, може переходити в нескладовий [ў] (щось середнє між в і у). Він функціонує як голосний на початку слова перед приголосним: [ўдвох] або в кінці складу чи слова: [д'іўча́], [л'убоў́].

Детальніше вимову голосних і приголосних звуків розглянемо в наступних темах.

Порушення правильної вимови звуків, заміна однієї фонемі іншою змінює значення слова. Така помилка називається фонологічною.

Вимова [с] замість [з]: *везти* – *вести*; вимова [т] замість [д]: *ро[д]овий* – *ро[т]овий*, *га[д]ка* – *га[т]ка*, *приві[д]* – *приві[т]*.

Дуже часто в мовленні замість фонемі [ф] вживають поєднання фонем [хв], а замість [хв] – фонему [ф].

Правильно	Неправильно
-----------	-------------

факт	хвакт
фарба	хварба
фахівець	хвахівець
феномен	хвеномен
хвала	фала
хвороба	фороба

Правильна вимова слова і його форм закріплена в орфоепічному словнику.

2. Поняття милозвучності української мови

Милозвучність – це здатність мови до мелодійного, гармонійного звучання.

Побутує думка, що українська мова – одна з наймилозвучніших у світі. Видатний учений-славіст І. Срезневський у позаминулому столітті відзначав, що українська мова – «це мова поетична, музикальна, живописна». Мелодійністю української мови захоплювалися В. Самійленко, А. Метлинський, М. Рильський, І. Огієнко та інші. Нині мелодійне українське слово чарує всіх, хто слухає або читає його. Досягається це насамперед завдяки евфонії.

Евфонія (милозвучність) – це уникання складного для вимови нагромадження звуків.

Милозвучності української мови сприяє чергування окремих голосних і приголосних звуків, спрощення в групах приголосних, рухливе інтонування та наголошування, використання паралельних форм слів тощо.

Приклад:

Ламати — зломити, казати — кажу, ріг — на розі, область — обласний, будем — будемо, напишем — напишемо, кохати — кохать, сльозами — слізьми, грошима — грішми.

Українські слова на 42–46 % складаються з голосних. У той же час бажано уникати збігу голосних звуків на стику слів. Якщо доводиться вибирати між збігом голосних і збігом приголосних, то, як правило, насамперед усуваємо збіг голосних (хай навіть при цьому виникне збіг приголосних).

Тиса й Уж (а не *Тиса і Уж*), *якісно й оперативно* (а не *якісно і оперативно*), *жила в Умані* (а не *жила у Умані*).

Небажаним також є важкий збіг приголосних. Тому відбувається спрощення в групах приголосних, зміни приголосних при додаванні суфіксів -ський, -ство.

Був у караоке-барі (а не *був в караоке-барі*), *залишиш усе* (а не *залишиш все*), *доблесний* (а не *доблестний*), *козацький, козацтво* (а не *козакський, козакство*).

Милозвучність мовлення забезпечується також варіантами елементів, що чергуються:

- прийменників (у – в, з – зі – із, над – наді, під – піді, перед – переді, від — од);
- сполучників (і – й);
- часток (би – б, же – ж);
- префіксів (від- – віді-, над- – наді-, об- – обі-, під- – піді-, в- – у-);
- постфіксів (-ся – -сь);
- початкових та кінцевих звуків у словах (ужити – вжити, іти – йти, знову – знов).

Такі форми одного слова називаються фонетичними синонімами. Уживання того чи іншого варіанта визначається його звуковим оточенням. У наступних теоріях детальніше розглянемо кожен із випадків чергування.

Відхилення від цих правил допускається лише в художній літературі, де це зумовлено вимогами ритму, але й тут порушення милозвучності мови небажане.

В залі розкішній сяє ялинка,
Сяє в намисті, сяє в цяцьках,
І задивилася в вікна дитинка
З слізьми в очах (Олександр Олесь).

3. Засоби милозвучності української мови

Чергування у – в

Примітка: *о* — це умовне позначення літери, яка передає на письмі голосний звук; *п* — літера, яка передає на письмі приголосний звук.

Правило	Приклад
<i>п у п</i>	<i>запис у щоденнику, відомий учений, торт уже привезли, віддам усе</i>
<i>У п ...</i>	<i>У князя була донька — прекрасна Настасія (Ю. Винничук).</i>
<i>п, о у в, ф, св, тв, хв, сф, зв тощо</i>	<i>приїхав у Львів, зайшли у фое, відомі у сфері ракетобудування, виступ у твоєму місті</i>
<i>о в п, п в о</i>	<i>тренування в залі, дім в Олешках</i>
<i>В о ...</i>	<i>В обіймах з радістю журба, Одна летить, друга спиня... (Олександр Олесь)</i>
<i>о в о</i>	<i>відпочивали в Анталії, бички в олії</i>
<i>, : ; — ... у п, якщо ж наступне слово починається на голосний, пишемо в.</i>	<i>Я посіяла слово, розумне й метке, уночі засвітила думки (Х. Алчевська). Щастя — в усьому, що нас оточує.</i>

У пишемо перед приголосними *в, ф* і сполуками *св, хв, тв, рв, цв, льв, дв, гв, сф, зв*: *Відомий львівський філософ, звичайно, хвалить свій твір.*

У деяких словах чергування *у — в* розрізняє значення слів: *управа* (керівництво, керування) — *вправа* (завдання); *ураження* (хвороба, запалення) — *враження* (вплив, думка); *удача* (сприятливі умови) — *вдача* (характер).

У власних назвах, словах іншомовного походження та деяких українських чергування неможливе: *влада, взаємини, власний, В'єтнам, Владислав; ультиматум, урбаністичний, усміх, успіх, умова, указ, Угорицина, Ужгород*. У поезії та розмовному мовленні допустимою є форма *Вкраїна*.

Чергування і — й

Правило	Приклад
---------	---------

І н ...	І де взяли́сь ці хвили́ сніжно-білі? (Олександр Олесь)
п і п	густий і лапатий сніг
о, п і я, ю, є, ї, й	покликали і його, поверхня і ядро
, ; : — ... і п	Гостей посходило́сь до лиха — І то у будень, серед дня! (Олександр Олесь)
о й п о й о	шевці й ткачі, далеко йти охайно й обережно

Немає чергування при зіставленні понять: *дні і ночі, батьки і діти*.

4. Чергування часток, прийменників, префіксів, постфіксів

Чергування часток би – б, же – ж

Частки, що закінчуються на голосний, уживаються після приголосних: *знав би, знав же, він би, він же*.

Частки, що складаються з приголосного звука, уживаються після голосних: *знала б, знала ж, вона б, вона ж*.

Чергування прийменників з – зі – із

Прийменник з може мати форми зі, із. Варіант зі вживають, коли наступне слово починається зі збігу приголосних, що має початкові з, с, ш, шч: *ішли зі знаменами, повернувся зі школи*.

Із уживаємо переважно перед буквами, що позначають свистячі та шиплячі звуки (з, с, ц, ч, ш, шч) незалежно від закінчення попереднього слова та між буквосполученнями (після них або перед ними): *пив із джерела, дістав із скрині, сукняізшовку*.

В інших випадках уживають прийменник з: *Марія з Оксаною, привезли з ярмарку*. Зрідка вживається прийменник зо: *разів зо два, зо три; ходи зо мною*.

Чергування прийменників над – наді, під – піді, перед – переді, у – уві та аналогічних префіксів.

Варіанти прийменників, що містять голосний, уживаються у випадку збігу приголосних у наступному слові: *наді мною, піді мною, переді мною, уві сні*.

В інших випадках уживають варіанти без кінцевого голосного: *над столом, під столом, перед столом*.

Подібним чином уживаються префікси.

Порівняй: *відкинути – відірвати, надкусити – надірвати, обгорнути – обігнати, підшити – підіслати, усунути – увібрати*.

Чергування постфіксів -ся – -сь

Перед приголосними вживаються форми дієслів на -ся, перед голосними – на -сь: *гралися в хованки, дивлюсь у дзеркало*.

Правила чергування стосуються не лише прийменників у — в та сполучників і — й, а й початкових літер слів: *кинув угору* (а не *кинув вгору*), *дощ іде* (а не *дощ йде*).

IV. Домашнє завдання: виконати вправи параграф 23

Лекція № 8

з навчального предмета Українська мова

Тема Основні правила вимови голосних та приголоснихзвуків

Мета заняття актуалізувати, узагальнити та систематизувати знання з фонетики, формувати грамотність; збагачувати словниковий запас; розвивати навички правильного слововживання; виховувати повагу до рідної мови, любов до слова.

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН відео до теми

<https://www.youtube.com/watch?v=NFkSEeewU98>

Час 2 години

План проведення лекції

- 1.Вимова голосних
- 2.Вимова приголосних
- 3.Уподібнення приголосних

Література

- 1.Авраменко О.М. Українська мова. Підручник для 10 класу. - К: Грамота. 2018, - 207 с.
- 2.Авраменко О.М., Блажко М.Б. Українська мова та література. Довідник. Завдання в тестовій формі. - К.: Грамота. 2021, - 496 с.

- I. Організаційний момент.
- II. Актуалізація. Перевірка домашнього завдання.
- III. Лекційний матеріал

1.Вимова голосних

Голосні звуки української мови вимовляються за певними правилами.

Звук [а] в усіх позиціях вимовляється виразно, чітко: [капу́ста], [га́рний].

Голосний [о] ніколи не переходить у звук [а]: [гора́], [боло́то], [го́лос].

Ненаголошений [о] лише перед наголошеним складом з [у] та [і] звучить із наближенням до [у].

Приклад:

[коу́ жу́х], [моу́ ту́зка], [поу́ лу́миє сок], [боу́ л'у́чиєй], [ноу́ши́у], [допо́моу́жу́], [воу́джу́], [гоу́л'і́ука], [тоу́б'і́].

Не наближається до [у] звук [о] в таких випадках:

коли є сполучним голосним у складних словах: [благосзв'у́чнєй];

у словах іншомовного походження: [полі́тє ка], [кору́пційа];

у префіксах **до-, о-, об-, про-, роз-, по-** багатьох слів: [добу́ти], [здобу́ток], [оду́жати], [обслу́га], [пробу́ти], [розду́мати].

Звук [у] вимовляється чітко в усіх позиціях: [кулу́ари], [будівну́к], [л'уді́на].

Голосний [і] вимовляється чітко: [д'ійство], [с'ійа́н':а], [р'і́ўні́на].

Виразно вимовляється [і] на початку слова: [і́скра], [і́спє́т], [і́сто́та].

Однак у деяких словах початкове [і] наближається у вимові до [и]: [і́но́д'і́], [і́но́коли], [і́но́шний], [і́но́ді́к]. Цей нюанс відображено в сучасному варіанті правопису (2019 р.): *інді́к (инді́к), і́рї́й (= ві́рї́й), і́род (і́род)*.

Голосний [є] чітко, виразно вимовляється під наголосом: [сте́жка], [вуздéчка].

Не втрачає своєї якості звук [е] також на початку слова (переважно в словах іншомовного походження): [еква́тор], [екра́н], [епо́ха].

В інших ненаголошених позиціях [е] наближається у вимові до [и]: [сте^ипові́к], [пе^ил'у́стка], [бе^изме́ж':а].

Голосний [и] чітко, виразно вимовляється під наголосом: [ті́ша], [хі́трошч'і], [мі́р], [су́н'ій], [ні́рка].

У ненаголошеній позиції [и] наближається у вимові до [е]: [пи^еха́т'іс'т'], [си^ено́чок], [гли^еби^ена́].

З найбільшим нахилом до [е] звучить [и] перед наголошеним складом з [е]: пливе [пли^еве́], кричите [кри^ечи^ете́].

У кінці слова ненаголошені голосні [е] та [и] вимовляються з наближенням до [и] і відповідно [е]: казати [каза́ти^е], корисне [кори́сне^и].

Після [й] ненаголошений [е] треба вимовляти з наближенням до [і] — [е^і]: караєш [кара́йе^і ш].

Нечітка вимова [е], [и] в ненаголошених позиціях — одна з найхарактерніших рис українського вокалізму. Слова в парах мене [ме^ине́] і мене [ми^ене́], наведу [наве^иду́] і на виду [нави^еду́] вимовляються абсолютно однаково.

Вимова ненаголошених [е], [и] без помітної відміни від наголошених перебуває поза нормами літературної мови.

2. Вимова приголосних

Вимова приголосних в українській мові регулюється такими правилами:

Дзвінкі звуки не втрачають дзвінкості в кінці складу й слова. Лише дзвінкий приголосний [г] у кількох словах перед глухими [т], [к] оглушується й вимовляється, як парний йому глухий [х]. Відбувається уподібнення за глухістю.

Приклад:

Галузка [галу́зка], жабка [жа́бка], ложка [ло́жка], виріб [ві́р'іб]; легко [ле́хко], дьогтю [д'о́хт'у].

Глухі приголосні перед дзвінкими в середині слова зазнають впливу дзвінких, тобто вимовляються дзвінко. Відбувається уподібнення за дзвінкістю.

Приклад:

Просьба [про́з'ба], баскетбол [баске^идбо́л], екзамен [егза́ме^ин], рюкзак [р'у́гза́к].

Звук [ф] є лише в словах іншомовного походження: [фі́зика], [фо́рум], [офе́рта].

У мовленні цей звук часто замінюється двома звуками [хв] або одним [х]: [хв'і́зика], [хво́рум], [хру́кт].

Можна зустріти й зворотнє явище — усталене звукосполучення [хв] вимовляється як [ф]: хвиля [фі́л'а], хвіртка [ф'і́ртка], хвіст [ф'і́ст].

Такі заміни не допускаються літературною мовою.

Приголосний [в] — сонорний, тому він не оглушується перед глухими, а навпаки, набуває звучності, переходить в [у] нескладовий (фонетичною транскрипцією [ў]).

Нескладовий [ў] з'являється також і перед дзвінкими та сонорними: вздовж — [ў]здо[ў]ж; враз — [ў]раз.

Нескладовий [ǔ] або закриває склад: ма[ǔ]-ка, на-ро-ди[ǔ]-ся, роз-би[ǔ], або прикриває в сполучі з іншими приголосними: [ǔ]права.

Він вимовляється на місці [в] перед будь-яким приголосним на початку чи в середині слова, а також в абсолютному його кінці.

Характерним для української мови є розрізнення звуків [г] і [ґ].

[г] вживається в деяких запозичених словах і українських, давніх за походженням.

Приклад:

[гудзик], [га нок], [ґрунт], [ґедз'], [аґрус], [гүл'а], [лэг'ін'], [ґречниґй].

В інших словах слід вимовляти звук [г]: [гáрно], [ґн'іздо́], [ґоу'р'іх], [ґо́лос], [газéта], [ваго́н].

У словах грецького походження вимовляємо [г]: геодезія, логопед, педагог, теолог.

[г] і [ґ] — два різні звуки, які впливають на лексичне значення слова.

ґніт (утиск) — ґніт (у лампі, свічці); ґрати (на скрипці) — ґрати (залізні); ґулі (гуляння) — ґулі (нарости на тілі).

За традицією в окремих словах, запозичених з європейських та деяких східних мов, [h] і фонетично близькі до нього звуки передаємо буквою х: хобі, хокей, харакірі, Хаммурапі.

Усі приголосні перед [і] вимовляються або м'яко (ті, що можуть бути м'якими), або напівм'яко (шиплячі, губні): [с'іл'], [з'іл':а], [ш'іс'т'], [о́ч'і].

Але не пом'якшується перед [і] приголосний на межі слів, на межі складових частин слова: [пéдінстиґту́т], [са́д і горо́д].

Шиплячі ([ж], [ч], [ш], ([дж]) у кінці слова й складу, перед усіма голосними вимовляються твердо: [сто́рож], [р'іч], [жа́рт], [спі́ш], [джі́нси].

Напівпом'якшені вони перед [і] та [йа], [йу]: [но́чі], [душі́], [запоу'р'іж':а], 5-[дж'і́], [р'іч':у].

Подовжені шиплячі частіше вимовляються також напівпом'якшено: [кло́ч':а], [п'ідо:́ш':а], [зб'іж':а].

Звук [ц'] вимовляється м'яко в словах, що закінчуються на -ець: [холоде́ц'], [збройено́се"ц'].

Звук [ц] вимовляється твердо в кінці іншомовних слів та звуконаслідувальних словах: [квар́ц], [абза́ц], [ба́ц].

Звук [р] завжди твердий у кінці слова й складу: [пе"рука́р], [л'іка́р], [порце"л'а́на], [ма́рмур]. Виняток: Горький [го́р'киґй].

У літературній мові звук [р] вимовляється м'яко тільки на початку складу перед звуками [а], [у], [о] (на письмі перед буквами я, ю, ё), а також перед [і]: [бр'áзкатиґ], [р'іве"н'], [хр'у́кан':а], [т'р'о́х].

Буквосполучення дж, дз можуть позначати один звук і вимовляються як аффрикати [дз], [дж]: [(дз)ба́н], [б(дж)о́лиґ], [воу(дж)у́].

Роздільна вимова цих звуків [д]-[з], [д]-[ж] є порушенням орфоепічних норм.

Як два окремі звуки вони вимовляються тоді, коли належать до різних частин слова, наприклад, до префікса і кореня: [п'ідо-за́мковиґй] підзамковий; [п'ідо-жі́вле"н':а] підживлення.

3. Уподібнення приголосних

Уподібнення приголосних в українській мові відбувається:

1. За м'якістю.

Приголосні [д], [т], [з], [с], [ц], [л], [н], [дз] перед наступними м'якими приголосними та перед [і] вимовляються м'яко.

Приклад:

Весняні [ве"с'н'ан'і], радість [ра́д'іс'т'], дзінь [дз'ін'], уманський [у́ман'с'ки"й].

2. За глухістю-дзвінкістю.

Наступний дзвінкий приголосний одзвінчує попередній глухий приголосний: футбол [фудбо́л], якби [йагбу́].

Це впливає на визначення **кількості звуків і букв**. У слові «отже» — [о́(дж)е"] глухий [т] переходить у дзвінкий [д] і зливається із [ж], тому переходить в африкуту [дж]. Відповідно, кількість букв у цьому слові — 4, а звуків — 3.

Префікс з- перед глухими [к], [п], [т], [ф], [х] вимовляється як [с] (оглушується), це закріпилося на письмі.

Приклад:

Скрутити, спилати, стриножити, сформувати, сховати.

Префікси роз-, без-, через- можуть вимовлятися дзвінко й глухо перед глухими (залежно від темпу вимови): [розп'у́лати"] і [роsp'у́лати"], [бе"зтурбо́тно] і [бе"стурбо́тно].

Перед глухими шиплячими [ч], [ш], [ж] кінцевий приголосний префікса оглушується: безшовний [бе"ш:о́вни"й], розжувати [рож:ува́ти"], безчестя [бе"шч"с'т'а].

Перед глухими шиплячими [ч], [ш] префікс і прийменник з змінюється на [ш]. Пишемо: зчесати, зшити, з часом, з шинкою, а вимовляємо [шче"са́ти], [ш:у́ти"], [шча́сом], [ш:у́нкойу].

Запам'ятай такі випадки уподібнення:

-ться — [ц':а]	водяться [во́д'ац':а]
-шся — [с':а]	крутишся [кру́ти"с':а]
-тч-; -тш- — [ч:]	скотч [ско́ч:]; коротший [коро́ч:и"й]
-зш-; -сш- — [ш:]	підріси [п'ідр'іш:и"]
-шці — [с'ц'і]	подушці [подо́с'ц'і]
-жці — [з'ц'і]	переможці [пе"ре"мо́з'ц'і]
-чці; -тці — [ц':і]	нічці [н'іц':і]; тітці [т'іц':і]
-тц- — [ц:]	золотце [зо́лоц:е"]
-зж- — [ж:]	безживний [бе"ж:і́вни"й]
-зч- — [шч]	розчулити [рошчу́ли"ти"]
-здж- — [ждж]	з джурою [жджуро́йу]
зс- — [с:]	з селом [се"ло́м]
зш- — [ш:]	без шуму [бе"ш:у́:му]

Лекція № 9

з навчального предмета Українська мова

Тема Орфографічна помилка. Принципи української орфографії.
Ненаголошені *е, и* в корені слова

Мета заняття Актуалізувати знання про орфографію, повторити і поглибити знання про ненаголошені *е, и* в корені слова формувати грамотність;

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН відео до теми

<https://www.youtube.com/watch?v=crkZ4J6p8nk>

Час 2 години

План проведення лекції

1. Орфографічна норма. Принципи української орфографії.
2. Правопис ненаголошених *е, и* в корені слова.

Література

1. Авраменко О.М. Українська мова. Підручник для 10 класу. - К: Грамота. 2018, - 207 с.
2. Авраменко О.М., Блажко М.Б. Українська мова та література. Довідник. Завдання в тестовій формі. - К.: Грамота. 2021, - 496 с.

I. Організаційний момент.

II. Актуалізація. Перевірка домашнього завдання.

III. Лекційний матеріал

1. Орфографічна норма. Принципи української орфографії.

Орфографією (грецьк. *orthos* — прямий, правильний, рівний і *grapho* — пишу) називають розділ мовознавства, що вивчає правила написання слів. Також це система правил мови, які регламентують способи передавання мовлення на письмі.

Правильне написання слів за відповідним правилом або традицією називають орфограмою.

Неправильне написання слів називають орфографічною помилкою (уживання знака м'якшення, спрощення в групах приголосних, правопис префіксів тощо).

Щоб дізнатися правильність написання того чи іншого слова, а також винятків із правил, треба користуватися орфографічним словником.

З моменту здобуття Україною незалежності було видано багато орфографічних словників. Майже всі вони опиралися на правопис 1993 року. У 2019 році прийнято новий правопис, яким і керуватимемось надалі: УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС: СХВАЛЕНО Кабінетом Міністрів України (Постанова № 437 від 22 травня 2019 р.) спільним рішенням Президії Національної академії наук України (протокол № 22/10 від 24 жовтня 2018 р.) і Колегії Міністерства освіти і науки України (протокол № 10/4-13 від 24 жовтня 2018 р.) ЗАТВЕРДЖЕНО Українською національною комісією з питань правопису (протокол № 5 від 22 жовтня 2018 р.) 2019.

В українській орфографії визначають такі принципи правопису: фонетичний, морфологічний, історичний та смисловий.

За фонетичним принципом («як чуємо, так і пишемо») позначають:

- усі наголошені голосні: радість, доня, ручка, півень, день, лист;

- ненаголошені [а], [у], [і], а також [о], що стоїть не перед складом із наголошеним [у] або [і]: карамель, кулон, лінивий, морока;
- префікс с- перед кореневими к, п, т, ф, х: скрикнути, сплюснути, стримати, сформувати, схопити;
- групи приголосних, що утворилися внаслідок спрощення: виїзний, корисний, тиждень, бризнути;
- групи приголосних [ств], [цтв], [зтв] і суфікси -ськ-, -цьк-, -зьк-, що утворилися внаслідок додавання суфіксів до основ: козак — козацтво, убогий — убозтво, Рига — ризький;
- чергування приголосних: книжка — у книжці, нога — на нозі — ніжка, вухо — на вусі — вушко.

Морфологічний принцип правопису вимагає однакового позначення на письмі значущих частин слова незалежно від їхнього реального звучання.

За морфологічним принципом пишуть:

- ненаголошені голосні [е], [и], а також [о], що стоять перед складом із наголошеним [у] або [і]: земля, тримати, мотузка, сопілка;
- приголосні, що змінюють своє звучання внаслідок уподібнення: рюкзак, нігті, безжальний;
- приголосні звуки, що спрощуються тільки у вимові: туристський, агентство;
- довгі звуки на межі значущих частин слова: віддаль, вознісся, хвилюються, миєшся.

Історичний (традиційний) принцип правопису полягає в тому, що слова, окремі частини слів чи букви пишуть так, як це робили раніше, за усталеною традицією. Їхнє написання не можна пояснити в сучасній мові дотриманням фонетичного або морфологічного принципів.

За традицією в українському письмі вживають:

- літери я, ю, є, що позначають один або два звуки, а також ї, що позначає два звуки: завдання — зап'ястний, мюслі — зів'ю, синє — в'є, сузір'я;
- літеру щ на позначення двох звуків: щур, щавель;
- м'який знак: тінь, кріль, римський;
- подвоєні літери в іншомовних словах: Мекка, Руссо, бонна, ванна.

Смисловий (диференційний) принцип вимагає різного написання:

- однозвучних слів, що мають різне значення (омонімів): Роман (ім'я) — роман (твір); Сонце (зірка) — сонце (світило); Іван Сила — неймовірна сила;
- паронімів: дружний — дружній;
- префіксів пре-, при-: премудрий — примудритися;
- слів разом та окремо: вивчив напам'ять — подарував на пам'ять.

2. Правопис ненаголошених *е, и* в корені слова.

Наголошені голосні Е, И у вимові виразні, тому передаємо їх тими самими буквами: *змёрзнути, вісоко*.

Ненаголошені голосні Е, И в корені слова пишемо за такими правилами:

Е пишемо

- у сполученнях -еле-, -ере-: *ожеледь, череда*;
- при чергуванні з І: *почепити — чіпляти, каменя — камінь*;

- якщо при зміні форми слова чи при словотворенні Е випадає (так званий «нуль звуку»): *женця — жнець, справедливий — правда*;
- у дієслівних коренях -бер-, -мер-, -тер-, -дер- тощо (без суфікса -а-): *прибереш, обдери*;
- якщо в наголошеній позиції — Е: *село, бо сéла; земля, бо зéмлі*.

И пишемо

- у сполученнях -ри-, -ли- між приголосними: *грімíти, дри́жати, глiтати*;
- у дієслівних коренях -бир-, -тир-, -дир- (із суфіксом -а-): *набирають, проти́рати, обди́раєш*;
- якщо в наголошеній позиції — И: *кривé, бо крiво; широ́кий, бо ши́роко*.

Написання слів, які не можна перевірити за допомогою правила, визначаємо за словником: *детектор, електрон, килим, реклама, силует, циферблат*.

IV. Домашнє завдання: виконати вправи параграф 28

Лекція № 9

з навчального предмета Українська мова

Тема Спрощення приголосних

Мета заняття Актуалізувати знання про орфографію, повторити і поглибити знання про спрощення в групах приголосних на письмі і у вимов; формувати грамотність;

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН відео до теми

<https://www.youtube.com/watch?v=iGyfri5XmZk>

Час 2 години

План проведення лекції

1. Спрощення в групах приголосних

Література

1.Авраменко О.М. Українська мова. Підручник для 10 класу. - К: Грамота. 2018, - 207 с.

2.Авраменко О.М., Блажко М.Б. Українська мова та література. Довідник. Завдання в тестовій формі. - К.: Грамота. 2021, - 496 с.

I. Організаційний момент.

II. Актуалізація. Перевірка домашнього завдання.

III. Лекційний матеріал

Спрощення в групах приголосних

Коли збігається кілька приголосних, то не зручний для вимови звук не вимовляють, тобто мовці спрощують для себе вимову: [проуї́зд] — [прої́зній]. Спрощення відбувається не тільки у вимові — воно позначається й на письмі: прої́зд — прої́зний.

Спрощення д здн — зн пої́зд — пої́зний, заї́зд — заї́зний ждн — жн ти́ждень — ти́жневий

рдц - рц се́рденько, се́рдечний — се́рце, се́рцевина

Спрощення т стл — сл ща́стя — ща́сливий, ле́стити — уле́сливий стн — сн уста — усний, о́бласть — о́бласний

Спрощення к зкн — зн бри́зкати — бри́знути, бри́зкіт — бри́знути скн — сн пи́ск — пи́снути, ти́ск — ти́снути

Спрощення л

слн — сн ма́сло — ма́сний, Ма́сниця

Спрощення р

рнц — нц че́рнець — че́нці

Винятки: кі́стлявий, пе́стливий, хва́стливий, ші́стнадцять, за́п'ястний, хворос́тняк і похідні. АЛЕ: надкі́сниця!

Спрощення не позначається на письмі:

• у запозичених словах: бала́ст — бала́стний, контра́ст — контра́стний, аге́нт — аге́нтство;

• у групах стц і стч. неві́стка — неві́стці [неив'і́с'ц'і], неві́стчин [неив'і́ш'чиен]; арти́стка — арти́стці [арті́с'ц'і], арти́стчин [арті́ш'чиен].

2.Перепишіть слова, уставивши, де потрібно, пропущені літери.

Млос..ний, шубовс..нути, хворос..няк, щиросер..ний, абонентський, тиж..невик,

випус..ний, передвіс..ниця, безкорис..ливий, облес..ливий, цілісн..ний, зліс..ний, йодовміс..ний, почес..ний, прихвос..ні, агентство, пес..ливий, гімнас..ці, хвастливий, хрус..нути, невіс..чин, шелес..нути, зап'яс..ний, ненавис..ний.

ЗАУВАЖТЕ! Не спрощується к у словах: випускний, тоскно, скніти, скнара.

3.Випишіть слова, у яких спрощення приголосних позначається на письмі.

Медаліс..щі, чес..шо, хвас..нути, зап'ястний, гігантський, умис..ний, перелес..шик, агентство, балас..ший, радіс..ний, ус..ний, невіс..чин, аванпос..ний, напас..ник, студен..ство, енерговміс..ний, нещас..ний, шістнадцять, корис..ний, облас..ший, журналістці.

• *З перших букв виписаних слів складіть прізвище літературного героя з творів Панаса Мирного.*

4.Прочитайте текст і виконайте завдання. Гадюка і хліб

Якось, побачивши урочистий стіл, а на ньому на почесному місці святковий Хліб, підступна Гадюка позаздрила Хлібові й забажала дізнатися, як він досягнув такої честі. Хліб повагом розповів, що спочатку його закопали в землю. Як він досяг — зжали серпом, обмолотили ціпом. Його віяли й сушили. Змололи на жорнах, замісили кулаками, спекли на вогні, а вже потім поклали на урочистий стіл.

Гадюці від переляку перехопило подих. Вона вирішила, що краще їй плазувати у вогкому драговинні, ніж терпіти такі випробування та муки (Народна казка).

А. Знайдіть прості односкладні речення й визначте їхній вид (означено-особове, неозначено-особове, узагальнено-особове, безособове,називне).

Б. Випишіть перше речення, підкресліть головні й другорядні члени, побудуйте до нього схему.

5.Виконайте тестові завдання.

1.Спрощення приголосних позначається на письмі в слові

А контрас..ний В невіс..чин

Б нещас..ний Г піаніс..ці

2. Спрощення приголосних позначається на письмі в слові

А бриз..нути В кіс..лявий

Б випус..ний Г артис..ці

3. Спрощення приголосних позначається на письмі в слові

А радне..ці В прихвос..ні

Б балас..ший Г форпос..ний

4. Спрощення приголосних позначається на письмі в обох словах варіанта

А буревіс..ник, перс..ні В швидкіс..ний, невіс..чин

Б вартіс..ний, пес..ливий Г пристрас..ний, модне..ці

5. Спрощення приголосних позначається на письмі в обох словах рядка

А перес..лати, заїз..ний

Б боліс..ний, агентство

В мас..ний, аванпостний

Г облас..ний, методис..ці

6. Спрощення приголосних позначається на письмі в обох словах рядка

А наміс..ник, студентство

Б хрес..ний, контрас..ний

В хрус..шуті, страс..ний

Г якіс..ний, хвас..нути

7. Спрощення приголосних позначається на письмі в усіх словах рядка

А кількіс..ний, мес..ник, гіган..ський

Б чес..ний, шіс..десят, форпос..ний

В сер..цевий, умне..ний, зап'яс..ний

Г навмис..не, капос..ний, почес..ний

8. Спрощення приголосних позначається на письмі в усіх словах рядка

А беззахис..ний, збриз..нути, звіс..но

Б безвиїз..ний, кар'єрне..ці, вартіс..ний

В надкіс..ниця, наміс..ник, хворое..няк,

Г сер..цевий, доблес..ший, невіс..чин

9. Спрощення приголосних позначається на письмі в усіх словах рядка

А напас..ник, безжаліс..ний, шістсот

Б безшелес..ний, мас..ний, млос..ний

В че..нці, особистіс..ний, контекс..ний

Г ляс..нути, щас..ливий, окупай..ський

10. Орфографічну помилку допущено в рядку

А якісний, агентство, невиїзний

Б корисний, кількісний, туриський

В прихвосні, вартісний, пестливий

Г персні, перехресний, улесливий

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Існує споконвічне правило: щоб продати товар, треба привабити покупця. Способів безліч. Недарма кажуть, що прогрес не має меж. Англійські садівники навчилися вирощувати яблука з малюнками. На ще зелені плоди під час досягання наклеюють аплікації або «одягають» на кожний спеціальний чохол з трафаретним візерунком. Під час збирання врожаю їх знімають. На місці аплікації залишається малюнок. Один «мистецький витвір» коштує близько трьох доларів. Проте покупців не бракує (К. Геращенко).

А. Доберіть заголовок до тексту.

Б. Уявіть, що ви працюєте в рекламній агенції й вам доручили скласти текст телереклами. Результат вашої роботи має зацікавити якомога ширше коло потенційних покупців яблук з малюнками (обсяг — три-п'ять речень)

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Перегляньте експрес-урок «Проїзний чи проїздний?» і знайдіть слово, яке вчитель неправильно наголосив.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

7. Перепишіть слова, уставивши, де потрібно, пропущені літери.

Турис..ці, якіс..ний, артис..чин, форпос..ний, випус..ний, мес..ник, піаніс..ці, совіс..ний, корнс..ний, хворос..няк, радіс..ний, контекс..ний, шіс..десят, протес..ний, виїз..ний, тиж..невий, бриз..нути, хвас..ливий, улес..ливий, буревіс..ник, доблес..ний, учас..ник, жаліс..ливий, ус..ний.

III. Домашнє завдання виконати вправи параграфа 32

Лекція № 10

з навчального предмета Українська мова

Тема Подвоєні літери

Мета заняття поглибити знання про складні випадки правопису слів із подвоєнням і подовженням приголосних; закріпити орфографічні навички; розвивати усне й писемне мовлення, логічне мислення, мовлення, пам'ять; формувати комунікативну, соціокультурну, інформаційну компетентності; створити умови для виховання почуття любові до рідної мови, природи та обов'язку її плекати, захищати;

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН презентація в MOODLE

<https://moodle.krkm.dnu.edu.ua/mod/folder/view.php?id=6840>

<https://www.youtube.com/watch?v=pRJAMxPj7P8>

Час 2 години

План проведення лекції

1. Подвоєння та подовження приголосних

Література

1. Авраменко О.М. Українська мова. Підручник для 10 класу. - К: Грамота. 2018, - 207 с.

2. Авраменко О.М., Блажко М.Б. Українська мова та література. Довідник. Завдання в тестовій формі. - К.: Грамота. 2021, - 496 с.

1. Подвоєння та подовження приголосних

1. Прочитайте діалог і виконайте завдання.

Брат із сестрою працюють над презентацією про італійський живопис епохи

Відродження:

— Не можу зрозуміти, чому це «Мона Ліза» Леонардо да Вінчі — неоцінена спадщина італійського живопису. Якщо вже вона неоцінена, то годі говорити про інші картини. Її ж знає весь світ!

— А в слові «неоцінена» одна чи дві букви «н»?

— Дві.

— Так ти ж читай правильно: неоціненна!

А. Чому брат неправильно зрозумів написане?

Б. Поясніть відмінність у значенні слів неоцінений і неоцінений.

Подвоєні літери позначають або збіг однакових звуків, або подовжений м'який приголосний.

Подовження м'яких приголосних

Подовжуватися можуть приголосні [д], [т], [з], [с], [ц], [л], [н], [ж], [ч], [ш] тільки між голосними звуками:

— в іменниках середнього роду II відміни на –я життя, узбіччя, волосся

— в орудному відмінку однини іменників III відміни (іменники жіночого роду з нульовим закінченням) вісь — віссю, річ — річчю, зав'язь — зав'яззю

— у деяких іменниках чоловічого й жіночого роду на –я Ілля, суддя, рілля, стаття (але статей)

–у прислівниках зрання, навмання, спросоння, попідвіконню, попідтинню у формах теперішнього часу дієслова лити ллю, лємо, ллеш, ллете

Збіг однакових звуків

–на межі префікса й кореня віддавати, поодинокий

–на межі кореня й суфікса ранній, цінник, вознісся

–на межі частин складних слів міськком, телеексперт

Також із подвоєними літерами пишуть прикметники:

–зі значенням перебільшення: страшенний, здоровенний;

–зі значенням можливості/неможливості дії (з наголошеними суфіксами –анн-, -енн-, -они-): здійснений — нездійснений, злічений — незлічений;

–старослов'янського походження: страждений, благословений, мерзений, окаянний, огнений, нуждений, блажений, священний.

Не плутайте дієприкметники неказаний, нездійснений та под. З прикметниками неказаний, нездійснений.

Запам'ятайте написання таких слів: бовван, бовваніти, овва, ссати, ссавець, ввічливий, ляний та Ганна.

2. Запишіть тільки ті слова, у яких на місці пропуску має бути літера. У дужках зазначте номер орфограми.

— збіг однакових приголосних на межі значущих частин слова;

— прикметник зі значенням можливості/неможливості виконання дії;

— старослов'янізми з подвоєними літерами;

— подвоєні літери внаслідок подовження приголосних;

— прикметники зі значенням перебільшення ознаки.

Заздріст..ю (_), осін..ій (_), списан..ній (_), неждан..ий (_), благословен..ий (_), узліс..я (_), височен..ий (_), неказан..й (_), священ..ий (_), неблаган..ий (_), облич.. (_), огнен..ий (_), негомон..ий (_), передпліч..я (_), качин..ий (_), неказан..ий (_), освітлен..ість (_), від..ячити (_), здоровен..ий (_), розріс..я (_), букве..ий (_), безсмерт..я (_), лют..ю (_).

3. Запишіть слова у дві колонки: 1) без подвоєних літер; 2) з подвоєними літерами.

Антивоє(н/nn)ий, (в/вв)ічливий, довгожда(н/nn)ий, істи(н/nn)ий, анонсова(н/nn)ий, тверезіс(т/тт)ю, атестова(н/nn)ий, ро(з/зз)утися, огне(н/nn)ий, на(д/дд)звуківий, на- сі(н/nn)євий.

• З перших букв виписаних слів складіть імена літературних героїв І. Франка.

4. Поміркуйте, у якому словосполученні прикметник має подвоєні літери. Обґрунтуйте свій вибір.

Журавлин..ий крик — журавлинний сік.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Подвоєні літери треба писати в слові

А орли(н/nn)ий

Б скаже(н/nn)ий

В очікува(н/nn)ий

Г благослове(н/нн)ий

2. Подвоєні літери треба писати в слові

А ма(з/зз)ю

Б чес(т/тт)ю

В миліс(т/тт)ю

Г вартіс(т/тт)ю

Подвоєні літери

3. Подвоєні літери треба писати в слові

А зна(н/нн)ий В огне(н/нн)ий

Б зва(н/нн)ий Г ошука(н/нн)ий

4. Подвоєні літери треба писати в обох словах варіанта

А пісе(н/нн)ий, одухотворе(н/нн)ий

Б здорове(н/нн)ий, освяче(н/нн)ий

В війсь(к/кк)омат, загубле(н/нн)ий

Г окая(н/нн)ий, не(в/вв)ічливий

5. Подвоєні літери треба писати в обох словах варіанта

А бездорі(ж/жж)я, довгожда(н/нн)ий

Б Повол(ж/жж)я, перетира(н/нн)я

В пере(л/лл)ють, ві(д/дд)зьобати

Г Прикарпа(т/тт)я, чуйніс(т/тт)ю

6. Подвоєні літери треба писати в обох словах рядка

А бе(з/зз)вучний, мавпе(н/нн)я

Б бо(в/вв)аніти, греча(н/нн)ий

В ві(с/сс)ю, пі(д/дд)а(ш/шш)я

Г (в/вв)імкнути, розлюче(н/нн)ий

7. Подвоєні літери треба писати в усіх словах рядка

А на(в/вв)ипередки, письме(н/нн)ик, (с/сс)авець

Б широче(н/нн)ий, Прип'я(т/тт)ю, вівся(н/нн)ий

В Ві(н/нн)и(ч/чч)ина, рі(л/лл)я, бджоли(н/нн)ий

Г бездога(н/нн)ий, спі(в/вв)ітчизник, ста(т/тт)ей

8. Подвоєні літери треба писати в усіх словах рядка

А нужде(н/нн)ий, клятве(н/нн)ий, Побу(ж/жж)я

Б смире(н/нн)ий, букве(н/нн)ий, місь(к/кк)ом

В свяще(н/нн)ий, пореформе(н/нн)ий, ті(н/нн)ю

Г блаже(н/нн)ий, Воли(н/нн)ю, каніфо(л/лл)ю

9. Подвоєні літери треба писати в усіх словах рядка

А передгро(з/зз)я, дзві(н/нн)иця, приві(л/лл)я

Б велелю(д/дд)я, спіра(л/лл)ю, (в/вв)ічливість

В бездо(н/нн)ий, тря(с/сс)я, непоміче(н/нн)ість

Г ві(д/дд)зеркалення, розрі(с/сс)я, баче(н/нн)ий

10. Подвоєні літери треба писати в усіх словах рядка

А паморо(з/зз)ю, заполо(ч/чч)ю, ста(т/тт)ею

Б спресо(н/нн)я, почу(т/тт)ів, освіче(н/нн)ість

В папоро(т/тт)ю, проти́рі(ч/чч)я, свяще(н/нн)ик

Г благослове(н/нн)я, обли(ч/чч)я, вихова(н/нн)ість

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Протягом усієї Аральської експедиції та своєї флотської служби Тарас Шевченко, крім картографічних робіт, створив серію прекрасних акварелей із зображе(н/нн)ями морських пейзажів, витонче(н/нн)их олівцевих малюнків, вишука(н/нн)их сепій, офортів. По суті, він став першим українським художником-мариністом. І сьогодні вражає майстерність митця на невеличкому малюнку передати мінімальними засобами неосяжність панорами морського обрію, що збігається з небом, широчінь моря, прозорість повітря й поєднати їх із рельєфом узбере(ж/жж)я, особливостями природи (За М. Мамчаком).

А. Перепишіть текст, вибравши з дужок потрібну орфограму.

Б. Доповніть текст коротким описом картини Т. Шевченка «Місячна ніч на Кос-Аралі» і своїми враженнями від неї.

Домашнє завдання.

1. Запишіть слова, уставивши, де потрібно, пропущену літеру.

Пореформен..ий, вихован..ість, милосерд..я, дзвін..иця, клятвен..ий, антен..ий, перепелин..ий, правосуд..я, кількіст..ю, академ..істечко, туман..ий, ешелон..ий, пташин..ий, ікон..опис, вишукан..ість, шален..ий, істин..ий, завзят..я, незбагнен..ий, адресован..ий, уживан..ий, священ..ик, неждан..онегадан..о, завезен..ий, освічен..ість, узліс..я, знан..ь, галуз..я, від..звеніти, студен..ий.

2. Опишіть картину Л. да Вінчі «Мона Ліза», використавши слова незлічений, незліченний, нездійснений, нездійснений, незбагнений.

Лекція № 11

з навчального предмета Українська мова

Тема Правопис префіксів і суфіксів

Мета заняття поглибити знання про правопис префіксів і суфіксів; закріпити орфографічні навички; розвивати усне й писемне мовлення, логічне мислення, пам'ять; формувати комунікативну, соціокультурну, інформаційну компетентності; створити умови для виховання почуття любові до рідної мови, природи та обов'язку її плекати, захищати;

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН

<https://www.youtube.com/watch?v=X0tD2EjYDmE>

<https://www.youtube.com/watch?v=76KpFRIx0XI>

Час 2 години

План проведення лекції

- 1.Правопис префіксів.
- 2.Правопис суфіксів.

Література

- 1.Авраменко О.М. Українська мова. Підручник для 10 класу. - К: Грамота. 2018, - 207 с.
- 2.Авраменко О.М., Блажко М.Б. Українська мова та література. Довідник. Завдання в тестовій формі. - К.: Грамота. 2021, - 496 с.

1. Правопис префіксів.

Префікси з- (зі-, зо-, із-), с-

Префікс з- перед буквами на позначення глухих приголосних **к, п, т, ф, х** (КаФе «ПТаХ») переходить у **с-**.

Приклад:

Скласти, спалити, стерти, сфотографувати, схвалити.

Перед усіма іншими буквами пишемо з- (із-).

Приклад:

Збудити, звіритися, зжитися; зекономити, зорганізувати, зігнувати; ізжовкнути, ізнов, ізсередина.

Зверни увагу!

Коли корінь слова починається двома приголосними, пишемо префікс **зі-**: *зібрати, зігнути, зіграти, зіставлення, зіткнення, зіщулитися.*

Префікс **зі-** вживаємо також у словах із коренем, перший склад якого становить звукосполучення «губний + й»: *зів'ялий, зім'яти, зіп'ястися* тощо.

У деяких словах можна паралельно вживати префікси **зі-** та **зо-**: *зігрівати — зогрівати, зімлівати — зомлівати, зіпрівати — зопрівати, зітліти — зотліти.*

Префікси пре-, при-, прі-

Префікс **пре-** вживаємо:

– у якісних прикметниках і прислівниках для вираження найвищого ступеня вияву ознаки (можна замінити на дуже): *пресолодкий — дуже солодкий, предивно — дуже дивно;*

– у старослов'янських словах *преподобний, преосвященний, престол, превелебний, презирство, презирливий.*

Префікс **при-** вживаємо:

– переважно в дієсловах, що означають **наближення, приєднання, неповноту, частковість і результат дії**, та похідних: *приносити, прилягти, прикласти, призводити, прилягання, приєднання, приплюснутий*;

– у словах, утворених від іменника з прийменником **при**, та похідних від таких слів: *прикордонник (при кордоні), приморський (при морі)*;

– у прикметниках на означення неповноти ознаки: *пристаркуватий*.

Префікс **прі-** вживаємо у трьох словах: *прірва, прізвище, прізвисько*.

Префікси **пере-** і **пред-** треба писати з літерою **е**: *переносити, представник*.

Префікси **без-, від-, між-, над-, од-, об-, перед-, під-, понад-, роз-, через-**

У префіксах **від-, од-, об-, над-, між-, роз-, без-, через-, перед-, під-** кінцевий приголосний дзвінкий не змінюється перед глухими: *відкинути, відзначити, одтиснути, одразу, розстелити, безкомпромісний, черезплічник, обплести, оббивати, надкусити, надзвуковий, підземелля, передплата*.

Зверни увагу!

Коли корінь слова починається двома приголосними, у префіксах може з'являтися голосний **і**: *відібрати, одіслати, обібрати, надірвати, розігнати, підім'яти*.

2. Правопис суфіксів.

Е пишемо

– у суфіксах **-ечк-, -єчк-, -ечок, -еньк-** зі зменшено-пестливим значенням: *ручечка, Софієчка, краєчок, горщечок, доленька*;

– у суфіксах **-ець, -ень, -тель, -єро**: *молодець, велетень, святитель, восьмеро*;

– у суфіксах **-ен(я), -єн(я)**, які вживаємо в іменниках середнього роду на позначення малих істот: *вовчєня, гусєня, совєня, чаєня*.

Зверни увагу!

В усіх словах із суфіксами **-аль, -ень, -ець(-єць), -ість, -тель, -льник** пишемо **ь**: *коваль, скрипаль; трутєнь, хлопєць, корєєць, милієсть, вихователь, житєль, уболівальник*.

И пишемо

– у суфіксах **-ичк-, -ичок-** у словах, що утворені від іменників із суфіксами **-ик-, -иц(я)**: *полічка (від полиця), кошичок (від кошик)*;

– у суфіксі **-ив(о)** для вираження збірних понять, що означають матеріал, продукт праці: *морозиво, добриво, печиво, але -єв(о)* у словах, що не означають матеріал або продукт праці: *марєво, зарєво, сяєво*;

– у суфіксі **-ин-** в іменниках: *городина, садовина, чужина*;

– у суфіксах **-ир, -ист, -изм** після **д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р** (*Де ти з'їси цю чашу жиру?*): *командир, хорист, парашутист, кар'єрист, класицизм*. Після решти приголосних пишемо **-ір, -іст, -ізм**: *ювелір, журналіст, реалізм*;

– у суфіксах **-ик, -ник, -івник, -льник**: *столік, ведмедик; мандрівник, бунтівник, працівник; полірувальник, регулювальник*.

Зверни увагу!

Від українського суфікса **-ик** потрібно відрізнати іншомовні суфікси **-ик, -ік (-їк)**, у яких пишемо **и** або **і(ї)** відповідно до правил уживання **и** та **і(ї)** в словах іншомовного походження: *історик, медик, класик, фізик, але академік, технік, прозаїк, хімік*.

За допомогою суфіксів -к, -иц(я), -ин(я), -ес(а) від іменників чоловічого роду утворюємо іменники на означення осіб жіночої статі: тренерка, співачка, директорка, порадиця, учениця, філологиня, майстриня, кравчиня; патронеса, поетеса, стюардеса.

За допомогою суфіксів -иськ(о), -їськ(о), -ищ(е), -їщ(е) утворюємо слова переважно з емоційно-негативним забарвленням: вовчисько, гноїсько, хмарище, побоїще.

Суфікси -енн(я), -инн(я), -інн(я), -анн(я), -янн(я) пишемо з двома буквами н: звернення, огудиння, горіння, читання, гуляння.

Суфікс -ович (-ьович) уживаємо для утворення чоловічих імен по батькові: Вікторович, Васильович, Олексійович, Юрійович, Ігорьович.

Суфікс -івн(а), -ївн(а) вживаємо для утворення жіночих імен по батькові: Богданівна, Василівна, Іванівна; Валеріївна, Сергіївна, Юріївна.

Зверни увагу!

Від таких імен, як Григорій, Ілля, Кузьма, Лука, Микола, Сава, Хома, Яків, відповідні імена по батькові будуть Григорович, Григорівна; Ілліч, Іллівна; Кузьмович (і Кузьмич), Кузьмівна; Лукич, Луківна; Миколайович (і Миколович), Миколаївна (і Миколівна); Савович (і Савич), Савівна; Хомович (і Хомич), Хомівна; Якович, Яківна.

Ненаголошений суфікс -ен- пишемо в дієприкметниках: пряжений, полагоджений, непрóшений, нездійснений.

Наголошений суфікс -енн- пишемо в прикметниках: здоровенний, страшенний, непрощénний, нездійснénний.

Суфікси -елезн-, -еньк-, -есеньк-, юсіньк-, ісіньк- пишемо в прикметниках, що виражають ознаку в більшій або меншій мірі: довжелезний, смачненький, тонесенький, гарнюсінький, добрісінький.

За допомогою суфікса -н(ий) утворено більшість якісних і відносних прикметників: порядний, дружний (клас), злісний, природний, річний, гармонійний, традиційний, потужний.

Зверни увагу!

Суфікс -н(ій) вживається в небагатьох прикметниках, переважно відносних: літній, столітній, городній, давній, вчорашній, домашній, дорожній, дружній (погляд), зовнішній, колишній.

Після букв д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р у прикметниках, утворених від слів іншомовного походження, пишемо суфікс-ичн(ий): категоричний, музичний, класичний, романтичний.

Після решти приголосних — -ічн(ий): академічний, епічний, ідилічний, хімічний; після голосних — -їчн(ий): архаїчний, мозаїчний, прозаїчний, стоїчний.

Суфікси -ин, -їн, -ин(ий), -їн(ий) пишемо у присвійних прикметниках та в прикметниках, утворених від назв тварин (після приголосних, крім й, пишемо и, після голосних та апострофа — ї): бабин, сестрин, свекрушин, Катрин, Марусин, Марїїн, Софіїн, орлиний, совиний, зміїний, солов'їний.

Суфікс -ев(ий) пишемо, якщо перед цим суфіксом є м'який або шиплячий приголосний і наголос падає переважно на основу слова: липневий, грушевий, овочевий, крицевий.

Зверни увагу!

Якщо перед суфіксом стоять м'які н, т, й, то пишемо -ев(ий): алюмінієвий, життєвий, дієвий, калієвий.

Суфікс -ов(ий) незалежно від наголосу пишемо в прикметниках, що мають перед цим суфіксом твердий приголосний, шиплячі (вартовий, казковий, кварцовий, палацовий, святковий, службовий, дощовий, грошовий, біржовий, речовий), а також м'які приголосні або й (у такому разі наголос падає на закінчення): польовий, кульовий; бойовий, гайовий, крайовий.

1. Виконайте тестові завдання.

1. Букву **и** треба писати на місці крапок у всіх словах рядка

А пр..чорнілий, пр..вітність, пр..завзятий

Б пр..блуда, пр..кидатися, пр..поганий

В пр..в'ялий, пр..думаний, пр..темний

Г пр..бережний, пр..шитий, пр..краса

2. Букву **и** треба писати на місці крапок у всіх словах рядка

А пр..черствілий, пр..мерзнути, пр..зирство

Б пр..горілий, пр..добритися, пр..подобний

В пр..бічник, пр..землити, пр..хорошений

Г пр..смакувати, пр..темнілий, пр..бідний

3. Букву **е** треба писати на місці крапок у всіх словах рядка

А пр..мудрий, пер..тинати, пр..земкуватий

Б пр..широкий, пр..освящений, пр..крити

В пр..дтеча, пер..дбачати, пр..множений

Г пр..кумедний, пр..святий, пр..д'являти

4. Літеру **е** треба писати на місці крапок у всіх словах рядка

А пр..жалібний, пр..велебний, пр..мудрість

Б пер..дбачений, пр..щедрий, Пр..балтика

В пр..важкий, пр..чудовий, пр..кінцевий

Г пр..тихий, пр..поганий, пр..білений

5. Літеру **з** треба писати на місці крапок у всіх словах рядка

А бе..порадний, ..поживати, ро..клад

Б ро..писка, ..ведення, ..формований

В чере..плічник, ..битий, ..котитися

Г ..метений, ро..кидати, ..чавлений

6. Літеру **з** треба писати на місці крапок у всіх словах рядка

А ро..тулений, ..пакований, ..бережений

Б ..цідити, ..марнувати, бе..коштовний

В ..жований, ..горблений, ..хоплений

Г ро..дивитися, ..містити, ..ховок

7. Літеру **с** треба писати на місці крапок у всіх словах варіанта

А ..пуститися, ..прямувати, ..нахабніти

Б ..тяжка, ..фабрикувати, ..палахнути

В ..терпіти, ..подобатися, ..чеплення

Г ..кинути, ..сунути, ..форматувати

8. Літеру с треба писати на місці крапок у всіх словах варіанта

А ..пиляти, ..кроїти, не..проста

Б ..плутати, ..бентежити, ..пад

В ..терпіти, ..ковзати, ..чавити

Г ..тишити, ..палахнути, ..чесати

9. Літеру е треба писати на місці крапок у всіх словах варіанта

А горл..чко, мисл..ння, вул..чка

Б п'ят..ро, кош..нятко, пал..ць

В сем..ро, зробл..ний, нов..на

Г лев..ня, зар..во, горщ..чок

10. Літеру и треба писати на місці крапок у всіх словах варіанта

А печ..во, кур..во, руч..нька

Б нос..к, пал..ця, мавп..нятко

В пал..чка, кош..чок, горл..чка

Г вогн..ще, мереж..во, мар..во

2. Перепишіть слова, уставивши на місці крапок літери.

а) з, с: ро..чищений, бе..притульний, ..фотографуватися, ..сунути, ..котити, не..ліченний, ..простувати, ..чистити, ..хилити, ..лишити, ..цідити, ..чесати, ро..куйовдити, чере..плічник, ..чавити, ро..сипаний;

б) е, и: руч.лка, запрети..ний, пр..зирство, жаб..ня, четв..ро, пр..велебний, горл.лка, вар..во, кош..чок, мар..во, пр..плетений, пр..землений, пр..чудовий, горщ..ковий, пр..ярок, Пр..дніпров'я, пр..гірклий, доч..чка, зар..во, вогн..ще, оздобл..ний, слон..ня, пр..подобний, пр..чесаний, пр..черствий.

2. Письмово обґрунтуйте відповідь на запитання «Чи потрібно вчитися заощаджувати?» (одна сторінка). Підкресліть у тексті вивчені орфограми (правопис префіксів і суфіксів)

Домашнє завдання виконати вправи параграф 35-36

Лекція № 12

з навчального предмета Українська мова

Тема Написання слів іншомовного походження. Правило «дев'ятки»

Мета заняття Повторити правопис слів іншомовного походження; закріпити орфографічні навички; розвивати усне й писемне мовлення, логічне мислення, мовлення, пам'ять; формувати комунікативну, соціокультурну, інформаційну компетентності; створити умови для виховання почуття любові до рідної мови, природи та обов'язку її плекати, захищати;

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН відео до теми

https://www.youtube.com/watch?v=_yhk78izNS4

Час 2 години

План проведення лекції

1.Правопис слів іншомовного походження

Література

1.Авраменко О.М. Українська мова. Підручник для 10 класу. - К: Грамота. 2018, - 207 с.

2.Авраменко О.М., Блажко М.Б. Українська мова та література. Довідник. Завдання в тестовій формі. - К.: Грамота. 2021, - 496 с.

1. Розгляньте світлину й виконайте завдання.

А. Яку помилку допущено в назві закладу громадського харчування?

Б. Яка закономірність у написанні слів грисині, лате, піца й Одісей, Голландія, Джонні?

Літери и, і в іншомовних словах

и	і
після д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р (Де ти з'їси цю чашу жиру?)	
у загальних назвах перед приголосним, крім й: гриль, дизель, синус, чипси	у загальних і власних назвах перед голосними, й, я, ю, є, ї: ажіотаж, Валенсія, радій, Дієго
у власних назвах. Вашингтон, Жизель, Зигмунд, Пуерто-Рико, Сиракузи, Цицерон, Чикаго, Шиллер	у деяких власних назвах перед приголосним (їх треба запам'ятати): Арістотель, Грімм, Дідро, Дізель, Занзібар, Зімбабве, Міссісіпі, Сідней, Одісей, Россіні
після решти приголосних	
у давно запозичених словах (їх треба запам'ятати): бурмистер, вимпел, ехидна, імбир, кипарис, лиман, лимон, миля, мирт, нирка, спирт, химера, книжка, скипидар. АЛЕ: бургомістр	у власних і загальних назвах: архів, Берлін, біт, гігабайт, імпічмент, кіно, тирамісу, лінки, манікюр, Нідерланди, офіційний, унікальний, фізика
у запозиченнях із східних мов: башкир, гиря, калмик, кинджал, киргиз, кисет,	у кінці невідмінюваних слів (після будь-якого приголосного): броколі, грисині,

кишляк	капрі, Капрі, Леонардо ді Капріо, мюслі, таксі, хіпі, хобі
у церковних словах: єпископ, єпитимія, єпитрахиль, мирта, митрополит	

Подвоєні приголосні в іншомовних словах

Подвоєні приголосні зберігаються у власних іншомовних назвах і в загальних, що від них походять: Бетті, Будда — буддизм, Геннадій, Голландія — голландець, Джонні, Одисей — одиссея. Терміни, що походять від власних назв, треба писати без подвоєних приголосних: Ватт — ват, Гаусс — гаус.

Подвоєні приголосні треба писати в загальних назвах, які потрібно запам'ятати, — у винятках: алло, аннали (літопис), білль (документ), бонна (няня), брутто, булла (послання), ванна, вілла, донна, дурра (рослина), мадонна, манна, мірра (ароматична речовина), мулла (священик у мусульман), мотто (афоризм), нетто, панна, панно, пенні (британська копійка), тонна. Також подвоєні приголосні зберігаються в назвах літер грецького алфавіту: гамма й каппа.

Подвоєні приголосні можуть бути внаслідок збігу: ім + міграція = імміграція; ір + реальний = ірреальний; контр + революція = контрреволюція; сюр + реалізм = сюрреалізм. АЛЕ: анотація, конотація.

У запозичених загальних назвах подвоєні літери не зберігаються: алея, бароко, брукета, гето, грисині, інтермецо, каса, клас, папараці, піца, преса, теніс, тераса, тролінг, хобі, шатл.

М'який знак (знак м'якшення) в іншомовних словах

М'який знак пишемо	М'який знак не пишемо
після д, т, з, с, ц, л, н (Де ти з'їси ці лини?) і перед я, ю, є, ї	
роздільна вимова (чути [й]): ательє, Готьє, консьєрж, конференсьє, пасьянс, рантьє, Севілья, шифоньєр	злита вимова (не чути [й]): Аляска, Дюма, дюна, ілюзія, маляр, нюанс, Цюрих
перед йо	
батальйон, бульйон, каньйон, мільйон, міньйон, Фетьйо	курйоз, серйозний

М'який знак треба писати після приголосного, що вимовляється м'яко: дельта, женьшень, Мальта, пальто, Рафаель.

Апостроф в іншомовних словах

Апостроф пишемо	Апостроф не пишемо
після б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р (Мавпочка Буф грає в чужі шахи) і перед я, ю, є	
роздільна вимова (чути [й]): інтерв'ю, кеш'ю, круп'є, пап'є-маше, прем'єра, Рив'єра, Руж'є, сек'юриті, Х'юго, Х'юстон	злита вимова (не чути [й]): бювет, бюро, гравюра, Гюго, кюрі, Мюллер, мюслі, пюре, ревію, трюфель
перед йо	
—	Бйонсе, курйоз, серйозний
після префікса, що закінчується на приголосний	

2. Запишіть слова, уставивши, де потрібно, м'який знак та апостроф.

П..єдестал, марсел..єза, комп..ютер, конферанс..є, т..юль, він..єтка, П..ємонт, миш..як, міл..ярд, Гот..є, к..янті, ф..юзеляж, павіл..йон, кар..єр, Монтеск..є, Женев..єва, Фур..є, Мол..єр, мад..яр, кон..юнктура, філ..м, р..юкзак, прем..єр, б..єф, монпанс..є, т..юбик, ал..батрос, кур..йоз, сер..йозний, Б..йорк, бул..йон, Н..ютон, ін..єкція, б..юджет, ател..є, транс..європейський.

3. Випишіть слова у дві колонки: 1) з пропущеною літерою і; 2) з пропущеною літерою и.

Х..п.., бр..джі, еманс..пація, ауд..єнц..я, реч..тат..в, л..мон, Росс..н.., інд..го, Капр.., ін..ц..атива, н..рка, вал..дол.

• 3 перших букв виписаних слів складіть назви міст.

4. Запишіть слова, уставивши, де потрібно, пропущену літеру.

Ім..унітет, аслістент, піц..а, Апенлни, Рус..о, гет..о, новел..а, ем..ігрант, фін..хський, мадон..а, марокканський, ір..аціональний, бравіс..имо, ім..іграція, імпрес..іонізм, дон..а, беладон..а, віл..а, груп..а, антен..а, пен..і, пан..о, Тал..ін.., барок..о, Він..іпег, конфет..і, оперет..а, інтермец..о, ас..іміляція, гол..андець, Ус..урі, хоб..і, дюс..ельдорфець, буд..изм.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Літеру *и* на місці пропуску треба писати в обох словах рядка

А ч..пси Ваш..нгтон

Б Ч..каго, асп..рин

В д..джей, акс..ома

Г пед..кюр, Д..зель

2. Літеру *и* на місці пропуску треба писати в обох словах рядка

А д..плом, пед..атр

Б Ц..церон, інд..го

В Аркт..ка, мед..а

Г аж..отаж, Ш..ллер

3. Літеру *и* на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка

А бр..джі, к..нджал, брокол..

Б к..пар..с, капуч..но, гр..ль

В башк..р, д..ректор, Д..дро

Г бут..к, гр..с..ні, ф..з..олог

4. Літеру *и* на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка

А дж..нси, рад..ст, Гр..мм

Б с..мптоми, с..нус, рад..ус

В аз..мут, Кембр..дж, б..зон

Г д..летант, абор..ген, Мадр..д

5. М'який знак на місці пропуску треба писати в обох словах рядка

А він..єтка, Ц..юрих

Б Лавуаз..є, іл..юзія

В Гот..є, сер..йозний

Г кондот..єр, Нел..сон

6. М'який знак на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка

А ател..є, конс..єрж, жен..шень
Б Шифон..єр, Севіл..я, б..юветний
В бул..йн, Кордил..єри, т..юбик
Г павіл..йон, кан..йон, Ал..яска

7. Апостроф на місці пропуску треба писати в усіх словах рядка

А миш..як, Женев..єва, батал..йон
Б торф..яний, п..єдестал, ф..юзеляж
В кеш..ю, Монтеस्क..є, ад..ютантський
Г інтерв..ю, комп..ютер, Д..юрренматт

8. Подвоєні приголосні треба писати в обох словах рядка

А барок..о, дол..ар
Б гет..о, ір..еальний
В мул..а, ат..ракціон
Г брут..о, буд..изм

9. Подвоєні приголосні треба писати в обох словах рядка

А гол..андець, конфет..і
Б Апол..он, ім..ігрантка
В Джульєт..а, новел..а
Г гам..а-промені, рал..і

10. Подвоєні приголосні треба писати в усіх словах рядка

А ван..а, Рус..о, ім..ітація
Б віл..а, Жан..а, ан..отація
В хоб..і, От..ава, сюр..еалізм
Г пен..і, Джон..і, марок..анка

6. Розгляньте ілюстрацію й виконайте завдання.

А. Запишіть назви у дві колонки: 1) корисні страви; 2) шкідливі страви.
Б. Упишіть пропущені літери и або і.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Перегляньте експрес-урок «Хто такий кушнір?» і перекажіть його.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

ДО РЕЧІ...

У наш час мовці часто зловживають іншомовними словами. Мовознавці радять використовувати запозичення лише тоді, коли в мові немає власне українського відповідника. Прочитайте пост Аліни Акуленко у Фейсбуці й переконайтеся, наскільки штучним і недоречним є «мавпування» іншомовних слів.

Про американо

«Велике американо з гарячим молоком», — кажу я.

«Вам біг-американо?» — перепитує вона.

«Так, мені велике американо», — відповідаю я.

«То єсть вам все-таки біг?»

О, кавові боги...

«Шуд ай ріпіт іт ін інгліш?»

«Шо????» — зводить брови вона.

«Не “шо”, а “куд ю сей іт егейн, пліз” треба казати».

Сто разів обіцяла собі ні з ким не сваритися. Ні зранку, ні вдень, ні взагалі. Сто разів.

І шо?

Шо-шо, попросила зробити біг-американо не просто з хот, а одразу зі скімд-мілк.

Гулять так гулять: діставай, дівко, оксфордський словник, як мало тобі Грінченкового.

7. Запишіть слова, уставивши, де потрібно, літери и, і (пункт А); ь, апостроф (пункт Б); пропущену букву на позначення приголосного (пункт В).

А. Л..сабон, Т..бет, г..бр..д, ц..л..ндр, аж..отаж, пац..єнт, ульт..матум, коне..стенд..я, ор..г..нал, ф..з..ка, ф..з..оном..я, інс..нуац..я, к..пар..с, тр..умф, т..тан, г..габайт, в..зж..ст, асорт.., д..спетчер, верн..саж.

Б. П..єдестал, барел..єф, бул..йон, конференс..є, кур..йоз, кур..єр, ател..є, суб..єкт, к..янті, прем..єра, кєш..ю, інтерв..ю, шифон..єр, дистриб..ютор, Х..юстон, вар..єте, конс..єрж, н..юанс, грав..юра, бракон..єр.

В. Сюр..еалізм, тон..а, гет..о, ім..унітет, хоб..і, оперет..а, ван..а, Ген..ддій, ан..отація, ем..ігрант, ім..ігрант, конфет..і, мул..а, ал..єя, ір..еальний, гол..андець, міс..іонер, марок..анець, буд..изм, одіс..єя.

Домашнє завдання: вивчити правила, виконати вправи параграфа 42

Лекція № 13

з навчального предмета Українська мова

Тема	Складні випадки написання прізвищ
Мета заняття	поглибити знання про складні випадки написання прізвищ; закріпити орфографічні навички; розвивати усне й писемне мовлення, логічне мислення, мовлення, пам'ять; формувати комунікативну, соціокультурну, інформаційну компетентності; створити умови для виховання почуття любові до рідної мови, природи та обов'язку її плекати, захищати;

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН відео до теми
<https://www.youtube.com/watch?v=Fh8S6CiiJZE>

Час 2 години

План проведення лекції

1. Складні випадки написання прізвищ

Література

1. Авраменко О.М. Українська мова. Підручник для 10 класу. - К: Грамота. 2018, - 207 с.

2. Авраменко О.М., Блажко М.Б. Українська мова та література. Довідник. Завдання в тестовій формі. - К.: Грамота. 2021, - 496 с.

1. Складні випадки написання прізвищ

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

Отже, з нашого класу на екскурсію в Карпати запросили Петренко, Галицьку, Ковальчук, Метенка й Коваленка.

А. Скількох дівчат і скількох хлопців запросили на екскурсію в Карпати?

Б. Обґрунтуйте свою відповідь.

Українські та інші слов'янські прізвища

1. *Українські та інші слов'янські прізвища передають на письмі за загальними правилами:*

Н. Заєць, Лебідь, Кравченко

Р. Зайця, Лебеда, Кравченка

Д. Зайцеві (Зайцю), Лебедеві (Лебедю), Кравченкові (Кравченку) і т. д.

АЛЕ: Швець — Швеця (не Шевця), Швецеві (не Шевцеві).

2. *Жіночі прізвища на приголосний та на -о не відмінюються:* Ірині Білик, Юлії Тимошенко.

3. *Прізвища прикметникового типу відмінюються, як прикметники:*

Н. Чужий, Левицький, Мала, Кобилянська

Р. Чужого, Левицького, Малої, Кобилянської

Д. Чужому, Левицькому, Малій, Кобилянській і т. д.

4. *Чоловічі прізвища на -ов, -ев (-єв), -ів (-їв), -ин, -ін (-їн) відмінюються за таким зразком:*

Н. Павлов, Ковалів, Гаршин

Р. Павлова, Ковалева (Коваліва), Гаршина

Д. Павлову, Ковалеву (Коваліву), Таршинові (Гаршину)

Зн. Павлова, Ковалева (Коваліва), Гаршина

Ор. Павловым, Ковалевим (Ковалівим), Гаршиним

М. (на) Павлові, -у; (на) Ковалеві, -у, (Коваліві, -у); (на) Гаршині, -у

Кл. Павлове й Павлов, Ковалеве (Коваліве) і Ковалів, Гаршине й Гаршин.

5. У слов'янських прізвищах, що не збігаються з українськими загальними назвами, чергування голосних не відбувається: Заяц — Заяца (пор.: Засць — Зайця), Гашек — Гашека.

Фонетичні правила правопису слов'янських прізвищ

1. Російський, сербський та чеський звук [e], польські [ie], болгарський [i] після приголосного треба передавати літерою *е*: Александров, Бестужев, Вельюрський, Веселовський, Державін, Броневський, Веслав, Міцкевич, Чапек.

2. Російську звукополюку [йе] треба передавати літерою *є*:

- на початку слова: Єгоров, Єршов;
- у середині слова після голосного й при роздільній вимові: Бердяев, Гуляев, Аляб'єв, Григор'єв, Зинов'єв;
- після приголосних (за винятком [ж], [ч], [ш], [р] і [ц]) у суфіксах -єв, -єєв: Ломтев, Медведев, Сергеев, Матвеев. АЛЕ: Муромцев, Писарев, Андреев, Плещеев;
- коли російському [е] у корені відповідає український звук [і] (зверь — звір, пешка — пішак, хлеб — хліб): Зверев, Пешковський, Твердохлебов.

Російську звукополюку [йо] (літеру *ё*) треба передавати через *ю*:

- на початку слова: Йолкін;
- у середині слова після голосних і б, п, в, м, ф: Бугайов, Воробйов, Соловйов.

Російську літеру *ё* передають за допомогою *ьо* в середині слова після приголосних,

коли *ё* позначає сполучення м'якого приголосного з [о]: Алфьоров, Верьовкін, Корольов, Семьоркін, Тьоркін. АЛЕ: Артемов, Семенов, Федоров (бо ці прізвища утворено від спільних для української та російської мов імен Артем, Семен, Федір).

Російську літеру *ё* передають через *о* під наголосом після ч і щ: Грачов, Лихачов, Пугачова, Хрущов.

3. Російську літеру *и* ([i]) передають через *і* на початку слова й після приголосних: Ігнатов, Ісаєв; Багіров, Гагарін, Пушкін.

Російську літеру *и* ([i]) передають через *ї* після голосного й при роздільній вимові (після м'якого знака й апострофа): Воїнов, Гур'їн, Ільїн.

Російську літеру *и* ([i]) передають через *и*:

- після [ж], [ч], [ш], [дж] і [ц] перед приголосними: Гаршин, Гущин, Чичиков, Шишкін. Це правило поширюється й на прізвища інших народів: Абашидзе, Вашингтон, Джигарханян, Цицерон, Чингісхан;
- у префіксі *при-*: Пришвін, Пригожий;
- у суфіксах *-ик-*, *-ич-*, *-ин-*, *-ищ-*: Котельников, Станкович, Гаршин, Радищев;

• у прізвищах, утворених від імен і загальних назв, спільних для слов'янських мов: Борисов (від Борис), Глинка (від глина), Писарев (від писати), Тимофеев (від Тимофій). АЛЕ: Пікітін, Ніколаєв, Філіпов, бо вихідні імена відмінні від українських.

4. Суфікси слов'янських прізвищ -ск(ий), -цк(ий), -ск(і), -цк(і), -sk(i), -ck(i), -sk(y), -ck(y) треба передавати відповідними українськими суфіксами -ськ(ий), -цьк(ий), -зьк(ий): Броневський, Даргомижський, Мусоргський; Городецький, Грудзький, Завадзький. Так само з ь треба писати російські прізвища на -ск(ой), -цк(ой): Луговської (Луговська), Трубецької (Трубецька).

5. Прикметникові закінчення російських прізвищ треба передавати так: -ый через -ий (Белый — Бєлий): -ий — через -ій (Крайний — Крайній): -ая (-яя) — через -а (-я) (Белая — Бєла, Горовая — Горова, Крайняя — Крайня): закінчення -ой передається через -ой (Донской — Донської).

6. Твердий кінцевий приголосний ц у слов'янських прізвищах пом'якшується: Глуховець, Скиталець.

Правопис неслов'янських прізвищ

1. G і h треба передавати літерою г: Ганнібал, Гейне, Гомер, Горацій, Гюго.
2. Подвоєні приголосні зберігаються: Бетті, Джонні, Мюллер, Руссо, Торрічеллі, Шиллер.
3. Сполуки ai, oi передають переважно через ау, оу: Фауст, Штраус, Воуверман, Шоу. АЛЕ: Август, Аврора.
4. У неслов'янських прізвищах кінцеве ц тверде: Ліфіїц, Моріц.
5. Іншомовні прізвища відмінюються як українські: Гойя — Гойї, Гойєю; Рафаель — Рафаеля, Рафаелем.
6. Не відмінюються іншомовні прізвища:
 - на -а з попереднім голосним і на наголошений -а: Моруа, Жоффруа, Дюма;
 - на -е, -є: Гейне, Беранже, Готьє, Лавуазьє;
 - на -і, -ї: Голсуорсі, Россіні, Вінї;
 - на -о. Віардо, Гюго, Дідро;
 - на -у. Лоу, Шоу.
7. Не відмінюються іншомовні жіночі імена й прізвища на приголосний: біля Камерон Діаз.

2. Провідмінійте прізвища в однині.

Заклунна, Сумська, Пономарів, Романишин, Мороз, Ведмідь, Тягнирядно, Оболенський.

3. Запишіть прізвища українською мовою.

Остроградский, Афанасьева, Сергеев, Полевой, Толстая, Репин, Кириллов, Озерова, Тургенев, Седых, Мишкин, Виноградов, Красная, Никитина, Прокофьев, Григорьева, Примаков, Шишкин, Сенкевич, Залеская, Hanski, Gizyski, Wyzyska, Hemingway, Wilde, Heine.

ДО РЕЧІ...

Хоча загальна назва гончар належить до м'якої групи (гончаря, гончарем), проте утворене від неї прізвище треба відмінювати як іменник твердої групи: Гончар — Гончара, Гончаром.

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Кабінет Міністрів України постановою від 27 січня 2010 року затвердив офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею¹.

Так, українська буква Аа відповідатиме латинській Аа, Бб — Bb, Вв — Vv, Гг передається латинською Hh, Ґґ — Gg, Дд — Dd, Еє — Ee, Єє — сполученням Ye (на початку слова), іє (в інших позиціях), Жж — сполученням Zh zh, Зз — Zz, Ии — Yu, Іі — Ii, Її — сполученням Yi (на початку слова), і (в інших позиціях), Йй — Y (на початку слова), і (в інших позиціях).

Буква Кк передається латинською Kk, Лл — Ll, Мм — Mm, Нн — Nn, Оо — Oo, Пп — Pp, Рр — Rr, Сс — Ss, Тт — Tt, Уу — Uu, Фф — Ff, Хх — сполученням Kh kh, Цц — сполученням Ts ts, Чч — сполученням Ch ch, Шш — сполученням Sh sh, Щщ — сполученням Shch shch, Юю — сполученням Yu (на початку слова), іи (в інших позиціях), Яя — сполученням Ya (на початку слова), іа (в інших позиціях).

Відтепер буквосполучення зг офіційно передається латиницею як zgh, на відміну від zh, що відповідає українській букві ж.

Що ж стосується м'якого знака й апострофа, то вони латиницею не передаються.

Транслітерація прізвищ та імен людей, а також географічних назв здійснюється шляхом відтворення кожної літери латиницею (За матеріалами Інтернету).

А. Запишіть своє прізвище та ім'я латинськими літерами.

Б. Запишіть назву вашого міста (села, селища), а також назви найбільших міст України (Київ, Харків, Одеса, Дніпро, Донецьк, Запоріжжя, Львів, Кривий Ріг) латинськими літерами.

¹ Таблицю транслітерації українського алфавіту латиницею розміщено на першому форзаці.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Помилку допущено в рядку

А Миколи Петренка

Б Світлани Журенки

В Тимофія Бордуляка

Г Степана Бандери

2. Помилку допущено в рядку

А Александром Дюмою

Б Олександром Пушкіним

В Олександром Довженком

Г Александром Македонським

3. Помилку допущено в рядку

А Джордж Вашингтон

Б Чарльз Діккенс

В Ян Томбінскі

Г Лев Толстой

4. Помилку допущено в рядку

А Сергеев

Б Андреев

В Плещеев

Г Алексеєв

5. Помилку допущено в рядку

А Муромцев

Б Матвеев

В Писарев

Г Гордеев

6. Помилку допущено в рядку

А Скиталець

Б Канівець

В Кравець

Г Шульць

7. Помилку допущено в перекладі прізвища

А Крамська (рос. Крамская)

Б Ніколаєв (рос. Николаев)

В Гіжицький (пол. Gizyski)

Г Кіцька (пол. Kiski)

8. Відмінюється прізвище в рядку

А Жанна Калюжна

Б Юлія Шоптенко

В Олена Крикун

Г Інна Бєлих

9. НЕ відмінюється прізвище в рядку

А Семен Чумак

Б Арутюн Акопян

В Шалва Амонашвілі

Г Вільгельм фон Гумбольдт

10. Помилку допущено в рядку

А Іллею Іванишиним

Б Олесем Гончарем

В Петром Біденком

Г Іваном Бондарем

ОРФОГРАФІЧНА НОРМА

6. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Як виникли прізвища

Наші прізвища виникли порівняно недавно. Згадаймо часи Русі-України, коли навіть князі мали тільки імена: Олег, Володимир, Святослав... Або літописець Нестор... Поступово, десь із XIII століття, до імен додавали назви, які, найімовірніше, ставали індивідуальними прізвиськами, бо не стосувалися нащадків. І лише наприкінці XVIII — на початку XIX століття в усіх верствах української суспільності закріпилися постійні родові прізвища. До того ж визначальними для українських прізвищ стали суфікси -енк(о) і -ук.

Як утворювалися прізвища із суфіксом -енк(о)? Суфікс -енк(о) спочатку додавався до батьківського імені, а отже, виражав стосунки між батьком і сином. Він стосувався сина: Андрієнко, Борисенко, Василенко, Герасименко, Гордієнко, Давиденко, Денисенко, Дмитренко, Карпенко, Клименко. В українців найпоширенішим, особливо популярним було ймення Іван. Тому від імені Іван та його варіантів походить ряд прізвищ на -енко, наприклад: Іваненко, Іванченко, Іваниченко. Активно утворювалися прізвища з цим суфіксом від чоловічих імен: Андрій, Василь, Гаврило, Герасим, Данило, Дем'ян, Клим, Матвій, Павло, Петро, Роман та ін. Пізніше виникали прізвища на -енко й від жіночих імен: Галенко, Катренко, Марусенко, Мокренко, Оленченко. За допомогою суфікса -енк(о) українські прізвища відрізняються від інших. Коли ми назвемо такий ряд прізвищ, як Біленко, Босенко, Гаркавенко, Гніденко, Горбенко, Віденко, Довженко, Жиленко, Жученко, Косенко, Орленка, Осадченко, Рибченко, Руденко, Рябенко, Рябченко, Саленко, Сліпченко, Холоденко, Шрамченко, Щербатенко, то неважко здогадатися, що вони походять від прізвиськ батьків.

Люди звертали увагу на батькове заняття, його професію, посаду. Тому маємо прізвища Бондаренко, Вівчаренко, Гончаренко, Кравченко, Кухаренко, Кушніренко, Лимаренко, Майстренко, Мельниченко, Мірошніченко, Пастушенко, Писаренко, Рибальченко, Тесленко, Ткаченко, Чередниченко, Шаповаленко.

Прізвища із суфіксом -енк(о) указували також на національну належність батька: Литвиненко, Німченко, Татарченко, Гурченко, Шведенко. У прізвищах знаходимо відомості про місцевість, звідки походив перший носій прізвища, або інші ознаки: Миргородченко (з Миргорода), Охтирченко (з Охтирки), Волощенко (тобто «син волоха») тощо.

Суфікс -ук (-юк) немовби наслідує суфікс -енк(о). Він також утворює прізвища від імені батька: Андрійчук, Антонюк, Борисюк, Власюк, Гаврилюк, Гнатюк, Гордійчук, Данилюк, Дем'янчук, Захарчук, Кондратюк, Костюк, Лазарук, Левчук, Максимчук, Мартинюк, Марчук, Микитюк, Михайлюк, Назарук, Панасюк, Романюк, Семенюк, Тарасюк, Федорук, Юрчук.

Отже, в Україні можна визначити меридіани з прізвищами на енко- й -ук (-юк). А чи є щось подібне в інших народів? Звичайно, є! Прізвища подібної за функцією будови, але іншого звучання існують. Ви вже знаєте, що суфікси -енк(о), -ук (-юк) у прізвищах Антоненко й Антонюк, Борисенко та Борисюк, Даниленко й Данилюк та інших спочатку виражали значення «син». Українським прізвищам Антоненко, Антонюк, Борисенко, Борисюк, Денисенко, Дени- сюк відповідають

російські прізвища Антонов, Борисов, Денисов, де суфікс -ов виконує ті самі функції, що й українські -енк(о) і -ук. Тобто він пов'язаний зі значенням «син». Це значення особливо чітко виявляється в германських мовах. Наприклад, по-німецьки син — «зон», і через те в німецькій мові типовими є прізвища, що закінчуються на -сон (-зон): Йогансон, Юргенсон. У Норвегії та Данії закріпилася видозмінена германська форма -сен: Йогансен, Ларсен. Помандруймо до інших мов. Візьмімо грузинські прізвища Аміранашвілі, Гурамішвілі, Джавахішвілі, Павліашвілі. Грузинське -швілі в прізвищах також означає «син». Така сама роль і вірменського -ян: Акопян, Арутюнян, Ісаакян, Хачатурян.

У світі існує багато мов. У різних народів вони неоднакові, проте мислення людей збігається. Це виявляється навіть у прізвищах. Прізвища формувалися в той самий спосіб. Іноді видається, що людей неначебто збирали з усіх усюд на раду й вони домовлялися про спільні дії, бо дивує однаковий підхід багатьох народів до творення прізвищ. Якщо українці хотіли наголосити, що дитина є сином свого батька, то використовували в прізвищах суфікси -енк(о) або -ук: а росіяни — суфікс -ов: грузини використовують -швілі: вірмени —ян. Поняття «син свого батька» закріплювалося мовами світу по-різному. Але спосіб мислення в людей подібний (Н. Клименко).

А. Складіть письмовий план статті.

Б. Усно перекажіть текст за складеним планом, наводячи по два-три приклади прізвищ до кожного пункту.

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Благовіст, наскрізний, обруч, сантиметр, сеча.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Домашнє завдання.

А. Провідмінійте прізвища в однині.

Першин, Андієвська, Прокопів, Міцкевич, Діккенс, Тарасенко, Пилипчук, Ганський.

Б. Запишіть російські прізвища українською мовою й провідмінійте їх в однині.

Белов, Чижов, Филиппов, Агеева, Крамской, Светлая, Вернадский, Цветаева, Васнецов, Лермонтов.

Лекція № 14

з навчального предмета Українська мова

Тема Розрізнення прислівників і співзвучних сполук

Мета заняття поглибити знання про правопис прислівників і співзвучних сполук; закріпити орфографічні навички; розвивати усне й писемне мовлення, логічне мислення, мовлення, пам'ять; формувати комунікативну, соціокультурну, інформаційну компетентності; створити умови для виховання почуття любові до рідної мови, природи та обов'язку її плекати, захищати;

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН відео до теми

<https://www.youtube.com/watch?v=k6keLfjjamk>

Час 2 години

План проведення лекції

1. Розрізнення прислівників і співзвучних сполук

Література

1. Авраменко О.М. Українська мова. Підручник для 10 класу. - К: Грамота. 2018, - 207 с.

2. Авраменко О.М., Блажко М.Б. Українська мова та література. Довідник. Завдання в тестовій формі. - К.: Грамота. 2021, - 496 с.

1. Розрізнення прислівників і співзвучних сполук

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

Зрештою, вам видніше, як провести дозвілля.

Ми підемо на пляж, а ви з рештою гостей погуляйте в парку.

А. Прокоментуйте написання виділених слів.

Б. Розкрийте лексичне значення виділених слів і визначте, якою частиною мови вони є.

Прислівники, утворені від іменника з прийменником, треба писати разом: угору, униз, нагорі, унизу, зверху, знизу, усередині, посередині, уночі, удень, увечері, уранці. Якщо іменник зберігає своє значення, то прислівникову сполуку треба писати окремо, до речі, на жаль, до вподоби, без упину.

Окремо пишуть здебільшого прислівникові сполуки, утворені від іменників такими прийменниками:

- без — без пуття, без угаву, без упину. АЛЕ: безвісти, безперестанку,
- в (у) — в міру, в ногу, уві сні, у вічі. АЛЕ: угору, униз;
- з — з переляку, з радості, з розгону. АЛЕ: зсередини, зверху, знизу,
- на — на жаль, на щастя, на добраніч. АЛЕ: нанівець, нарозхват;
- під — під вечір, під кінець, під силу,
- по — по суті, по правді, по щирості. АЛЕ: повік, поночі.

Треба розрізняти прислівники й співзвучні сполуки прийменника з іменником. Порівняйте: Подивіться вгору і Щойно в гору врізалася комета. При іменнику можуть уживатися залежні слова (означення): Щойно в засніжену гору врізалася комета. Отже, одним із способів розрізнення прислівника й співзвучної сполуки прийменника з іменником є добір залежного слова. Іменник завжди називає якийсь

конкретний предмет (середина, гора, низ, день, ніч), а прислівник указує на місце (усередині), напрям (угору, униз), час (удень, уночі).

Іноді прислівник можна відрізнити від сполуки прийменника з іменником за допомогою наголосу: набік — на бік, надворі — на дворі, навіки — на віки.

Разом також пишуть прислівники, утворені від:

- прийменника й короткої форми прикметника: допізна, згарячу, зліва, помалу, сповна;

- прийменника (окрім по) і числівника: учетверо, надвоє, утретє, спершу. АЛЕ: по двоє, по-друге;

- різних частин мови з частками де, що, аби, ані, чи, як, не, ні, що стають префіксами: деколи, щодня, абияк, аніскільки, чимало, неабияк, ніде;

- прийменника й займенника: нащо, унічию, утім. АЛЕ: за віщо.

З дефісом треба писати прислівники, утворені від по- та:

- прикметників і займенників із суфіксами -ому (-ему), -и. по-українському, по-українськи, по-батьківському, по-батьківськи, по-нашому, по-моєму, по-своєму;

- порядкового числівника на -е (-є): по-перше, по-третє, по-десяте.

Запам'ятайте написання прислівникової сполуки з давніх-давен. Подібні за граматичною формою сполуки треба писати окремо: з усіх усюд, з незапам'ятних часів.

2. Прочитайте речення й визначте, як треба писати виділені слова — разом чи окремо.

1. Благословен останній альпініст, що буде в/гору дертися по скелі! 2. Перепочинь, втомившись, на/горі і озирнися аж на перевалі... 3. Виходжу в/ніч. 4. Іду на/зустріч долі. Ітиму, доки вистачить снаги (Л. Костенко). 5. Ішла гроза. Думки, як чорна галич, на/зустріч ночі креслили круги (М. Рильський). 6. На/зустріч мою не чекай: наші долі у різних світах (С. Коваленко). 7. Чи я люблю тебе, — не знаю, — спитай в/ночі у срібних зір, весною вслухайсь в шелест гаю, вдивися в/даль з зелених гір (Олександр Олесь).

3. Перепишіть речення, знявши ризик у виділених словах.

1. Городяни товклися по посипаних піском стежках бульвару в/середині міста (Б. Грінченко). 2. Швейцар не пустив мене в/середину палацу (Л. Смілянський). 3. На/дворі видно, як у/день: місяць стоїть серед неба. 4. В/день такий розцвітає весна на землі і земля убирається зрання... 5. На/дворі дощ шумить і плеще (В. Сосюра). 6. Волоські горіхи, акації та жерделі кидали на/двір і на хату довгі чорні тіні (М. Коцюбинський). 7. Рум'янець наскрізь пропік яблуко. Навіть у/середині воно було червонувате (О. Донченко). 8. Я на/гору круту, крем'яную буду камінь важкий підіймать (Леся Українка). 9. Ой на/горі та жінці жнуть, а попід горою, яром-долиною, козаки йдуть (Народна творчість).

4. Складіть і запишіть речення з прислівниками й співзвучними сполуками слів.

Зразок. По-моєму, ти маєш усі шанси перемогти. По моєму садку ходять пави. По-перше — по перше; по-нашому — по нашому; по-українському — по українському.

5. Виконайте тестові завдання.

1. Окремо треба писати виділені слова у варіанті

В прямуйте на/зустріч нам

Г на/зустріч вітру йти важко

2. Разом треба писати виділені слова у варіанті

В зовні не такий, як у/середині

Г у/середині списку моє прізвище

3. Окремо треба писати виділені слова у варіанті

В крива графіка пішла в/низ

Г кому в/низ, а мені нагору

4. Окремо треба писати виділені слова в рядку

А не люблю самотності — у/купі веселіше

Б у/купі нам легше долати перешкоди

В серветки взяли в/купі з харчами

Г не шукай діаманти в/купі гною

5. Окремо треба писати виділені слова у варіанті

А він ударив у/бік В не телефонуй у/ночі

Б я з вами за/одно Г вивчити на/пам 'ять

6. З дефісом треба писати виділені слова у варіанті

А їдемо по/французькому берегу В приготуй каву по/турецькому

Б погуляю по/київськими центру Г екскурсія по/одеському порту

7. Завжди окремо треба писати слова у варіанті

А на/приклад В на/решті

Б на/пам'ять Г на/жаль

8. Завжди окремо треба писати слова у варіанті

А до/купи В до/речі

Б до/гори Г до/низу

9. Разом треба писати виділені слова в реченні

А І долину, і криницю на/пам'ять назвали козакою.

Б Було ухвалено йти на/зустріч із Хмельницьким.

В На/дворі сьогодні сонячно — ходімо на пляж.

Г Альпіністи тільки-но підійшли до/гори.

10. Разом треба писати виділені слова в реченні

А Люблю народну пісню «Ой на/горі два дубки».

Б Ми завжди стаємо на/бік скривджених і слабких.

В Завжди розгублено почуваюся в/день народження.

Г На/решті й ти збагнув, що щастя за гроші не купити.

6. Письмово обґрунтуйте свій вибір на тему «Улюблений вид дозвілля».

КУЛЬТУРА СЛОВА

А. Перегляньте експрес-урок «Хто такий стельмах?» і перекажіть його.

Б. Запам'ятайте правильний варіант слововживання.

Домашнє завдання:

Перепишіть речення, знявши ризик у виділених словах.

Не так слава, не так слава, як той поговір, що заїздив козак з Січі до вдови на/двір (Т. Шевченко). 2. Вона пішла темним довгим коридором, одчинила двері на/двір і спинилася (І. Нечуй-Левицький). 3. Огонь тривоги вилизав глибокі западини в щоках — аж усмокталися вони в/середину. 4. Не встерігся й Пилипко свого ворога, що заманив його в/середину глухого лісу (Панас Мирний). 5. Тепер

снятсь мені ті гострі милі очі, але що було, те на/віки минуло (І. Нечуй-Левицький). 6. Я загоїти хочу вам рани не на/віки чи роки — на мить (Олександр Олесь). 7. Шапочка з'їхала на/бік голови (М. Коцюбинський). 8. Івась прижмури́в одне око, похилив голову на/бік (Л. Мартович). 9. Слава отаманові! — Закипіла юрба, полетіли шапки в/гору (Р. Іваничук).

Лекція № 15

з навчального предмета Українська мова

Тема Морфологічна норма. Морфологічна помилка

Мета заняття формувати поняття «морфологічна норма»; уміння усвідомлювати зв'язок морфологічної норми з граматичним значенням і граматичними категоріями самостійних і службових частин мови; розрізняти морфологічні норми, пов'язані з особливостями класифікування, словозміни, уживання й поєднання різних частин мови в усному мовленні й на письмі, виявляти й аналізувати порушення морфологічних норм; вдосконалювати навички організації власної діяльності щодо засвоєння морфологічних норм української мови (визначає мету, цілі засвоєння навчального матеріалу; аналізує усні й письмові тексти з погляду додержання морфологічних норм); розвивати здатність уникати морфологічних помилок небайдужість до проблеми додержання морфологічних норм.

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН відео до теми

<https://www.youtube.com/watch?v=QV1XRh6sjFk>

<https://www.youtube.com/watch?v=5pKqEONzOwQ>

Час 2 години

План проведення лекції

1. Морфологічна норма.
2. Морфологічна помилка

Література

1. Авраменко О.М. Українська мова. Підручник для 10 класу. - К: Грамота. 2018, - 207 с.
2. Авраменко О.М., Блажко М.Б. Українська мова та література. Довідник. Завдання в тестовій формі. - К.: Грамота. 2021, - 496 с.

1. Морфологічна норма.

Морфологія (грецьк. *morphe* — форма та *logos* — слово, учення) — розділ мовознавства, що вивчає граматичні особливості частин мови.

В українській мові 10 частин мови.

Самостійні (повнозначні) частини мови

Іменник називає предмет, явище, істоту (*хто? що?*), має граматичні категорії **роду, числа, відмінка**: *багаття, комфорт, дощ, сестра, громадяни*.

Прикметник указує на ознаку, належність комусь або чомусь (*який? чий?*), має граматичні категорії **роду, числа, відмінка, ступені порівняння**: *гострий, ретельний, дідусів, найдобріший*.

Числівник указує на кількість, порядок при лічбі (*скільки? котрий?*), має граматичну категорію **відмінка**: *дванадцять, одна друга, тисяча, сто двадцять сьомий*.

Займенник указує на *предмет, ознаку, належність*, але не називає їх (*хто? що? який? котрий?*), має граматичні категорії **роду, числа, відмінка**: *ти, вони, себе, цей, усякий, хто*.

Дієслово називає дію, стан людини чи природи, ознаку за дією (*що робити? що робили? що робитиме? що зробивши? який?*), має граматичні категорії **особи, числа, роду, виду, часу**: *знати, спілкувалися, розуміючи, обмежений*.

Прислівник називає ознаку дії, стан предмета, ознаку якості (*як? де? звідки? наскільки?*), характерна ознака — **незмінюваність**, має **ступені порівняння**: *голосно, неймовірно, спозаранку, кудись, звідтіля*.

Службові частини мови

Прийменник указує на відношення між словами (вживається при іменнику або займеннику): *по, через, від, з-під*.

Сполучник сполучає однорідні члени речення, частини складного речення: *та, чи, дарма що, хоч, якби*.

Частка надає додаткові **сміслові відтінки**, використовується для **творення нових форм**: *не, ні, чи, будь-, -небудь, таки, де-, аби-*.

Вигук — особлива частина мови. Виражає **почуття, волевиявлення**, **передає звуки природи**: *ой, ай-ай-ай, ква-ква, бульк; Бувай!*

2.Морфологічна помилка

Кожна **самостійна частина мови** має свої граматичні категорії, ознаки: **рід, число, відмінок, особу, дієвідміну** тощо.

Усталені правила вживання цих категорій називаються морфологічними нормами.

Відхилення від норм називають морфологічною помилкою.

До найпоширеніших **морфологічних помилок** належать:

- уживання одного роду замість іншого: *широка степ* (замість *широкий степ*);
- уживання однієї відмінкової форми замість іншої: *по воротам* (замість *по воротах*);
- відмінювання невідмінюваних слів: *у кіні* (замість *у кіно*);
- порушення норм утворення **ступенів порівняння прикметників**: *більш легше завдання* (замість *більш легке завдання*), *сама висока гора* (замість *найвища гора*);
- уживання закінчень м'якої групи замість твердої: *зворотній відлік* (замість *зворотний відлік*);
- неправильне творення форм числівників: *семиста* (замість *семисот*);
- уживання дійсного способу дієслова замість наказового: *пішли в кафе* (замість *ходімо в кафе*);
- використання частки **давай(те)** для творення форм наказового способу дієслова: *давайте розкажемо* (замість *розкажімо*);
- сплутування дієвідмін дієслова: *ходють* (замість *ходять*).

Робота з текстом у групах

1.Прочитайте текст Визначте його тему, основну думку, тип і стиль мовлення.

2.У чому полягає значення мовної норми?

3. Які мовні норми згадуються в тексті? Наведіть приклади. Що сказано про морфологічні норми?

Мовна норма має важливе соціальне значення. Адже тільки єдиний правопис і стала вимова, обов'язкові для всіх правила відмінювання слів і синтаксичних зв'язків між словами, однакове розуміння змісту вживаних слів, єдиний наголос у словах саме і створюють ті якості літературної мови, що потрібні їй як засоби спілкування між людьми.

Норми літературної мови встановлюють на підставі вивчення закономірностей мовної системи та її підсистем і фіксують у загальнообов'язкових рекомендаціях, а також в орфографічних, граматичних і пунктуаційних правилах.

У розвитку української літературної мови були періоди, коли самі встановлені норми не відповідали внутрішнім властивостям загальнонародної мови, наприклад, намагання замінити загальновживані слова на вузькодіалектні або спеціально створені (*спирт* — *винець*, *полюс* — *бігут*, *гайка* — *мутра*). Так само виявилися неприйнятними й правила про вимову та написання слів типу *клякса*, *клуб*, *лямпа*, *блюза*, *гемоглобін*, *катедра* і подібні відповідно до їх вимови й написання в інших мовах.

У сучасній літературній мові мовні норми не залишаються незмінними. Постійно змінюється мова і відповідно потребує нормування.

Носії літературної мови дотримуються системи правил, що визначає єдину вимову звуків і їхніх сполук, властиву літературному мовленню; загальноприйнятих правил, що визначають способи передавання звуків, складів, слів і речень у письмовій формі літературної мови. Часто можна почути *кілОметр*, але норма — *кілоМетр*; неправильний наголос у слові *докУмент*, літературна вимова — *докумЕнт*. Складна вимова слова *договір*. Правописний словник Сергія Головащука як акцентологічний посібник фіксує це слово з двома наголосами: *дОговір*, *дОговОру*, мн. *дОговорИ*, *дОговорІв*; але *два договориИ*. Є також певні лексичні норми, що властиві літературній мові в цілому. Ми правильно говоримо останнім часом, того дня, цього разу, цими днями, а не в останній час, у той день, на цей раз, на цих днях.

Історичне співжиття українського і російського народів не могло не позначитись на їхніх мовах. Часто допускаються помилки, коли плутають мови, уживають слова з однієї мови в іншій. Наприклад, відповідником до російського слова *мероприятие* є *захід*, а в множині — *заходи*, а не *міроприємство* чи *міроприємства*; російському вислову *принимать меры* відповідає український *уживати заходів*, а не *приймати міри*. Під впливом російської мови помилково ставлять, наприклад, у місцевому відмінку множини іменників — *ам*, *-ям*, а не *-ах*, *-ях*: *по полях*, *по горах*, *по селах*.

Дотримання сталих норм усіма мовцями й спричиняє те, що літературна мова виступає досконалим засобом передавання й одержання інформації. Основні норми, властиві книжній літературній мові, через школу, художню та наукову літературу й інші шляхи культурного впливу поступово поширюються, закріплюючись і в усному вжитку.

Адже в звичайному житті ми говоримо зовсім не так, як пишемо. І в цьому немає ніякого порушення правил культури мови. Розмовна мова відрізняється від нормованої літературної мови не тільки за мовними ознаками: вона не підготовлена, спонтанна; обговорюючи побутові теми, ми заздалегідь не обдумуємо текст; розмовна мова можлива тільки в неофіційній ситуації спілкування (не можна виступати на зборах, читати лекцію розмовною мовою). У той же час нормована літературна мова неприйнятна в звичайних побутових ситуаціях. Штампи, шаблонні вислови типу *зважаючи на сказане вище, прошу надати слово, прошу вжити заходів, доводжу до відома, взяти до уваги, залишити нерозв'язаним, без сумніву*, не підкреслюють культуру розмовної мови, а скоріше — навпаки. Але в офіційно-діловому спілкуванні без них не обійтися. Дійсно, неможливо уявити собі вільну форму для заяви, доручення чи контракту; існують вимоги й правила, яких необхідно дотримуватися під час складання документів, написанні наукових чи публіцистичних статей.

Відомо, що в кожному суспільстві існують свої етичні норми поведінки. Ці норми, або інакше — мовний етикет, стосуються передусім звертання на *ти* і *Ви*, вибору повного чи скороченого імені (*Артем* чи *Артем Володимирович*), вибору звертань типу *громадянин, товариш, пан* та ін.

Етичні норми в багатьох випадках національні: наприклад, сфера звертання на *Ви* в англійській та німецьких мовах вужче, ніж у нашій мові, ці ж мови частіше, ніж українська мова, допускають скорочені імена. Тому обов'язковою умовою доброго володіння українською мовою є знання українського мовного етикету, культури мови, національної культури взагалі (*За М.П. Савчук*).

Вибірковий диктант з обґрунтуванням

Прочитайте вірш Д. Білоуса. Про яку морфологічну норму тут ідеться? Випишіть іменники, ужиті в кличному відмінку. Позначте закінчення. Визначте відміни. Пригадайте відповідні правила.

*Слова покличні — прості і величні
В джерелах слова — душі криниця.
Звичайний приклад візьму навмисне,
А рідна мова — як чарівниця.
Краса ж така в ній, що серце стисне.
Дивися — в кличнім простім відмінку:
«Ой не стелися, зелен барвінку...»
Одвертий кличний — немов дитинний,
Музичний, зичний та ще й гостинний.
Звертання щире, душевне, щедре —
Василю, Павле, Іване, Петре!
І так сердечно, і так ласкаво —
Наталю, Лесю, а чи Любаво!
До зборів, сходки відкрито й радо —*

*Чи товариство, а чи громадо!
А найсвятіше душа приємле —
Моя Вкраїно, кохана земле,
Ти, святий Дніпре, і ти, Дунаю,—
Миліших серцю звертань не знаю.*

ЗАКРІПЛЕННЯ ЗНАНЬ

Творче конструювання (групова робота)

Спишіть, поставте слова в дужках у потрібній формі, складіть чотири речення.

Відчувати на (кожний крок); подарунок для (рідна мати); пишатися (його ім'я); пролітати над (чужа земля); стомитися від (осінній переліт); зупинитися біля (сама межа); домовитися із (знайомий гончар); тримати в (тепла долонька); скрикнути від (гострий біль); прибило (морська хвиля).

Тестування (самостійна робота)

1. Позначте рядок, у якому всі іменники належать до спільного роду:

- А гайдамака, добряга, незграба, базіка;
- Б бездара, молодчина, нероба, капризуха;
- В неотеса, сіромаха, непосида, босячня;
- Г роботяга, задирака, жирафа, сирота.

2. Позначте рядок, у якому всі іменники у формі Р. в. однини мають закінчення -у (-ю):

- А задум твор..., художнього гурт..., секція футбол..;
- Б запашного бузк..., високого звук..., стовпчик барометр..;
- В сучасного метрополітен..., хвилі Дінц..., берег Буг..;
- Г наслідки землетрус..., сектор цирк..., історичного музе...

3. Позначте рядок, у якому всі іменники у формі Р. в. множини мають нульове значення:

- А парта, миша, староста, круча;
- Б хиба, чаша, лопата, земля;
- В культура, мозаїка, галерея, стаття;
- Г перемога, лелека, особа, мрія.

4. Позначте рядок, у якому всі іменники у формі Кл. в. множини мають закінчення -е:

- А Наталя, кравець, вітер, пісня;
- Б Кобзар, Київ, Земля, душа;
- В Оля, вовк, тесляр, народ;
- Г героїня, Ілля, друг, Назар.

5. Позначте рядок, у якому всі іменники в О. в. пишуться з подвоєними приголосними:

- А емаль, далеч, жовч, гордість;
- Б акварель, тінь, сталь, мудрість;
- В мазь, вісь, суміш, мить;
- Г суть, розповідь, папороть, область.

6. Позначте рядок, у якому всі іменники в О. в. однини мають закінчення *-ею*:

А їжа, миша, голова, спина;

Б каша, дорога. пісня, гуща;

В вежа, огорожа, яблуня, тиша;

Г мережа, хата, стіна, груша.

Завдання з вибором трьох правильних відповідей.

7. Позначте рядки, у яких усі іменники у формі Р. в. однини мають закінчення *-а (-я)*:

А не було документ_, не поставів дефіс_, площа прямокутник_, приїхав з Харков_;

Б не вистачає метр_, водій автомобіль_, кабіна трактор_, отвір капіляр_;

В колір прапор_, багато горох_, немає банан_, відповідно до кодекс_;

Г лігво вовк_, зібрались біля фонтан_, за довідкою до декан_, пошкодження мотор_;

8. Позначте словосполучення, у яких правильно вжито форми прізвища, імені та по батькові:

А зустрітися із Голобородько Іваном Петровичем;

Б попросити Кубрака Анатолія Сергійовича;

В видали Белову Михайлу Степановичу;

Г підписано Кравченком Геннадієм Омеляновичем.

ПІДСУМОК

Рефлексія (Тренінг-тест)

Поставте + або -

- ☐ Я знаю, що називається морфологічною нормою.
- ☐ Я знаю, що називається морфологічною помилкою.
- ☐ Я можу навести приклад....
- ☐ Я можу застосувати...
- ☐ Я знаю, для чого...
- ☐ Я вмію...

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ (З ІНСТРУКТАЖЕМ)

- Робота за підручником (теоретичні відомості та вправа).
- Творче завдання. Складіть пам'ятку «Морфологічні норми».
- Пошукове завдання. У ЗМІ знайдіть приклади порушення морфологічних норм.

Лекція № 16

з навчального предмета Українська мова

Тема Іменник. Рід іменника. Паралельні родові форми іменника

Мета заняття поглибити знання про норми узгодження роду іменників, паралельні родові форми іменника, формувати вміння правильно узгоджувати рід іменників у складних випадках; знаходити і виправляти морфологічні помилки); вчитися: організовувати власну діяльність щодо засвоєння морфологічних норм української мови (визначає мету, цілі засвоєння навчального матеріалу, пов'язує вивчене з теми з практичною діяльністю); розвивати уміння грати різні соціальні ролі в колективі, працювати в групі, презентувати; вміння користуватись словниками, довідковою літературою й електронними ресурсами для перевірки й удосконалення власного рівня засвоєння морфологічної норми; виховувати небайдужість у розгляді питань додержання морфологічних норм, помічає і коректно виправляє морфологічні помилки у власних і чужих усних і письмових текстах.

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН відео до теми

<https://www.youtube.com/watch?v=75Bdx7TNtYA>

Час 2 години

План проведення лекції

- 1.Іменник як частина мови.
- 2.Рід відмінюваних іменників. Іменники спільного і подвійного роду.
- 3.Рід невідмінюваних іменників іншомовного походження.

Література

- 1.Авраменко О.М. Українська мова. Підручник для 10 класу. - К: Грамота. 2018, - 207 с.
- 2.Авраменко О.М., Блажко М.Б. Українська мова та література. Довідник. Завдання в тестовій формі. - К.: Грамота. 2021, - 496 с.

- 1.Іменник як частина мови.

Іменник — це **самостійна** частина мови, що називає особу, предмет, явище, поняття й відповідає на питання хто? що?

Приклад:

Брат, подруга, вічність, родина, любов, дощ, хурделиця, щастя.

Іменники належать до певного роду, змінюються або не змінюються за числами (однина й множина) й відмінками. За належністю до роду та за відмінковими закінченнями поділяються на чотири відміни.

Приклад:

Сопілка, асфальт, золото; пастух — пастуха, пастухові, пастухи; кредо, місис, радіо.

У реченні **іменники** можуть виконувати будь-яку синтаксичну роль.

Приклад:

*Любов неповторна — моя валторна. Циферблат годинника на розі хуртовини
снігом замели... (Л. Костенко)*

2. Рід відмінюваних іменників. Іменники спільного і подвійного роду.

Іменники, що вживаються в однині, мають постійне значення роду.

Приклад:

Гість (він, мій) — чоловічий рід; яблуна (вона, моя) — жіночий рід; поселення (воно, моє) — середній рід.

Іменники не змінюються за родами, як **прикметники й порядкові числівники**: м'який — м'яка — м'яке; другий — друга — друге.

Іменники чоловічого роду переважно мають нульове закінчення, рідше — закінчення **-о, -а (-я)**: баскетбол, вантаж, дядько, Микола, Ілля.

Іменники жіночого роду переважно мають закінчення **-а (-я)**, рідше — нульове закінчення: смерека, лисиця, розкіш, медаль.

Іменники середнього роду мають закінчення **-о, -е, -а, -я**: місто, море, курча, багаття.

Зверни увагу!

Іменники чоловічого роду: біль, дріб, живопис, кір, насип, нежить, перекис, пил, продаж, Сибір, сип, собака, степ, степінь, ступінь, толь, тюль, фенхель, шампунь, ярмарок.

Іменники жіночого роду: антресоль, бандероль, бешамель, бязь, вермішель, гуаш, жовч, заповоч, каніфоль, мігрень, нехворощ, обитель, папороть, путь, ретуш, розкіш, суміш, фланель, шагрень.

Деякі **іменники** мають паралельні форми роду.

Приклад:

Абрикос — абрикоса, африкат — африката, банкнот — банкнота, вольєр — вольєра, жираф — жирафа, зал — зала, клавіш — клавіша, манжет — манжета, мозоль — мозоля, оазис — оаза, плацкарт — плацкарта, птах — птаха, спазм — спазма, сусід — сусіда.

Зверни увагу!

І до **чоловічого**, і до **жіночого** роду належать слова *тандж, дрож, купіль, фальш, харч*.

Їх відмінюють, як іменники **чоловічого роду** (*фальшу, фальшем*) або як іменники **жіночого роду** (*фальші, фальшею*).

Іменники спільного роду називають осіб і **чоловічої, і жіночої** статі за їхніми характерними діями, поведінкою або соціальною належністю; вони мають закінчення **-а**, зрідка **-о**.

Приклад:

Базіка, жаднюга, заїка, замазура, нездара, ненажера, нероба, підлиза, плакса, потвора, приبلуда, причепа, рева, роззява, стиляга, трудяга; базікало, ледащо (ч. р. і с. р.); сонько, чванько (ч. р. і ж. р.).

Рід цих іменників можна визначити синтаксично (за змістом речення й узгодженням з іншими словами): старий жаднюга, жаднюга розсердився (ч. р.) — стара жаднюга, жаднюга розсердилась (ж. р.).

Іменники подвійного роду можуть позначати істот і неістот; вони мають відтінок згрубілості й утворюються за допомогою суфікса **-ищ(е)**.

Приклад:

Ослище, лобище, носище, вітрище (ч. р. і с. р.); хмарище, бабище, зміїще (ж. р. і с. р.).

В аббревіатурах рід визначаємо за основним словом: НАНУ (Національна академія наук України) — ж. р.; ЦКП (Центр керування польотами) — ч. р.
Зверни увагу!

Іменники, що вживаються тільки в множині, роду не мають: *вершки, дріжджі, Чернівці, Анди.*

Фемінітиви

Назви осіб за професією, посадою, званням, видом діяльності уживалися переважно в чоловічому роді, хоча називали і чоловіків, і жінок: *академік, інженер, нотаріус.*

Це пояснюється тим, що колись такі професії мали тільки чоловіки. У міру набуття їх жінками з'явилися жіночі відповідники — **фемінітиви**: *акторка, директорка, мовознавиця, спікерка, фігуристка.*

Фемінітиви утворюють за допомогою суфіксів **-к-, -иц(я), -ин(я), -ес-** від іменників чоловічого роду.

Приклад:

Стажерка, блогерка, лідерка, вершинця, робітниця, набірниця, кравчиня, продавчиня, поетеса, патронеса.

Зверни увагу!

Не від усіх назв професій і видів діяльності можна утворити **фемінітиви**.

ПОРІВНЯЙ:

пілот (керує літаком) — пілотка (головний убір);

вівчар (овечий пастух) — вівчарка (порода собак);

електрик (електротехнік) — електричка (вид транспорту);

секретар (виборна посада) — секретарка (помічник);

кочегар (робітник, що обслуговує печі парових казанів) — кочегарка (приміщення, де містяться печі парових казанів).

Відсутні відповідники жіночого роду в складних назвах посад: головний технолог, заступник директора, генерал-губернатор.

Багато іменників не мають паралельних форм жіночого роду, тому додаємо слово пані й узгоджуємо граматично з іншими словами.

Приклад:

Пані мер, приїхала мер; пані міністр, міністр запропонувала; пані посол, посол вручила вірчі грамоти; пані майор, майор Шумицька.

Зверни увагу!

Суфікси **-ш-, -их-**, утворюючи **фемінітиви**, вносять до лексичного значення слова додатковий компонент: *генеральша — це не жінка на генеральській посаді, а дружина генерала, директорша — це дружина директора, головиха й секретариха — дружини голови й секретаря відповідно.*

3. Рід невідмінюваних іменників іншомовного походження.

Чимало іменників є запозиченими. Вони зберегли граматичні ознаки рідної мови, тому **не змінюються** за відмінками й числами. Визначити рід допоможуть такі правила.

До жіночого роду належать невідмінювані **іменники**, що називають осіб жіночої статі, риб, мови.

Приклад: Леді, мадам, міс, місис, фрау; івасі, пугасу, фугу; суахілі, комі.

До чоловічого роду належать невідмінювані **іменники**, що називають осіб чоловічої статі, професії, вітри, тварин.

Приклад: Месьє, портьє, конферансьє, аташе, імпресаріо, маестро, рефері; грего, майстро, сироко, торнадо; жако, фламінго, поні, **АЛЕ** цеце (муха) — ж. р.

До середнього роду належать назви неістот.

Приклад: Ампула, лібрето, кашине, таксі, радіо, желе, суфле, тирамісу, **АЛЕ** авеню (вулиця), боржомі (вода), кольрабі, броколі (капуста), салями (ковбаса) — ж. р.

Іменники візаві, протеже, хіпі — **чоловічого й жіночого роду**.

Зверни увагу!

Іменники вино, ситро, пальто відмінюємо.

Рід власних невідмінюваних назв іншомовного походження визначаємо за родовою ознакою.

Приклад: Конго (ріка, країна) — **ж. р.**, «Таймс» (газета) — **ж. р.**; Борнео (острів) — **ч. р.**; Торонто (місто) — **с. р.**

Зверни увагу!

Рід деяких невідмінюваних іменників залежить від їхнього значення: великий боа (удав) — *тишне боа* (жіночий шарф із пір'я або хутра); широка Міссурі (річка) — *багатий Міссурі* (штат).

Визначити рід у такому випадку можна за змістом речення.

Доберіть до кожного словосполучення іменник спільного роду, які б відповідали його змісту.

- 1) Дитина, що втратила батьків.
- 2) Людина, яка хитрістю й спритністю прокладає собі всюди шлях.
- 3) Вередлива людина.
- 4) Людина, якій не щастить, часто нічого не вдається.
- 5) Той, хто заводить, починає бійку, любить битися.
- 6) Людина, яка постійно живе в горі, біді.
- 7) Людина, яка є ведучою на весіллі, вечері, бенкеті.

Переглянути відеоролик О. Авраменко «Використання фемінітивів»

<https://www.youtube.com/watch?v=A79douBDyaU>

Творчий диктант

Утворити від поданих назв професій фемінітиви

Лікар, продавець, професор, пілот, друкар, кравець, завідувач, менеджер, директор, доповідач, редактор, столяр, президент, нотаріус

Але чи завжди так легко визначити рід іменників? А як визначити рід у невідмінюваних іменників іншомовного походження?

Робота з підручником с. 151 Параграф 51. Вправа 532 (усно) Розгляньте таблицю з прикладами й спробуйте відтворити правила визначення роду невідмінюваних іменників іншомовного походження

Відеоролик О. Авраменка «Маленький поні»

<https://www.youtube.com/watch?v=DFHBLf5caJs>

Роздатковий матеріал:

Чоловічий рід	Жіночий рід
Аерозоль	бандероль
біль	бешамель (соус, приправа)
бридж (гра)	бязь (тканина)

висип, насип, розсип	ваніль
дріб (десятковий, барабанний)	верф (сукупність споруд на березі водойми, де будують і ремонтують судна)
дриль (інструмент)	гуаш
кір	жирандоль (свічник)
накип	жовч
нежить	заполоч (нитки для вишивання)
перекис	каніфоль (смола, добута з хвойних дерев)
поступ	Керч
пропис	консоль (виступ)
полин	мігрень
продаж	нехворощ (різновид полину)
Псалтир	папороть
рояль	путь
рукопис	ретуш (виправлення, підмальовування картин, фотознімків; обробка каменя сколюванням)
Сибір	розкіш
собака	скрижаль
степ;	суміш
ступінь і ступінь	туш (фарба)
толь	фланель (тканина)
(покрівельний матеріал із товстого картону)	шагрень (шкіра, папір)
тюль	фальш (брехня)
туш (муз. п'єса; ненавмисне торкання в більярді)	фланель (тканина)
фенхель (рослина)	
шампунь	
ярмарок	

Розподільний диктант. Запишіть подані слова, додавши до кожного прикметник-означення: 1-група-іменники чоловічого роду;

2-група- іменники жіночого роду.

Шампунь, ярмарок, бандероль, папороть, ваніль, фланель, рукопис, путь, Сибір, степінь, ступінь, аерозоль, розкіш, рояль, суміш, жовч, гуаш, тюль, міль.

Виконайте завдання.

Я — редактор. Прочитайте. Укажіть допущені помилки, відредагуйте речення.

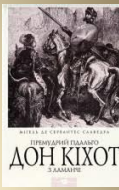
1. Прозора тюль на вікнах додасть кімнаті особливого затишку, а обтягнуті бязем меблі створюють враження розкошу. 2. Тюлева гардина вбереже від проникнення бруду та пилі з вулиці. 3. З вікна можна полюбуватися прямим і рівним магістралем. 4. Поява червоно їсипі на шкірі та надоїдлива нежить є признаками корі. Хвороба може викликати головну біль, іноді навіть втрату свідомості.

Запам'ятайте 5 правил, як визначити рід незмінюваних іменників.

Правило 1 – надзвичайно очевидне.

Якщо слово вживається на позначення особичоловічоїстаті(*маестро, месьє*), воно, відповідно, є іменником чоловічого роду.

Назви осіб чоловічої статі

 Аташе (консультант при дипломатичному представництві)	 Гуру (духовний наставник у індусів)	 Денді (вишукано одягнена світська людина)	 Круп'є (розпорядник ігор у казино)	 Гідалго (іспанський дворянин)
 Квазімодо (потворна людина)	 Маестро (видатний музикант)	 Кутюр'є (спеціаліст, який розробляє моделі одягу)		

Якщо означає особужіночої статі – жіночого (*фрау, мадемуазель*).

Назви осіб жіночої статі

Емансипе – жінка, яка демонструє рівні права з чоловіком.
Инженю – актриса, яка грає наївних дівчат.
Леді – дружина лорда в Англії.
Мадам – форма звертання до заміжньої жінки у Франції.
Міледі – шанобливе звертання до заміжньої жінки у Великобританії.
Міс – звертання до нетитулованої заміжньої жінки в англомовних країнах.
Містрис – володарка.
Пері – тендітна, чарівна жінка.
Фрау – звертання до заміжньої жінки в Німеччині.
Фрейлейн – звертання до незаміжньої жінки в Німеччині.
Фрекен – звертання до незаміжньої жінки в скандинавських країнах.
Фру – звертання до заміжньої жінки в скандинавських країнах.

Правило 2 – тварини.

Назвитварин є іменниками чоловічого роду (*шимпанзе, кенгуру, колібрі*).

Назви тварин, птахів

 гризлі	 какаду	 ему	 шимпанзе
 поні	 нанду	 зебу	 фламініго
 марабу	 агамі	 агамі	

Але якщо контекст указує, що йдеться про самку, то слова, які узгоджуються з невідмінюваними назвами тварин, уживаються у формі жіночого роду.

Але якщо контекст указує, що йдеться про самку, то слова, які узгоджуються з невідмінюваними назвами тварин, уживаються у формі жіночого роду.

Шимпанзе годувала свого малюка.

Поні не відходила ні на крок від дитини.

Правило 3 – неістоти.

Назвинейстот – іменникисереднього роду (таксі, кашпо, кашне, бюро).

Назви неістот

		
журі	кіно	кашне
		
ескімо	меню	піаніно
		
шосе		

Правило 4 – географічні назви.

Рід географічних назв визначається за загальною назвою. Наприклад, нам треба визначити рід слова *Тбілісі*. Ми знаємо, що *Тбілісі* – це місто. Відповідно, це слово – середнього роду.

Рід невідмінюваних географічних назв визначається за родом загальної назви

Місто (с.р.)	Гора (ж.р.)	Країна (ж.р.)	Ріка (ж.р.)
			
Токіо	Ай-Петрі	Чилі	Міссурі
			
Тбілісі	Кіліманджаро	Нікарагуа	Оріноко

Правило 5 – винятки з правила.

Рід деяких слів просто треба запам'ятати. Таке запам'ятовування полегшується через слово-пояснення. Ці такі слова:

- чоловічого роду: торнадо (вітер), сулугуні (сир), барбекю (шашлик), каберне (виноград), кантрі (стиль);

Рід аббревіатур визначається за родом стрижневого слова. Наприклад, ООН (Організація Об'єднаних Націй) – ж.р.; НБУ (Національний банк України) – ч.р.

Граматична форма деяких аббревіатур впливає на рід. Якщо аббревіатура закінчується на приголосний, то ч.р.: ЖЕК, ВАК, ВАТ, ЗАТ, Мін'юст, Мінфін, МОЗ, МОН. Якщо аббревіатура закінчується на –о, то с.р.: НАТО, ЮНЕСКО, РНБО, СІЗО.

- Які жіменники належать до незмінюваних?(іншомовного походження)
- До якого роду належать незмінювані іменники назви неістот?(середнього)
- Назви людей?
- Назви тварин і птахів?(чоловічого)
- Як визначається рід невідмінюваних власних назв?(за загальною назвою)
- Які особливості визначення роду абревіатур?(за стрижневим словом)

Виконайте завдання. Доберіть до іменників, зображених на малюнках, прикметники або дієслова у формі минулого часу. Утворені речення запишіть.

Робота в групах

Виконайте завдання. Доберіть до іменників, зображених на малюнках, прикметники або дієслова у формі минулого часу. Визначте рід іменників. Утворені речення запишіть.

какаду

цеце

окапі

поні

шимпанзе

фламінго

У зоопарку

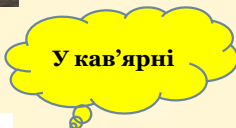
суфле

ескімо

желе

какао

боржомі

манго

броколі

саламі

івасі

філе

драже

сулугуні

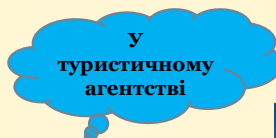
Балі (острів)

Чилі (країна)

Мехіко (місто)

Міссісіпі

Тенере

Деналі

Домашнє завдання.

Підручник: Н.Б.Голуб, В.І.Новосьолова.- Українська мова. 10 клас,- К:2018р.

Параграф 51- опрацювати правила. Виконати вправу №534 або виконати завдання:
Скласти 5 речень на правила визначення роду невідмінюваних іменників
іншомовного походження(*по 1 реченню на кожне правило*)

Лекція № 17

з навчального предмета Українська мова

Тема	Число іменника. Іменники, що мають лише форму однини або множини
Мета заняття	поглибити знання про іменники, що мають лише форму однини або множини, формувати вміння правильно вживати їх у власному мовленні; знаходити й виправляти морфологічні помилки; уміння вчитися: пов'язувати вивчене з теми із практичною діяльністю, навички засвоєння та критичного осмислення здобутої інформації; уміння знаходити потрібну інформацію та презентувати її; ініціювання конкретних заходів, участь у моделюванні навчальних ситуацій, спрямованих на поліпшення умов засвоєння морфологічних норм.

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН відео до теми
<https://www.youtube.com/watch?v=jkjW9hgoi90>

Час 2 години

План проведення лекції

1. Число іменника. Іменники, що мають лише форму однини або множини

Література

1. Авраменко О.М. Українська мова. Підручник для 10 класу. - К: Грамота. 2018, - 207 с.

2. Авраменко О.М., Блажко М.Б. Українська мова та література. Довідник. Завдання в тестовій формі. - К.: Грамота. 2021, - 496 с.

1. Число іменника. Іменники, що мають лише форму однини або множини

В українській мові більшість іменників має дві форми — однину й множину: рік — роки, гірлянда — гірлянди, вікно — вікна.

Проте частина іменників уживається тільки в однині (Марс, пихатість, вапно) або тільки в множині (Моринці, джинси, пахощі).

Іменники, що вживаються тільки в однині

- абстрактні іменники: *співчуття, уява, байдужість, непередбачуваність, широчінь;*

- збірні іменники, що означають сукупність осіб або подібних предметів: *колосся, листя, юнь, апаратура, городина, хмиз;*

- речовинні іменники: *кисень, олово, срібло, пісок, горох;*

- власні назви людей, тварин, планет, географічні й інші поняття: *Ганна, Олег, Пірятин, Мурчик, готель «Україна», Юпітер, Еверест, Ніагара.*

Зверни увагу!

Деякі іменники з речовинним значенням, що мають форму тільки однини, можуть означати види, сорти маси, речовини чи матеріалу або їх велику кількість, а також терміни. Тоді їх вживаємо в множині.

Мінеральні солі, фруктові соки, цілинні землі, ефірні масла, мінеральні води, весняні води, великі сніги, неосяжні пишениці, безмежні жита, сипучі піски, шуми й болі в серці.

Іменники, що вживаються лише у формі однини, можуть використовуватися у формі множини:

- якщо вони передають узагальнення на основі характерних ознак, пов'язаних із відповідними власними назвами: *Гей, нові Колумби й Магеллани, напнемо вітрила наших мрій!* (В. Симоненко);

- якщо географічні назви вжиті в **переносному** значенні (у такому разі їх пишемо з **малої** літери): *височили еверести побутових відходів*.

Іменники, що вживаються тільки в множині

- назви будівель та їхніх частин: *ворота, двері, сходи*;
- назви знарядь праці й предметів домашнього вжитку: *ваги, вила, граблі, сани, лижі*;
- назви парних предметів і частин тіла: *в'язи, груди, ножиці, окуляри, обценьки, лаштунки*;
- назви взуття й одягу: *бриджі, бутси, мокасини, панталони, джинси, штани*;
- назви речовини, матеріалу, продуктів: *вершки, дрова, консерви, солодоці, ласоці, макарони, пряноці, чипси, дріжджі, парфуми*;
- назви відрізків часу, свят, обрядів, дій, що повторюються: *іменини, канікули, святки, христини, оглядини, переговори, перегони, роковини, сутінки*;
- назви ігор, дій та процесів: *відвідини, вечорниці, дебати, жмурки, посиденьки, пустоці, хвастоці, шашки*;
- назви почуттів, емоцій, станів: *трудноці, заздроці, радоці*;
- власні географічні назви: *Анди, Прилуки, Мінеральні Води, Бровари*.

Зверни увагу!

Значення числа в невідмінюваних іменниках виражається тільки синтаксично (за змістом речення).

Це манго було недозріле. На полиці лежали чудові манго.

Деякі іменники (гуси, діти, кури, люди) мають форму однини, але від інших основ: *гуска, дитина, курка, людина*.

Збірні іменники

Окремим видом іменників є слова, що означають невизначену кількість однакових предметів, які існують у певній сукупності. Це збірні іменники: *волосся, лущиння, начиння*.

Зверни увагу!

Їхнє лексичне значення таке ж, як і названих предметів, але вони відрізняються морфологічно: одиничні іменники — чоловічого роду другої відміни з нульовим закінченням (*прилад, колос, камінь*), а збірні — це іменники середнього роду другої відміни із закінченням -я: *приладдя, колосся, каміння*.

Вони означають не один предмет, а багато таких самих предметів і за значенням наближаються до форм множини, хоча мають тільки форму однини. Тому слід уникати помилкових сполучень таких іменників з прикметниками у формі множини: *канцелярські приладдя, міцні коріння, запашні зілля*.

Правильно: *канцелярське приладдя, міцне коріння, запашне зілля*.

Розподільний диктант із доповненням

► Визначте число іменників, розподіліть їх на групи, поєднуючи з прикметником: 1) Уживаються і в однині, і в множині; 2) Уживаються тільки в однині; 3) Уживаються тільки в множині.

Вишня, стіл, масло, цукор, стрільба, штовханина, жовтизна, Сатурн, Панас Мирний, колосся, пір'я, щипці, ліки, жнива, канікули, заздрощі, Гімалаї, гілля, гроші, діти, фінанси, дрібнота, коріння, студентство, геройство, добро, дебати, іменини, посиденьки, пустощі, добро, мир, слава, бензин, шахи, вершки, висівки, макарони, Альпи, Карпати, граблі, молоко, цукор, чай, Дніпро, Україна, Чигирин.

► Знайдіть «зайве» слово й додайте власний приклад:

1) причепа, слюсар, бідолаха, лівша; 2) веселощі, ворота, ріки, окуляри; 3) вітер, бензин, хутір, море; 4) учнівство, дитинство, добро, іграшка.

Диктант із коментуванням

ЗЕЛЕНЕ МОРЕ

Понад самим берегом в'ється в траві стежка через усе село. Підеш тією стежкою, глянеш кругом себе і скрізь бачиш зелене — зелене море верб, садків, конопель, соняшників, кукурудзи та густої осоки... Серед одного городу вгніздилась прездорова стара, широка та гілляста дика груша, розклала своє гілля трохи не при землі на будяки та картоплю (*І. Нечуй-Левицький*).

► Назвіть іменники, що вживаються лише в однині.

Виконайте тестові завдання

1. Укажіть, у якому рядку не всі іменники мають форми і однини, і множини:

А гори, річки, ходіння, Харків, озера;

Б дитина, гірка, комаха, будинок, слово;

В книга, читач, пісня, вірш, викладач;

Г край, район, серце, козак, гребля;

Д садочок, черешня, дерево.

2. У якому рядку всі іменники мають форму тільки множини?

А Лінощі, веселощі, мудрощі, заздрощі, жнива;

Б думки, сестри, сім'ї, розмови, двері;

В альпи, вулиці, байки, бурі, гори;

Г вишні, лелеки, долоні, пісні, Суми;

Д чернівці, міста, долини, джерела, ріки.

3. У якому рядку всі іменники мають форми і однини, і множини?

А Білизна, височінь, доброта, глибина, заздрість;

Б селянство, професура, ботвиння, сонце, косар;

В фосфор, глина, золото, сало, яшма;

Г книга, заєць, огірок, країна, ніс;

Д читання, сум, демократизм, доцільність, лагідність.

4. Укажіть, у якому рядку не всі іменники мають форми і однини, і множини:

А Мороз, вітер, берег, лебідь, мелодія;

Б Сніг, знання, сіль, учнівство, учень;

В Лелека, степ, стежка, колодязь, пролісок;

Г Вулик, намисто, блискавка, криниця, друг;

Д Казка, герой, хмарка, ранок, гриб.

5. Лише в однині вживаються всі іменники рядка:

А вазон, прикрість, зелень;

Б Крим, молоко, залізо;

В Дністер, козацтво, ім'я;

Г людство, сум, мальва;

Д радість, золото, вітер.

6. Лише форму однини мають обидва іменники рядка:

А комашня, чапля;

Б молодь, нація;

В журба, сумнів;

Г кисень, кабінет;

Д сметана, вапно.

7. Лише форму однини мають обидва іменники рядка:

А вуглець, родовище;

Б щирість, прибуток;

В селянство, шляхта;

Г срібло, пектораль;

Д артилерія, лейтенант.

8. Лише в множині вживаються всі іменники рядка:

А Карпати, проблеми, вечорниці;

Б входи́ни, наро́ди, Альпи́;

В дрі́жджі, зару́чини, обличчя́;

Г перемови́ни, двері́, ножи́ці;

Д уста́, м'я́сниці́, перешкоди́.

9. Лише форму множини мають обидва іменники рядка:

А деба́ти, кеглі́;

Б надра́, бенкети́;

В імени́ни, землі́;

Г ворота́, радощі́;

Д штани́, суперечки́.

10. Лише форму множини мають обидва іменники рядка:

А огляди́ни, дере́ва;

Б хрестини́, дрова́;

В суті́нки, вечори́;

Г фі́нанси, креди́ти;

Д терези́, ви́делки́.

ПІДСУМОК

Метод «Доповнення»

На занятті я...

☐ дізнався...

☐ зрозумів...

☐ навчився...

☐ найбільший мій успіх — тепер не вмів, а тепер умію...

☐ я змінився...

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ (З ІНСТРУКТАЖЕМ)

► Виконайте вправу за підручником.

► Творче завдання. Зробіть лайфхак з теми уроку.

► Пошукове завдання. Доберіть (за довідковою літературою) цікаві факти про множинні та одиничні іменники.

Лекція № 18

з навчального предмета Українська мова

Тема Складні випадки відмінювання іменників

Мета заняття поглибити знання про складні випадки відмінювання іменників, формувати вміння правильно узгоджувати іменники I відміни; виявляти й аналізувати порушення морфологічних норм; додержувати правил написання відмінкових закінчень іменників; *розвивати* уміння вчитися: організовувати власну діяльність щодо засвоєння морфологічних норм української мови; проводити рефлексію власної мовленнєвої діяльності з погляду додержання морфологічних норм, за потреби корегувати її; користуватися словниками, довідковою літературою й електронними ресурсами для перевірки й удосконалення власного рівня засвоєння морфологічної норми.

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН відео до теми

<https://www.youtube.com/watch?v=0aWR1BL4Wqc>

Час 2 години

План проведення лекції

1. Поділ іменників на відміни.
2. Поділ іменників I відміни на групи.
3. Деякі особливості відмінювання іменників I відміни.

Література

1. Авраменко О.М. Українська мова. Підручник для 10 класу. - К: Грамота. 2018, - 207 с.

2. Авраменко О.М., Блажко М.Б. Українська мова та література. Довідник. Завдання в тестовій формі. - К.: Грамота. 2021, - 496 с.

1. Поділ іменників на відміни.

За належністю до роду та за відмінковими закінченнями іменники поділяються на чотири відміни.

I відміна

До I відміни належать іменники **жіночого** й деякі іменники **чоловічого** роду, а також **спільного** роду із закінченнями -а, -я в називному відмінку однини.

Приклад: Смола, спрага, гривня, криця, майстерня, нація, праця; воєвода; базіка, листоноша, невдаха, нечема, плакса, сирота, суддя; Дарина, Лілія, Катерина, Микола, Ілля, Сава.

II відміна

До II відміни належать:

іменники **чоловічого** роду з нульовим закінченням та із закінченням -о в називному відмінку: бик, вихор, квітець, спокій, кратер, Сергій, Володимир, дядько, дідуньо; Дніпро, Марко́/Ма́рко, Петро, Павло;

іменники **середнього** роду із закінченнями -о, -е, -я (крім іменників із суфіксами -ат-, -ят-, -ен- у непрямих відмінках): весло, ремесло, горе, ложе, знання, новосілля, вороття;

іменники з суфіксами збільшувально-згрубілого значення -ищ-, -иськ-, утворені від іменників усіх родів: вітрище (від вітер), дідище (від дід), лапище (від лапа), зайчисько (від заєць), хлопчисько (від хлопець).

III відміна

До III відміни належать іменники **жіночого** роду з нульовим закінченням, а також іменник мати.

Приклад: Невагомість, розповідь, кров, любов, мідь, ніч, піч, суміш, сіль, Адель, Любов, Ніколь, Нінель, Хатинь.

IV відміна

До IV відміни належать іменники **середнього** роду:

із закінченнями -а, -я, що у формах **непрямих** відмінків набувають суфіксів -ат-, -ят- перед закінченням: поросля (поросяти, поросяті, (на) поросяті), дівча (дівчати, дівчаті, (на) дівчаті);

із закінченням -я, які мають два зразки відмінювання: із суфіксом -ен- у формах **непрямих** відмінків і без такого суфікса: ім'я (ім'я/імені, ім'ю/імені, ім'ям/іменем, (на) ім'ї/імені).

Зверни увагу!

Не належать до жодної відміни:

невідмінювані іменники іншомовного походження: *леді, какаду, суші, какао, авеню*; іменники, що вживаються тільки в **множині**: *гроші, мандри, діти, пахоці, меблі*; іменники, що перейшли з розряду прикметників (дієприкметників): *учительська, вартівий, ведучий, поранений*;

жіночі прізвища на -о та на приголосний: *Марія Іваненко, Оксана Рябчук*.

2. Поділ іменників I відміни на групи.

Іменники I відміни поділяються на три групи: тверду, м'яку та мішану.

Тверда група

До твердої групи належать:

іменники **жіночого** роду з твердим приголосним основи (крім шиплячих) та закінченням -а: *кава, долина, дуга, молотьба, краса, регата*;

іменники **спільного** роду із таким закінченням: *базіка, бідолаха, витріщака, скнара, сирота, жаднюга*;

іменники **чоловічого** роду (назви осіб): *джура, воєвода, гайдамака, Микита, Сава*.

М'яка група

До м'якої групи належать іменники **жіночого, чоловічого й спільного** роду з м'яким приголосним основи та закінченням -я.

Приклад: Праля, майстерня, друкарня, мозоля, сім'я, тесля; кровопивця, убивця, суддя, Ілля.

Мішана група

До мішаної групи належать іменники **жіночого, чоловічого та спільного** роду із закінченням -а та з основою на шиплячий приголосний.

Приклад: Межа, пуща, їжа, каша, круча, площа, теща, вельможа, паша й паша, листоноша, міхоноша, Золотоноша.

3. Деякі особливості відмінювання іменників I відміни.

У родовому відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення -и, -і, -ї:

закінчення -и набувають іменники твердої групи: сили, справи, книги, сестри, новини;

закінчення -і (після голосного, м'якого знака та апострофа — -і) мають іменники м'якої та мішаної груп: кузні, долі, Насті, сім'ї, лоджії, філології, тиші, дачі.

Зверни увагу!

Форми родового відмінка однини та називного множини деяких іменників хоч і однакові за написанням, та часто мають різні наголоси: дочк^і — д^очки, земл^і — з^емлі, кн^іжки — кн^ижк^і, меж^і — м^ежі, сестр^і — с^естри, сім'я́ — сім'я́.

В орудному відмінку однини іменники першої відміни твердої групи мають закінчення -ою, м'якої та мішаної груп — -єю (після голосного, м'якого знака та апострофа — -єю).

Приклад: Красою, ганьбою, родиною, купівлею, гривнею, працею, дуеньєю, сім'єю, статтею, ріллею, здачею, вежею, спаржею, ложею, пущею, тишею.

У родовому відмінку множини іменники першої відміни мають нульове закінчення або закінчення -ей, -ів.

Приклад: Губ (і губів), бандур, кобз, праць, робітниць, назв, свобод, долонь, легень (і легенів), меж, площ; систем, гіпотез, догм, пальм, шайб; мишей, свиней, сімей, статей (від статті), відповідей; гайдамаків, суддів, теслів.

Зверни увагу!

Якщо основа іменників закінчується двома різними приголосними, то в родовому відмінку множини між цими приголосними з'являються о або е: кухонь (від кухня), мисок (від миска), ігор (від гра), лазень (від лазня), воєн (від війна), гривень (від гривня), **АЛЕ** букв, мавп, шахт, догм, пальм.

В іменників іншомовного походження з подвосними приголосними в родовому відмінку множини це подвоєння зберігається: бонн (від бонна), ванн (від ванна), вілл (від вілла), мадонн (від мадонна), панн (від панна), тонн (від тонна).

У місцевому відмінку множини іменники першої відміни мають закінчення -ах, -ях.

Приклад: У справах, на полицях, на кручах, на машинах, на гривнях; по ямах, по руках, по стежках (не по ямам, по руках, по стежкам).

► **Виконайте тестові завдання.**

1. До першої відміни належать усі іменники варіанта:

А ясла, кума, площа, межа;

Б староста, хлоп'я, вулиця, кузня;

В сестра, воєвода, суддя, верба;

Г кенгуреня, душа, дорога, ріка;

Д жага, Лука, мати, миля.

2. Помилку допущено в слові:

А кручою;

Б шахтарем;

В вишнею;

Г мрякою;

Д мрією.

3. Закінчення *-ою* у формі орудного відмінка однини мають усі іменники в рядку:

А ваза, речовина, кислота;

Б тиша, свобода, глибина;

В калина, малеча, посада;

Г мелодія, береза, справа;

Д спальня, Європа, буква.

4. Закінчення *-ою* у формі орудного відмінка однини мають усі іменники в рядку:

А їдальня, повага, легенда;

Б Ольга, родина, волоцюга;

В геологія, дитина, дорога;

Г держава, груша, розлука;

Д мережа, горошина, карта.

5. Закінчення *-ею* у формі орудного відмінка однини мають усі іменники в рядку:

А стаття, мама, земля;

Б круча, каша, площа;

В надія, воля, миля;

Г доня, дочка, доля;

Д куля, вежа, стежка.

6. Закінчення *-єю* у формі орудного відмінка однини мають усі іменники в рядку:

А фантазія, місія, арія;

Б вежа, сторожа, артилерія;

В автономія, алегорія, бабуса;

Г анатомія, фізіологія, Маруся;

Д зозуля, мрія, душа.

ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

► Виконайте вправу за підручником.

► Уявіть, що ви з друзями зібралися в мандрівку. Складіть висловлювання про планування бюджету колективної мандрівки, вживаючи іменники І відміни в орудному відмінку.

► Доберіть прислів'я з іменниками (за темою уроку).

Лекція № 19

з навчального предмета Українська мова

Тема Вживання займенника. Контрольне есе на тему «Ціна недбалості».

Мета заняття повторити, систематизувати, узагальнити знання про займенник

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН відео до теми

<https://www.youtube.com/watch?v=L7zIlXSDwkU>

Час 2 години

План проведення лекції

- 1.Визначення частини мови
- 2.Розряди займенників за значенням.
- 3.Морфологічні ознаки.
- 4.Синтаксичні ознаки.
- 5.Правопис займенників.

Література

- 1.Авраменко О.М. Українська мова. Підручник для 10 класу. - К: Грамота. 2018, - 207 с.
- 2.Авраменко О.М., Блажко М.Б. Українська мова та література. Довідник. Завдання в тестовій формі. - К.: Грамота. 2021, - 496 с.

- 1.Визначення частини мови

Займенник — самостійна частина мови, яка вказує на предмети, ознаки або кількість, не називаючи їх. Займенники співвідносяться з певними іменниками, прикметниками, числівниками, тому, подібно до цих частин мови, відповідають на питання: *хто? що? який? чий? котрий? скільки?*.

- 2.Розряди займенників за значенням.

Займенники поділяють на такі **розряди за значенням**:

Розряд	Приклад
Особові	<i>я, ми, ти, ви, він, вона, воно, вони</i>
Зворотний	<i>себе (відсутня форма Н.в.)</i>
Присвійні	<i>мій, твій, свій, наш, ваш, його, її, їх, їхній</i>
Вказівні	<i>той, цей, такий, стільки</i>
Питальні	<i>хто? що? який? чий? котрий? скільки?</i>
Відносні	<i>хто, що, який, чий, котрий, скільки</i>
Означальні	<i>весь (увесь), всякий (всяк), кожний (кожен), жодний (жоден), інший, сам, самий</i>
Неозначені	<i>дехто, де що, деякий, хтось, щось, якийсь, абиякий, абихто, абищо, казна-хто, казна-що, казна-який, казна-чий, котрийсь, скільки-небудь, хто-небудь, що-небудь, будь-хто, будь-що, невідь-хто, невідь-що</i>
Заперечні	<i>ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотрий, ніскільки</i>

3.Морфологічні ознаки.

Морфологічні ознаки. Усі займенники змінюються за відмінками, а співвідносні з прикметниками можуть мати **ознаки роду й числа**.

Рід (якщо є):		
Чоловічий жіночий середній	<i>він, котрий, мій, анічий, наш</i> <i>вона, котра, моя, анічия, наша</i> <i>воно, котре, моє, анічє, наше</i>	
Число (якщо є):		
однина множина	<i>весь, вся, все</i> <i>всі</i>	<i>цей</i> <i>ці</i>
Відмінок:		
Н. Р. Д. З. О. М.	<i>хто</i> <i>кого</i> <i>кому</i> <i>кого</i> <i>ким</i> <i>(на)кому, на кім</i>	<i>твій</i> <i>твого</i> <i>твоєму</i> <i>твій (твого)</i> <i>твоїм</i> <i>(на)твоєму, твоїм</i>

4.Синтаксичні ознаки

Синтаксичні ознаки. У реченні займенники виступають тими самими членами речення, що й іменник, прикметник, числівник, з яким вони співвідносяться: Так ніхто не кохав. Незнаний нам початок і кінець. Моя любов чолом сягала неба.

Зверніть увагу! Слово **що** може виступати в складнопідрядному реченні в ролі займенника (як сполучне слово) і в ролі сполучника. Займенник **що** в реченні відповідає на питання, виконує синтаксичну роль і може бути замінений на займенник **який** або інше повнозначне слово. Сполучник **що** не відповідає на питання, не є членом речення і не може бути замінений на повнозначне слово.

Особові займенники Особові займенники вказують на осіб, інших істот, предмети, явища і поняття (я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони). Особові займенники змінюються за числами і відмінками; займенник він змінюється також за родами.

Я це повинен розповісти. **Ти** не можеш спитати? **Ми** вчора були у лісі.

Ви не забули про зустріч? **Він** підійшов. **Вона** добре грала на фотрєпіано. **Воно** було дуже холодне.

Вони ще часто будуть згадувати подорож.

Відмінювання особових займенників відбувається за такою схемою:

Однина

Н.	<i>я</i>	<i>ти</i>
----	----------	-----------

Р.	<i>мене</i>	<i>тебе</i>
Д.	<i>мені</i>	<i>тобі</i>
Зн.	<i>мене</i>	<i>тебе</i>
Ор.	<i>мною</i>	<i>тобою</i>
М.	<i>(на) мені</i>	<i>(на) тобі</i>

	чоловічий рід	жіночий рід
Н.	<i>він</i>	<i>вона</i>
Р.	<i>його (до нього)</i>	<i>її (до неї)</i>
Д.	<i>йому</i>	<i>їй</i>
Зн.	<i>його (на нього)</i>	<i>її (на неї)</i>
Ор.	<i>ним</i>	<i>нею</i>
М.	<i>(на) ньому (на нім)</i>	<i>(на) ній</i>

	середній рід
Н.	<i>воно</i>
Р.	<i>його (до нього)</i>
Д.	<i>йому</i>
Зн.	<i>його (на нього)</i>
Ор.	<i>ним</i>
М.	<i>(на) ньому (на нім)</i>

Множина

Н.	<i>ми</i>	<i>ви</i>	<i>вони</i>
Р.	<i>нас</i>	<i>вас</i>	<i>їх (до них)</i>
Д.	<i>нам</i>	<i>вам</i>	<i>їм</i>
Зн.	<i>нас</i>	<i>вас</i>	<i>їх (на них)</i>
Ор.	<i>нами</i>	<i>вами</i>	<i>ними</i>
М.	<i>(на) нас</i>	<i>(на) вас</i>	<i>на них</i>

Зворотній займенник

Зворотній займенник себе вказує на того, хто виконує дію. Він не має **ані роду, ані числа і називного відмінка**; змінюється за **відмінками**.

Зворотній займенник може бути віднесений до будь-якої особи, однієї чи багатьох

Актор сам себе не впізнав. Я себе не дуже добре почуваю. Діти побачили себе у списках нагороджених.

У реченні зворотний займенник виступає додатком, інколи - обставиною

Я сам на себе не схожий. Навіть не уявляю собі, як би я жив далі. Нічого під собою не бачу.

Відмінювання зворотнього займенника себе відбувається за такою схемою:

Н.	-
Р.	себе (до себе)
Д.	собі
Зн.	себе (на себе)
Ор.	собою
М.	(на) собі

Питальні займенники

Питальні займенники містять у собі запитання про особу (*хто?*), предмет (*що?*), ознаку (*чий? який? котрий?*), кількість (*скільки?*).

Займенники *хто, що, скільки* змінюються за відмінками; *чий, який, котрий* - за родами, числами і відмінками, як прикметники.

Займенники *котрий, який (яка, яке, які)* відмінюються, як прикметники твердої групи:

Н.	котрий	яка
Р.	котрого	якої
Д.	котрому	якій
З.	котрий, котрого	яку
О.	котрим	якою
М.	(на) котрому	(на) якій

Відмінювання інших питальних займенників:

Н.	хто	що
Р.	кого (до кого)	чого (до чого)
Д.	кому	чому
З.	кого (на кого)	що
О.	ким	чим

М.	<i>на кому (на кім)</i>	<i>на чому (на чим)</i>
----	-------------------------	-------------------------

Однина

	чоловічий рід
Н.	<i>чий</i>
Р.	<i>чийого</i>
Д.	<i>чийому (чиєму)</i>
Зн.	<i>чий (чийого)</i>
Ор.	<i>чийм</i>
М.	<i>на чийому (на чиєму, на чийм)</i>

	жіночий рід
Н.	<i>чия</i>
Р.	<i>чиєї</i>
Д.	<i>чийй</i>
Зн.	<i>чию</i>
Ор.	<i>чиєю</i>
М.	<i>на чийй</i>

	середній рід
Н.	<i>чиє</i>
Р.	<i>чийого</i>
Д.	<i>чийому (чийм)</i>
Зн.	<i>чиє</i>
Ор.	<i>чийм</i>
М.	<i>на чийому (на чиєму, на чийм)</i>

Множина

Н.	<i>чийі</i>
Р.	<i>чийіх</i>
Д.	<i>чийм</i>
Зн.	<i>чийі (чийіх)</i>

	чоловічий рід	жіночий рід
Н.	<i>мій</i>	<i>моя</i>
Р.	<i>мого</i>	<i>моєї</i>
Д.	<i>моєму</i>	<i>моїй</i>
Зн.	<i>мій (мого)</i>	<i>мою</i>
Ор.	<i>моїм</i>	<i>моєю</i>
М.	<i>(на) моєму (на моїм)</i>	<i>(на) моїй</i>
Ор.	<i>чийми</i>	
М.	<i>(на) чийх</i>	

Відносні займенники

Відносні займенники виконують роль сполучених слів для приєднання підрядних речень до головних. Це ті ж питальні займенники, але без запитання: *хто, що, скільки, чий, який, котрий*.

Відмінювання відносних займенників відбувається так само, як і питальних.

Присвійні займенники

Присвійні займенники вказують на належність предмета першій (*мій, наш*), другій (*твій, ваш*), третій (*його, її, їхній*) чи будь-якій (*свій*) особі.

Присвійні займенники (крім *його, її*) змінюються за родами, числами і відмінками, як прикметники. Займенники *його, її* - незмінні.

Відмінювання присвійних займенників *мій, свій, твій* відбувається так:

	середній рід	множина
Н.	<i>моє</i>	<i>мої</i>
Р.	<i>мого</i>	<i>моїх</i>
Д.	<i>моєму</i>	<i>моїм</i>
Зн.	<i>моє</i>	<i>мої (моїх)</i>
Ор.	<i>моїм</i>	<i>моїми</i>
М.	<i>(на) моєму (на моїм)</i>	<i>(на) моїх</i>

Присвійні займенники **наш, ваш** відмінюються, як прикметники твердої групи:

Н.	наш	ваша
Р.	нашого	вашої
Д.	нашому	вашій
Зн.	наш (нашого)	вашу
Ор.	нашим	вашим
М.	(на) нашому	(на) вашій

Займенник **їхній** відмінюється, як прикметник м'якої групи:

Н.	Їхній
Р.	Їхнього
Д.	Їхньому
Зн.	Їхній (їхнього)
Ор.	Їхнім
М.	(на) їхньому

Вказівні займенники

Вказівні займенники вказують на предмет (**цей, цей, той**), ознаку (**такий**), кількість (**стільки**).

Займенники **той (отой)** змінюються за родами, числами і відмінками, як прикметники.

Займенник **стільки** змінюється лише за відмінками.

Вказівні займенники **той (отой)** відмінюються:

	чоловічий рід	жіночий рід
Н.	той	та
Р.	того	тієї (тої)
Д.	тому	тій
Зн.	той (того)	ту
Ор.	тим	тією (тою)
М.	(на) тому (на тім)	(на) тій

	середній рід	множина
--	--------------	---------

Н.	<i>те</i>	<i>ті</i>
Р.	<i>того</i>	<i>тих</i>
Д.	<i>тому</i>	<i>тим</i>
Зн.	<i>те</i>	<i>ті (тих)</i>
Ор.	<i>тим</i>	<i>тими</i>
М.	<i>(на) тому (на тім)</i>	<i>(на) тих</i>

Вказівні займенники *цей (оцей)* та рідковживаний *сей* відмінюються:

	чоловічий рід	жіночий рід
Н.	<i>цей</i>	<i>ця</i>
Р.	<i>цього</i>	<i>цієї</i>
Д.	<i>цьому</i>	<i>цій</i>
Зн.	<i>цей (цього)</i>	<i>цю</i>
Ор.	<i>цим</i>	<i>цією</i>
М.	<i>(на) цьому (на цім)</i>	<i>(на) цій</i>

	середній рід	множина
Н.	<i>це</i>	<i>ці</i>
Р.	<i>цього</i>	<i>цих</i>
Д.	<i>цьому</i>	<i>цим</i>
Зн.	<i>це</i>	<i>ці (цих)</i>
Ор.	<i>цим</i>	<i>цими</i>
М.	<i>(на) цьому (на цім)</i>	<i>(на) цих</i>

Займенник *стільки* відмінюється, як числівник *два*:

Н.	<i>стільки</i>
Р.	<i>стількох</i>
Д.	<i>стільком</i>
Зн.	<i>стільки (стількох)</i>
Ор.	<i>стількома</i>
М.	<i>(на) стількох</i>

Означальні займенники

Означальні займенники вказують на узагальнену ознаку (**кожний, всякий (усякий), весь (увесь, ввесь), інший, сам, самий, самий**).

Означальні займенники **весь (увесь, ввесь)** відмінюються за такою схемою:

	чоловічий рід	жіночий рід
Н.	весь (увесь, ввесь)	вся (уся)
Р.	всього	всієї
Д.	всьому	всій
Зн.	весь (всього)	всю
Ор.	всім	всією
М.	(на) всьому (на всім)	(на) всій

	середній рід	МНОЖИНА
Н.	все (усе)	всі (усі)
Р.	всього	всіх
Д.	всьому	всім
Зн.	все	всі (всіх)
Ор.	всім	всіма
М.	(на) всьому (на всім)	(на) всіх

Означальні займенники **кожний, всякий (усякий), інший, сам, самий, самий** відмінюються, як прикметники твердої групи:

	чоловічий рід	жіночий рід
Н.	кожний	кожна
Р.	кожного	кожної
Д.	кожному	кожній
Зн.	кожний, кожного	кожну
Ор.	кожним	кожною
М.	(на) кожному, кожнім	(на) кожній

	середній рід	МНОЖИНА
Н.	кожне	кожні
Р.	кожного	кожних

Д.	<i>кожному</i>	<i>кожним</i>
Зн.	<i>кожне</i>	<i>кожні, кожних</i>
Ор.	<i>кожним</i>	<i>кожними</i>
М.	<i>(на) кожному, кожнім</i>	<i>(на) кожних</i>

Неозначені займенники

Неозначені займенники вказують на неозначену (невідому) особу, предмет, ознаку чи кількість (*абихто, абищо, абиякий, дехто, дещо, деякий, дечий, декотрий, будь-хто, будь-що, будь-який, будь-чий, хто-небудь, що-небудь, який-небудь, чий-небудь, скільки-небудь, казна-хто, казна-що, казна-який, казна-скільки, хтось, щось, якийсь, чийсь, котрийсь, скількись*).

Неозначені займенники мають ті ж морфологічні ознаки, що й питальні займенники, від яких вони утворюються.

З частками *казна-, хтозна-, будь-, небудь-* займенники пишуться через дефіс (*казна-хто, хтозна-чий, будь-який, скільки-небудь*), а з частками *аби-, де-, -сь-* разом (*абиякий, дещо, хтось*).

Якщо між часткою і займенником є прийменник, то всі три слова пишуться окремо (*будь для кого, аби з ким, хтозна в чому*).

Неозначені займенники відмінюються так, як питальні займенники, від яких вони утворилися.

Заперечні займенники

Заперечні займенники вказують на відсутність особи, предмета, ознаки чи кількості (*ніхто, ніщо, ніякий, нічий, ніскільки*).

З часткою *ні* заперечні займенники пишуться разом. Проте якщо між часткою і займенником є прийменник, то всі три слова пишуться окремо (*ні в якому, ні для чого, ні для кого*).

Заперечні займенники відмінюються так, як і питальні займенники.

5. Правопис займенників.

Разом	Пишемо неозначені займенники, утворені за допомогою часток <i>аби-, де-, -сь-</i> , та заперечні займенники з часткою <i>ні</i>	<i>абичий, дехто, когось, ніхто</i>
Окремо	Якщо між займенником і часткою стоїть прийменник	<i>ні в чому, де з ким, будь у що</i>
Через дефіс	Пишемо неозначені займенники, утворені за допомогою часток <i>казна-, бозна-, хтозна-, будь-, -небудь</i>	<i>казна-хто, хтозна-який, будь-що, чий-небудь</i>

Домашнє завдання

Написати формальне есе на тему «Ціна недбалості».

Лекція № 20

з навчального предмета Українська мова

Тема Дієслово та його форми.

Мета заняття Повторити, узагальнити і систематизувати знання про дієслово і його форми; формувати поняття «морфологічна норма»; уміння усвідомлювати зв'язок морфологічної норми з граматичним значенням і граматичними категоріями; розрізняти морфологічні норми, пов'язані з особливостями класифікування, словозміни, уживання й поєднання форм дієслова в усному мовленні й на письмі, виявляти й аналізувати порушення морфологічних норм; вдосконалювати навички організації власної діяльності щодо засвоєння морфологічних норм української мови (визначає мету, цілі засвоєння навчального матеріалу; аналізує усні й письмові тексти з погляду додержання морфологічних норм); розвивати здатність уникати морфологічних помилок небайдужість до проблеми додержання морфологічних норм.

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН відео до теми

<https://www.youtube.com/watch?v=3E2X9dC4S3s>

Час 2 години

План проведення лекції

1. Дієслово та його форми.

Література

1. Авраменко О.М. Українська мова. Підручник для 10 класу. - К: Грамота. 2018, - 207 с.

2. Авраменко О.М., Блажко М.Б. Українська мова та література. Довідник. Завдання в тестовій формі. - К.: Грамота. 2021, - 496 с.

1. Дієслово та його форми.

Дієслово — самостійна частина мови, що означає дію або стан предмета й відповідає на питання **що робити? що робив? що робить? що робитиме?** та ін.: *жесвірити, мусив, підтанцювує, чавитиме*. Найчастіше воно є присудком. Дієслово має п'ять форм: дві змінні (особове дієслово й дієприкметник) і три незмінні (інфінітив, дієприслівник і безособове дієслово)

Форма дієслова	Значення	Питання	Приклади
інфінітив (неозначена форма)	дія або стан предмета без вказівки на особу, рід, число, спосіб і час	<i>що робити? що зробити?</i>	<i>виконувати, розбити</i>
особове дієслово	дія або стан предмета	<i>що роблю? що робила? що робитимуть?</i>	<i>виконую, розбивала, виконуватимуть</i>

безособове дієслово	дія або стан предмета безвідносно до виконавця	що відбувається? що зроблено?	світає, морозить, виконано, розбито
дієприкметник	ознака предмета за його дією або станом	який? яка? яке? які?	виконаний, розбитий
дієприслівник	додаткова дія або стан предмета	що роблячи? що зробивши?	виконуючи, розбивши

Дієслова мають **вид** — **доконаний** (що зробити?) і **недоконаний** (що робити?).
Особові дієслова бувають **дійсного способу** (мають час — теперішній, минулий, майбутній), **умовного** (їх уживають з частками **б** і **би**) і **наказового**. Вони змінюються за **особами** (1-а, 2-а, 3-я особи) і **числами** (однина, множина). У формі однини минулого часу можна визначити **рід**.

Дієприкметники бувають **активні** й **пасивні**, теперішнього й минулого часу. Вони змінюються за родами, числами й відмінками, як прикметники.

Розрізняють безособові дієслова й безособові форми на **-но**, **-то**.

Безособові дієслова позначають стан людини чи природи (*нудить, світає*), а **безособові форми на -но, -то** — результат дії або дію без вказівки на виконавця (*зруйновано, розбито*).

Особові дієслова змінюються за особами й числами. Особові закінчення залежать від дієвідміни. Є два способи визначення дієвідміни.

I. За формою 3-ї особи множини (*вони що (з)роблять?*)

I дієвідміна	II дієвідміна
-уть (-ють) → -е- (-є-)	-ать (-ять) → -и- (-ї-)
пишеш, бо пишуть	спимо, бо сплять

Якщо, поставивши дієслово в 3-ю особу множини, ви вагаєтеся щодо закінчення (наприклад, *борються* чи *бoryаься*), то треба перейти до другого способу визначення дієвідміни.

II. За основою інфінітива (що (з)робити?)

Щоб визначити дієвідміну, треба з'ясувати, який суфікс стоїть перед **-ти** в інфінітиві, а також випадає він чи ні в 1-й особі однини. Радимо застосовувати поданий алгоритм.

Який суфікс перед **-ти**?

-а- (після шиплячого), **-и-**, **-і-**, **-ї-**

так	ні
випадає в 1 ос. одн.	не випадає в 1 ос. одн.
Так	І дієвідміна
II дієвідміна	

Наприклад, у слові **закінчити** перед суфіксом **-ти** стоїть суфікс **-и-**, що в 1-й особі однини випадає (закінчую), отже, це дієслово **II дієвідміни**: *закінчиш, закінчать*.

Дієслово *боротися* належить до **I дієвідміни**, бо перед **-ти** стоїть **-о-**, а не один з наведених в алгоритмі суфіксів.

Дієслово *шити* належить до **I дієвідміни**, бо перед суфіксом **-ти** стоїть **-и-**, що в 1-й особі однини не випадає (шию).

I дієвідміна: *хотіти, сопіти, гудіти, ревіти, іржати*

Винятки: II дієвідміна: *боятися, стояти, бігти, спати*

Визначаючи дієвідміну, зважайте на вид дієслова: *закінчувати* — I дієвідміна, бо суфікс **-а-** стоїть не після шиплячого (закінчуєш, закінчують); *закінчити* — II дієвідміна, бо перед **-ти** стоїть випадне **-и-** (закінчуєш, закінчують).

Дієслова *дати, їсти* й *...вісти (розповісти, відповісти, доповісти...)* не належать до дієвідмін і відмінюються своєрідно.

	Однина			Множина		
1-а ос.	дам	їм	відповім	дамо	їмо	відповімо
2-а ос.	даси	їси	відповіси	дасте	їсте	відповісте
3-я ос.	дасть	їсть	відповість	дадуть	їдять	відповідять

Дієслово *бути* в усіх особах теперішнього часу має форму **є**.

Дієслова на **-вісти** без префікса не вживають. У сучасній мові форми *доповідять, розповідять, відповідять* використовують рідко. Частіше вживають описові форми *дадуть відповідь, зроблять доповідь, розкажуть*.

Наказовий спосіб дієслова

За допомогою форм наказового способу дієслів спонукають до дії: просять, наказують, благають, примушують та ін.

Форми наказового способу дієслів мають такі закінчення:

	Однина	Множина
1-а ос.		-мо, -імо: <i>ріжмо, робімо</i>
2-а ос.	-Ø, -и: <i>ріж, роби</i>	-те, -іть або -іте: <i>ріжте, робіть або робіте</i>
3-я ос.	<i>хай ... -е (-є), -ить:</i> <i>хай ріже, хай робить</i>	<i>хай ... -уть (-ють), -ать (-ять):</i> <i>хай ріжуть, хай роблять</i>

Деякі дієслова наказового способу мають паралельні форми: *кресли* — *кресль*, *визнач* — *визначи*, *визначте* — *визначіть*, *підтвердьте* — *підтвердіть*.

Для творення дієслів наказового способу 1-ї особи множини використовують також закінчення **-ім**: *ходім, робім*. Але ці форми мають розмовний характер, їхнє вживання обмежене усним розмовним стилем.

Від дієслів доконаного виду відповісти, доповісти, переповісти і под. наказовий спосіб не утворюють. Спонукування до дії в такому разі передають формами недоконаного виду: *відповідай, доповідай, переповідай і под.*

Використання часток *давай, давайте* для творення форм наказового способу (давай різати, давайте робити) **не відповідає** літературній нормі.

У формі 2-ї особи множини паралельно із закінченням **-іть** можна вживати й закінчення **-іте** (воно хоч і рідше вживане, але нормативне): *ходіть* — *ходіте*, *несіть* — *несіте*, *любіть* — *любіте*, *окропіть* — *окропіте*.

Іноді один спосіб дієслова вживають у значенні іншого, наприклад: Чи **не допоміг би** ти мені виконати завдання? (умовний спосіб у значенні наказового). У значенні наказового способу може бути й інфінітив, наприклад: **Стояти** струнко!

ВПРАВИ ТА ЗАВДАННЯ

1. Знайдіть дієслова й визначте форму кожного з них.

Читати, читання, прочитавши, читаний, читаю, прочитано; збайдужілий, байдуже, байдужіти, байдужий, байдужітимеш; морозить, морозно, заморозити, мороз, заморожено, заморозивши, морожений; дрібний, подрібнено, дрібно, дріботіти, подріботівши, дріботіння; світати, освітлення, світити, освітлено, засвітивши, світиш, світло.

2. Випишіть дієслівні форми в три колонки: 1) особові форми; 2) інфінітиви; 3) дієприкметники; 4) безособові дієслова та форми на -но, -то; 5) дієприслівники.

Тішишся, дратувати, наливаючи, опиратися, дарований, естетизуючи, асимілювали, нудить, баламутити, екзаменований, марнуй, ремствувати, анульовано, мешкавши, економити, аналізуючи, світає.

З перших букв вписаних форм дієслова складіть приказку.

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Дедукція

Якось Конан Дойл, прибувши до Парижа, узяв кеб від вокзалу до готелю. Сплативши за проїзд, письменник почув від візника: «Дякую, пане Конан Дойл».

— Звідки ви знаєте, хто я? — спитав із великим здивуванням письменник.

— Бачите, пане, — відповів візник, — у газетах писали, що ви приїдете в Париж з півдня Франції. З вашого одягу, особливо з капелюха, і парасолі можна зробити висновок, що ви — англієць.

Ці деталі допомогли мені здогадатися, що ви, імовірно, пан Артур Конан Дойл.

— Чудово! Чудово! — сказав письменник. — Ви проаналізували факти цілком правильно, хоча їх у вас було так небагато! Хороша робота!

— Еге ж, — сказав візник. — Ваше ім'я написане на дорожніх сумках. Цей факт теж допоміг.

Випишіть дієслова в поданій послідовності.

Особові дієслова:

Інфінітиви:

Безособові дієслова та форми на -но, -то:

Дієприкметники:

Дієприслівники:

Об'єднавшись у групу з трьох осіб, перекажіть текст за ролями (оповідач, візник, Артур Конан Дойл).

4. Прочитайте слова, вибравши з дужок потрібну літеру. Обґрунтуйте свій вибір (усно).

Лет(е, и)мо, роб(е, и)мо, чу(є, ї)мо, мел(е, и)мо, бач(е, и)мо, грі(є, ї)мо, люб(е, и)мо, свар(е, и)мося, витира(є, ї)мо, сход(е, и)мо, зійд(е, и)мо, їд(е, и)мо, чу(є, ї)мо, ліку(є, ї)мо, чату(є, ї)мо, сто(є, ї)мо, біж(е, и)мо, хвал(е, и)мо, перепиту(є, ї)мо, бо(є, ї)мося.

5. Визначивши дієвідміну дієслів за основою 3-ї особи множини, уставте пропущені літери й запишіть слова у дві колонки: 1) з пропущеними е (є); 2) з пропущеними и (і).

Лисні..мо, плат..мо, ід..мо, стиска..мо, омива..мо, іскр..мося, світ..мо, вечеря..мо, налагод..мо, апробу..мо, яч..мо.

З перших букв виписаних слів складіть назву драматичного твору української літератури.

6. Визначте дієвідміну дієслів за основою інфінітива й запишіть їх у дві колонки: 1) I дієвідміна; 2) II дієвідміна.

Звати, спати, аналізувати, лікувати, оголити, іржати, мочити, займати, наближати, калічити, ясніти, отруїти, колоти.

З перших букв виписаних слів складіть прізвища історичних героїв.

Перепишіть речення, уставивши пропущені літери.

1. Що посі..ш, те й пожнеш (Нар. тв.). 2. Куди страшніша ворога байдужість тих, заради кого бор..шся (О. Бондарчук). 3. Ти зна..ш, що ти — людина? (В. Симоненко) 4. Любая, милая, чи засмучена ти ход..ш, чи налита щастям вкрай. 5. Ви зна..те, як липа шелестить?.. (П. Тичина). 6. Бач..ш: між трав зелених, як грудочки, пташата (В. Підпалый). 7. Чого ви гуд..те так грізно? До моря, знаєте, вам зась! (І. Котляревський). 8. Якщо ви хоч..те від серця полюбити, навчіться спершу від душі прощати (протоієрей Роман). 9. Сто..мо, біж..мо, лет..мо — і усе це на місці (Ю. Іздрик). 10. Ми не тон..мо в воді, бо звичайні жолуді (О. Радченко). 11. Не можу забути! Не го..ться рана! (І. Франко).

А. Підкресліть граматичні основи.

Б. Знайдіть односкладні речення, визначте вид кожного з них, надпишіть його над відповідним реченням.

8. Пригадайте основні випадки уподібнення приголосних звуків і виконайте завдання.

ЖЦ [З'Ц'] ШЦ [С'Ц'] ШСЯ [С:А] ТЬСЯ [Ц:А] ТЧ [Ч:]

А. Запишіть фонетичну транскрипцію слів книжці, флешці, грісися, сміються, вітчим.

Б. Доберіть до кожного з цих слів по одному прикладу з таким самим уподібненням приголосних.

В. Запишіть їх і затранскрибуйте.

Лекція № 21

з навчального предмета Українська мова

Тема Наказовий спосіб дієслова.

Мета заняття Повторити, узагальнити і систематизувати знання про дієслово і його форми; формувати поняття «морфологічна норма»; уміти усвідомлювати зв'язок морфологічної норми з граматичним значенням і граматичними категоріями; розрізняти морфологічні норми, пов'язані з особливостями класифікування, словозміни, уживання й поєднання форм дієслова в усному мовленні й на письмі, виявляти й аналізувати порушення морфологічних норм; вдосконалювати навички організації власної діяльності щодо засвоєння морфологічних норм української мови (визначає мету, цілі засвоєння навчального матеріалу; аналізує усні й письмові тексти з погляду додержання морфологічних норм); розвивати здатність уникати морфологічних помилок небайдужість до проблеми додержання морфологічних норм.

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН відео до теми

<https://www.youtube.com/watch?v=3E2X9dC4S3s>

Час 2 години

План проведення лекції

1. Наказовий спосіб дієслова.

Література

1. Авраменко О.М. Українська мова. Підручник для 10 класу. - К: Грамота. 2018, - 207 с.

2. Авраменко О.М., Блажко М.Б. Українська мова та література. Довідник. Завдання в тестовій формі. - К.: Грамота. 2021, - 496 с.

1. Наказовий спосіб дієслова.

Наказовий спосіб дієслова

За допомогою форм наказового способу дієслів спонукають до дії: просять, наказують, благають, примушують та ін.

Форми наказового способу дієслів мають такі закінчення:

	Однина	Множина
1-а ос.		-мо, -імо: <i>ріжмо, робімо</i>
2-а ос.	-Ø, -и: <i>ріж, роби</i>	-те, -іть або -іте: <i>ріжте, робіть або робіте</i>
3-я ос.	<i>хай ... -е (-є), -ить:</i> <i>хай ріже, хай робить</i>	<i>хай ... -уть (-ють), -ать (-ять):</i> <i>хай ріжуть, хай роблять</i>

Деякі дієслова наказового способу мають паралельні форми: *кресли — кресль, визнач — визначи, визначте — визначіть, підтвердьте — підтвердіть*.

Для творення дієслів наказового способу 1-ї особи множини використовують також закінчення **-ім**: *ходім, робім*. Але ці форми мають розмовний характер, їхнє вживання обмежене усним розмовним стилем.

Від дієслів доконаного виду відповісти, доповісти, переповісти і под. наказовий спосіб не утворюють. Спонування до дії в такому разі передають формами недоконаного виду: відповідай, доповідай, переповідай і под.

Використання часток **давай, давайте** для творення форм наказового способу (давай різати, давайте робити) **не відповідає** літературній нормі.

У формі 2-ї особи множини паралельно із закінченням **-іть** можна вживати й закінчення **-іте** (воно хоч і рідше вживане, але нормативне): *ходіть* — *ходіте*, *несіть* — *несіте*, *любіть* — *любіте*, *окропіть* — *окропіте*.

Іноді один спосіб дієслова вживають у значенні іншого, наприклад: Чи **не допоміг би** ти мені виконати завдання? (умовний спосіб у значенні наказового). У значенні наказового способу може бути й інфінітив, наприклад: **Стояти** струнко!

1. Утворіть усі можливі форми наказового способу від поданих слів.

Бачитися, куховарити, підтвердити, повідомити, підсилити, помовчати.

Зразок. Варити.

1-а ос. — варімо;

2-а ос. — вари; варіть, варіте;

3-я ос. — хай варить, хай варять.

2. Знайдіть речення, у яких інфінітив або умовний спосіб дієслова вжито в значенні наказового способу.

Якби мені черевики, то пішла б я на музики (Т. Шевченко). 2. Любов відкрити важче, ніж Америку (Л. Костенко). 3. Писати тільки правду! Не зраджувати їй ні за яких обставин (О. Довженко). 4. Кудись у далеч невідому отак злетіла б з журавлями (О. Лятуринська). 5. Назавжди викреслити б війну з життя людини (І. Ле). 6. І все на світі треба пережити (Л. Костенко). 7. Таточку, голубчику, Ви б краще лежали (І. Тобілевич). 8. Стояти! Ні на мить не присідати! (І. Кужіль). 9. Відпросився б ти в командира, прийшов би до мене хоч на часину (О. Гончар).

3. Дієслова запишіть підряд у п'ять груп: 1) неозначена форма; 2) способів форми; 3) дієприкметники; 4) форма на -но, -то; 5) дієприслівники.

Здивувався, вчитися, об'їжджаючи, освітлений, переїжджаю, зустрівшись, знешкоджено, звістуючи, думати, звисаючий, підігрітий, забувши, остерігатимусь, велено, стемнілий, з'єднавшись, знав би, намалюй, відтятий.

Ключ. З других букв прочитаєте вислів поета П. Воронька, що починається словами

“На жаль, ...”.

4. Випишіть дієслова у дві колонки дієслова: 1) в наказовому способі; 2) в дійсному способі.

Озеленимо, сточіть, кричіть, навчить, летімо, збережімо, зворушить, навчіть, лящить, зворушіть, узагальнимо, зачепить, сушіть, озеленимо, зліпіть, вивчімо, сточить, скажімо, запишіть, вивчимо.

Ключ. У словах підкресліть другу від початку букву. З цих букв прочитаєте закінчення прислів'я: “Перш ніж шити...”.

5. Дієслова поставте в наказовому способі в 2-й особі однини (враховуйте, що всі подані дієслова доконаного виду) і запишіть у дві колонки: 1) з ь у кінці; 2) без ь у кінці.

Збільшити, перевірити, входити, стати, озвучити, підставити, вдарити, попередити, передбачити, ужалити, вимітити, насипати, плавити, звузити, відрізати, зважити, переглянути.

Ключ. У словах підкресліть другу від початку букву. З цих букв прочитаєте закінчення вислову І. С. Тургенєва: “*Вартий жалю той...*”

6.Перепишіть. Дієслова, що в дужках, поставте в потрібній особі наказового

способу.

1. — У кожній хаті свої звичаї, — вів далі Захар Максимович. — (Поважати) їх, сину, не (топтати). (В.Кучер.) 2. (Горіти) [2-а особа множини] і (боротися, любити) Батьківщину, огні свого серця (єднати) в бою. (В. Сосюра.) 3. Гей, (ударити) [1-а особа множини] в струни, браття, золотії, (розпалити) знов багаття з іскр надії. (М. Рильський.) 4. Твоєму кожному почину розкрито двері: (йти, творити, прославити) [2-а особа однини] Батьківщину. (П. Тичина.) 5. Не (поганьбити) [1-а особа множини] ж бо ніколи міщанством романтичних шат. (І. Жиленко.) 6. Правді в очі (дивитися) [2-а особа множини] прямо, не (одводити) погляду вниз. (В. Симоненко.) 7. Не (вірити) [2-а особа однини] мені, бо я брехать не вмію, не (ждати) мене, бо я і так прийду. (В. Симоненко.) 8. (Зробити) [2-а особа однини] добро людині і (забути). (О. Підсуха.)

5.Узагальнення і систематизація матеріалу.Відповіді на питання студентів.

6.Огоглошення та аргументація оцінок за роботу на занятті.

7.Домашнє завдання: вивчити конспект, виконати вправи с.55 №2-5 (Авраменко 11 клас)

Лекція № 22

з навчального предмета Українська мова

Тема Активні і пасивні дієприкметники.

Мета заняття Повторити, узагальнити і систематизувати знання про активні і пасивні дієприкметники та особливості їх вживання; виявляти й аналізувати порушення морфологічних норм; вдосконалювати навички організації власної діяльності щодо засвоєння морфологічних норм української мови (визначає мету, цілі засвоєння навчального матеріалу; аналізує усні й письмові тексти з погляду додержання морфологічних норм); розвивати здатність уникати морфологічних помилок небайдужість до проблеми додержання морфологічних норм.

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН відео до теми

<https://www.youtube.com/watch?v=cogg3kn9E98>

Час 2 години

План проведення лекції

1. Дієприкметник як форма дієслова.
2. Творення і вживання активних дієприкметників.
3. Творення й правопис пасивних дієприкметників

Література

1. Авраменко О.М. Українська мова. Підручник для 10 класу. - К: Грамота. 2018, - 207 с.
2. Авраменко О.М., Блажко М.Б. Українська мова та література. Довідник. Завдання в тестовій формі. - К.: Грамота. 2021, - 496 с.

1. Дієприкметник як форма дієслова

Дієприкметник як форма дієслова

Дієприкметник, як уже свідчить його назва, має ознаки і дієслова, і прикметника. Відповідає на питання *як* і *й*?

Як форма дієслова він називає дію, буває доконаного (позеленілий) або недоконаного (зеленіючий) виду, має ознаку перехідності (побілений) і неперехідності (побілілий). З іншого боку, дієприкметник, як і прикметник, називає ознаку предмета (достигле яблуко), змінюється за родами, числами й відмінками (достиглий, достигле, достиглі, достиглих).

Дієприкметники бувають активні і пасивні.

Активний дієприкметник називає ознаку предмета, зумовлену дією того самого предмета: вогнище погасло — **погасле** вогнище; вогнище згасає — **згасаюче** вогнище.

Пасивний дієприкметник називає ознаку предмета, зумовлену дією іншого предмета: хтось погасив вогнище — **погашене** вогнище.

Крім того, пасивні дієприкметники можуть називати ознаку предмета, зумовлену зворотною дією того самого предмета: хлопець умився — **умитий** хлопець; дівчина збентежилася — **збентежена** дівчина.

Час у дієприкметниках не визначається. Частки (постфікса) **-ся** в дієприкметниках не буває: відірвався — відірваний, згорбився — згорблений. Пасивні дієприкметники короткої форми не мають.

Усі дієприкметники відмінюються, як прикметники твердої групи.

1. Випишіть тільки дієприкметники в дві колонки: 1) активні; 2) пасивні.

Змерзлий, замерзши, озеленений, висохлий, блимаючий, кажучи, згорнутий, поранений, думаючий, люблячий, одержаний, затихають, стихлий, куплений, тьмяніючий.

Ключ. З других букв виписаних дієприкметників має скластися закінчення вислову Ю.Яновського “Тому роду не буде переводу, в котрому браття...”

2. Творення і вживання активних дієприкметників

Творення і вживання активних дієприкметників

Активні дієприкметники творяться лише від неперехідних дієслів. Активні дієприкметники бувають доконаного і недоконаного виду.

1. Активні дієприкметники **доконаного виду** творяться, як і минулий час, від основи неозначеної форми дієслова доконаного виду за допомогою суфікса -л(ий): **посиві(ти)—посивілий, підупа(сти) — підупалий, зів’я(нути)— зів’ялий.**

Суфікси -ш(ий), -вш(ий), -вш(ийся) в українській мові для творення дієприкметників не використовуються: не “посинівший”, а посинілий; не “висохший”, а висохлий; не “розчервонівшийся”, а розчервонілий.

2. Активні дієприкметники **недоконаного виду** творяться від основи теперішнього часу дієслова за допомогою суфікса -уч(ий) для І дієвідміни і -ач(ий) для II дієвідміни. Для цього досить дієслово поставити в 3-й особі множини теперішнього часу (щ о р о б л я т ь ?) і -ть замінити на -ч(ий): **несуть — несучий, радіють — радіючий, лежать — лежачий, скриплять — скриплячий.**

3. Активні дієприкметники недоконаного виду (на -учий, -ачий) вживаються рідко, і то без залежних слів: Не бійся гостя **сидячого**, а бійся **стоячого** (Нар. творчість). **Умираючий** промінь сонця падає на березу, кривавить білу кору (А.Шиян). Здалеку долітають **завмираючі** гуки музики (І.Нечуй-Левицький). **Нудьгуючими** очима дивився він на село (З.Тулуб). Але як неприродні, штучні сприймаються ті самі дієприкметники, коли їх вжито із залежними словами: Не бійся гостя, **сидячого за столом. Поволі вмираючий на заході** промінь сонця кривавить білу кору берези. Здалеку долітають **завмираючі в ранковій тиші** гуки музики. **Нудьгуючими від**

пересичення очима дивився він на село. У такому разі їх слід замінити: а) підрядним означальним реченням: Не бійся гостя, **що сидить за столом**; б) дієприслівником: Промінь сонця, **поволі вмираючи на заході**, кривавить білу кору берези; в) способовою формою дієслова: Здалеку долітають гуки музики й **завмирають у ранковій тиші**; г) пасивним дієприкметником: **Знудженими від пересичення** очима дивився він на село.

Частіше активні дієприкметники недоконаного виду використовуються в термінологічних словосполученнях: блукаючий нерв, крокуючий екскаватор, несуча поверхня крила, ведуче колесо, резонуюча камера, ріжучий диск, діючий вулкан, тонізуючі речовини. Але й тут їх намагаються по можливості уникнути. Наприклад, замість “оточуюче середовище” тепер кажуть: навколишнє середовище, довкілля, оточення; замість “ріжучий інструмент” — різальний інструмент; замість “спрямовуюча рейка” — напрямна рейка; замість “узагальнююче слово” — узагальнювальне слово; замість “уточнюючий член речення” — уточнювальний член речення тощо.

2.Перепишіть, розкриваючи дужки. Від дієслів, що в дужках, утворіть активні дієприкметники недоконаного чи доконаного виду й поставте їх у потрібному роді, числі й відмінку.

1. Від землі йде духмянний аромат (зів'янути) трав. (Я. Баш.) 2. Попадало додолу покручене, (зчорніти) листя. (М. Коцюбинський.) 3. Стиха лущитьсся зерно з (перестигнути) колоса. (М. Коцюбинський.) 4. Бачу, як синє небо розтяли чорні (дихати) крила ворони. (М. Коцюбинський.) 5. В лісі вже ставало тісно від (прибувати) військ. (О. Гончар.) 6. Край шляху серед (палати) маків zostався свіжий горбик землі з маленьким гранчастим обеліском. (О. Гончар.) 7. Встали передчасно (змарніти) вдови і діти героїв. (І.Цюпа.) 8. Мовчання і тиха скорбота залягли в (заніміти) залі. (І.Цюпа.)

3. Речення побудовані неправильно. Виправте їх і запишіть.

1. Відомо, що всі здібності, відрізняючи людину від тварини, розвинулися і далі розвиваються в процесі праці. 2. Вслухаюся в далекий рокочущий гул моря.. 3. Я лежав на піску біля порослого мохом велетенського каменя, відірвавшогося від гори. 4. Снігур, відбившийся від зграї, сидить на вільшині.

3.Творення й правопис пасивних дієприкметників

Творення й правопис пасивних дієприкметників

Пасивні дієприкметники творяться від перехідних дієслів: написати лист — написаний лист; прочитати книжку — прочитана книжка. Пасивні дієприкметники як доконаного, так і недоконаного виду творяться однаково.

1. Якщо основа дієслова в неозначеній формі закінчується на -а, то до неї додаємо суфікс **-н(ий)**: **обладна(ти)** — **обладнаний**, **обговорюва(ти)** — **обговорюваний**, **спиля(ти)** — **спиляний**.

2. Якщо основа дієслова в неозначеній формі закінчується не на -а, то беремо дієслово в 1-й особі однини і, відкинувши закінчення, до основи додаємо суфікс **-ен(ий)**: **розбуди(ти)** — **розбудж(у)** — **розбуджений**, **в'їзди(ти)** — **в'їждж(у)** — **в'їжджений**, **скоси(ти)** — **скош(у)** — **скошений**, **розсуну(ти)** — **розсун(у)** — **розсунений**.

3. У деяких випадках пасивний дієприкметник твориться за допомогою суфікса **-т(ий)**: **зби(ти)** — **збитий**, **потя(ти)** — **потятий**, **розвину(ти)** — **розвинутий** (і **розвинений**).

У суфіксах пасивних дієприкметників не подвоюється сказаний, закінчений, запрограмований, довершений.

У суфіксах пасивних дієприкметників пишеться лише е, є (а не и, і): **зачинити** — **зачинений**, **побілити** — **побілений**, **розбудити** — **розбуджений**, **занепокоїти** — **занепокоєний**, **присвоїти** — **присвоєний**.

4. Перепишіть, розкриваючи дужки. Від дієслів, що в дужках, утворіть пасивні дієприкметники і поставте їх у потрібному роді, числі й відмінку.

І. 1. Віз весело заторохтів залізними шинами по (в'їздити) дорозі. (О. Донченко.) 2. Ніким не (сходити) нас ждуть путі. (О. Ющенко.) 3. На луках ще трава не (косити), у полях красуються жита. (П. Воронько.) 4. Рівно й спокійно дише (натомитися) з праці земля. (М. Рильський.) 5. Жагучими пахощами дихала земля, (розпалити) сонцем. (З. Тулуб.) 6. Обличчя його було напруженим і (зосередити). (Григорій Тютюнник.) 7. В очах (скривдити) поета блиснув промінь надії. (Л. Дмитерко.) 8. І на (оновити) землі врага не буде, супостата. (Т. Шевченко.)

II. 1. Тепла ніч, (наповнити) степовими пахощами, пропливла над Асканією. (О. Гончар.) 2. Могутньо тягло звідусіль прісним запахом весни, свіжих вод, (розбрунькуватися) верб. (О. Гончар.) 3. Повні, рожеві, як діти, (збудити) зі сну, плили по небі хмаринки. (М. Коцюбинський.) 4. Любо впасти на зелену тінь (натрудити) і наболілим тілом. (М. Рильський.) 5. Ми розмістилися на возі, добре (вимостити) травою. (А. Шиян.) 6. Віз м'яко покотився ще не (в'їздити) дорогою. (М. Стельмах.) 7. Вже минули село і поїхали понад течією, (обсадити) густими старими вербами. (І. Нечуй-Левицький.) 8. Човен, ще не (спустити), лежить на згірку догори дном. (О. Гончар.)

5. Поясніть різницю в значенні й написанні виділених однокореневих слів.

1. Душу рве й гнітить нескінчена розмова. — Місяць другий вже ведеться нескінченна та облога. (Леся Українка.) 2. Був же ти чистим, як шовк, мій недоторканий листе! (В. Швець.) — Історія — це святая святих народу, недоторкана для злодійських рук. (О. Довженко.) 3. Стільки ще пісець, ще стільки слів несказаних у серці. (В. Сосюра.) — І ліс, і моріжок, і річка мені здавались чарівними і повними неказячої краси, чогось неземного. (О. Досвітній).

Лекція № 23

з навчального предмета Українська мова

Тема Творення і вживання дієприслівників

Мета заняття Повторити, узагальнити і систематизувати знання про доконані й недоконані дієприслівники та особливості їх вживання; виявляти й аналізувати порушення морфологічних норм; вдосконалювати навички організації власної діяльності щодо засвоєння морфологічних норм української мови (визначає мету, цілі засвоєння навчального матеріалу; аналізує усні й письмові тексти з погляду додержання морфологічних норм); розвивати здатність уникати морфологічних помилок небайдужість до проблеми додержання морфологічних норм.

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН відео до теми

<https://www.youtube.com/watch?v=cogq3kn9E98>

Час 2 години

План проведення лекції

1. Творення і вживання дієприслівників

Література

1. Авраменко О.М. Українська мова. Підручник для 10 класу. - К: Грамота. 2018, - 207 с.

2. Авраменко О.М., Блажко М.Б. Українська мова та література. Довідник. Завдання в тестовій формі. - К.: Грамота. 2021, - 496 с.

1. Творення і вживання дієприслівників

Творення і вживання дієприслівників

Дієприслівник означає другорядну дію порівняно з основною дією того самого предмета: *Відпочиваючи, читаю.* Дієприслівники бувають недоконаного і доконаного виду. Час у них не визначаємо.

1. Дієприслівники **недоконаного виду** (щ о р о б л я ч и ?) називають дію, одночасну з основною дією. Вони творяться від теперішнього часу дієслова за допомогою суфіксів - *ючи* (на письмі ще -*ючи*) для І дієвідміни і -*ачи* (-*ячи*) для II дієвідміни. Для цього досить дієслово поставити в 3-й особі множини теперішнього часу (щ о р о б л я т ь ?) і -*ть* замінити на -*чи* (пор. § 81.2): *несуть — несучи, борються — борючись, гуркотять — гуркотячи.*

2. У кінці дієприслівників завжди пишеться буква *и*. Дієприслівники треба відрізняти від близьких за звучанням активних дієприкметників у називному відмінку множини, які на відміну від дієприслівників мають закінчення -*і*: дієприслівники відповідають на питання щ о р о б л я ч и ? (*сяючи, ревучи, сидячи*), дієприкметники—на питання я к і ? (*сяючі, ревучі, сидячі*).

3. Дієприслівники доконаного виду (щ о з р о б и в ш и ?) називають дію, яка передує основній дії: *Відпочивши, читаю.* Вони творяться від минулого часу дієслова доконаного виду (що зробив?) за допомогою суфікса -*вши*: *сказав — сказавши, приніс — принісши, переміг — перемігши.* У кінці цих дієприслівників теж завжди пишеться буква *и*.

4. Дієприслівник можна вживати лише тоді, коли в реченні до одного діяча відноситься щонайменше дві дії. У такому разі дієприслівником позначають менш важливу, другорядну дію. Наприклад, не можна вжити дієприслівник в реченні *Коли в грядущее дивимось сьогодні, нам уявляються лави молоді*, бо тут кожна дія стосується іншого діяча: *дивимось* — *ми*, а *уявляються* (хто? щ о?) — *лави*. І навпаки, в реченні *Коли в грядущее дивимось сьогодні, бачим лави молоді* можна вжити дієприслівник, бо обидві дії стосуються того самого діяча *ми* — *ми дивимось і ми бачим*: *В грядущее дивлячись сьогодні, ми бачим лави молоді...* (М. Нагнибіда.)

1. Перепишіть, розкриваючи дужки. Від дієслів, що в дужках, утворіть дієприслівники.

1. Все зраділо, (стрівати) день; і день зрадів, (розцвітати), ясний, теплий, погожий. (Панас Мирний.) 2. В туман (загорнутись), далекі тополі в душі вигравають мінорну гаму. (П. Тичина.) 3. З самого ранку, (виплутатись) із тендітних тенет туману, вигулькувало сонце. (Ю. Збанацький.) 4. Десь за ланами гомонів, (затихати), грім. (С. Васильченко.) 5. Степ, (струсити) з себе росу та (зігнати) непримітні тіні, горить рівним жовто-зеленим вогнем. (Панас Мирний.) 6. Хто перший пройшов по неходженому степу, молоду траву і (налякати) диких сайгаків? (Є. Гуцало.) 7. Нам вічно треба небом жити, по шию (бути) в планеті! (М. Вінграновський.) 8. Щастя — не знати спокою, в далі (йти) невідомі. (О. Підсуха.)

2. Перепишіть, вставляючи пропущені букви и або і.

1. Чи чули ви, як в дзвоні молотка співає сталь, вітаюч.. людину? (В. Сосюра.) 2. Тремтяч.. тіні ажурові розквітлий кидає каштан. (М. Рильський.) 3. Бачу, як синє небо надвоє розтяли чорні дихаюч.. крила. (М. Коцюбинський.) 4. Загелгали дикі гуси, простуюч.. кудись високо під необмеженим небом. (М. Коцюбинський.) 5. Напівпрозорі жовтіюч.. та червоніюч.. кетяги солодко дрімали серед лапатоного листя. (М. Коцюбинський.) 6. Місяць підіймався все вище й вище, затьмарююч.. своїм світлом зірки. (І. Цюпа.)

3. Переробіть текст, замінюючи, де це можливо, дієслова дійсного способу дієприслівниками.

Здалека доносяться різні співи—то сходяться на “вулицю” і співають парубки та дівчата. Ось пройшов парубок вулицею. Йде він тихо, недбало похитується; подерта свитина висить у нього на однім плечі. Проходить він біля хати, завів пісні: “Гей! Та виріс я в наймах”. Виспіває і йде до греблі. Там, біля греблі, під вербами збирається молодь на “вулицю”. Почув пісню свого товариша, наймита, москалик і собі подав голос, коли виходив з хати. (За Лесею Українкою.)

4. Речення перепишіть, якісь із дієслів, що в дужках, перетворюючи на дієприслівник. Решту поставте в минулому часі. Знайдіть фразеологізми й поясніть їхнє значення.

Слухав той, слухав, (розпустити) вуха і (відчувати) себе на десятому небі. (І.Цюпа.) Степан (постояти) ще трохи на порозі, (обпікати) її гарячими очима. (В.Кучер.) Роксолана, (обернутись) до порога, зразу (зрозуміти), до кого зором (прикипіти) цей велетень. (О.Ільченко.) Хлопці (вийти) з зали, (окидати) її скося очима. (І.Нечуй-Левицький.)

5. Узагальнення і систематизація матеріалу. Відповіді на питання студентів.

6. Огоглюшення та аргументація оцінок за роботу на занятті.

7. Домашнє завдання: вивчити конспект, виконати вправи с.59 №2-5 (Авраменко 11 клас)

Лекція № 24

з навчального предмета Українська мова

Тема Синтаксична норма.

Мета заняття повторити, поглибити та систематизувати поняття синтаксичної норми, синтаксичної помилки, складні випадки синтаксичного узгодження власних і загальних назв.

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН відео до теми

<https://www.youtube.com/watch?v=Tkw8pNG19sQ>

Час 2 години

План проведення лекції

1. Синтаксична норма.
2. Синтаксична помилка.
3. Складні випадки синтаксичного узгодження.

Література

1. Авраменко О.М. Українська мова. Підручник для 10 класу. - К: Грамота. 2018, - 207 с.
2. Авраменко О.М., Блажко М.Б. Українська мова та література. Довідник. Завдання в тестовій формі. - К.: Грамота. 2021, - 496 с.

1. Синтаксична норма.

Синтаксичні норми — це загальноприйняті правила поєднання слів у словосполучення й речення.

До синтаксичних норм належать:

- порядок слів у реченні;
- правильне використання однорідних членів;
- точність у поєднанні слів у словосполучення за допомогою узгодження й керування;
- особливості зв'язку між підметом і присудком;
- уживання дієприкметникових і дієприслівникових зворотів та ін.

2. Синтаксична помилка.

Порушення синтаксичної норми називають синтаксичною помилкою. У реченні *Сестра любить квіти, троянди, хризантеми й айстри* синтаксичною помилкою є вживання іменника квіти як одного з однорідних членів. Іменник квіти випадає з ряду однорідних членів, оскільки є родовою назвою, а троянди, хризантеми й айстри — видовими. У реченні *Сходи за хлібом* не виправданим є вживання прийменника *за*, що і є синтаксичною помилкою. **Для позначення мети дії в українській мові використовують прийменник *по*:** *піти по воду, поїхати по хліб*. Однією з поширених синтаксичних помилок є неправильне узгодження загальних і власних назв у словосполученнях.

3. Складні випадки синтаксичного узгодження.

Узгодження — тип підрядного зв'язку в словосполученні, коли форма залежного слова відповідає формі головного, тобто узгоджується з ним у роді, числі й відмінку. Наприклад, у словосполученні *чорним шоколадом* залежне слово *чорним* вжито в орудному відмінку однини чоловічого роду, оскільки такі

граматичні ознаки має головне слово шоколадом. Коли поєднують у словосполучення власні й загальні назви, то їх узгоджують (хоча й не завжди) у відмінку: місто (с. р.) Київ (ч. р.), у місті Києві, містом Києвом.

**ТРЕБА узгоджувати відмінкові форми
власної та загальної назви в поданих випадках.**

<i>фах, посада, звання і под. + відмінюване прізвище</i>	<i>з композитором М. Леонтовичем, у співачки Катерини Бужинської, з міністром Петренком</i>
<i>місто, село, річка + власна географічна назва</i>	<i>у місті Львові, селом Петриківкою, за річкою Дніпром</i>
<i>вулиця + власна назва жіночого роду</i>	<i>будинок на вулиці Каштановій, АЛЕ: на вулиці Хрещатик (бо власна назва чоловічого роду)</i>

**НЕ ТРЕБА узгоджувати відмінкові форми
власної та загальної назви в поданих випадках.**

<i>місто, село, річка + складна власна назва або власна назва в множині</i>	<i>у місті Старий Самбір, біля села Зелений Гай, біля річки Сіверський Донець; у місті Чернівці, за селом Біївці</i>
<i>озеро, канал, бухта, мис, острів, гора, пустеля, порт, станція, аул, кишлак, штат + власна назва</i>	<i>готель біля гори Говерла, на острові Цейлон, адміністрація штату Мічиган, біля озера Світязь, у пустелі Сахара</i>
<i>завод, шахта, газета, повість + умовна власна назва</i>	<i>аварія на шахті «Авангард», прохідна заводу «Маяк», на радіостанції «Промінь», кореспондент газети «Факти»</i>
<i>планета, сузір'я, галактика + власна назва</i>	<i>на планеті Юпітер, у сузір'ї Альтаїр, у галактиці Чумацький Шлях</i>

ПРИ ВІДСУТНОСТІ РОДОВИХ НАЗВ місто, село, озеро, гора й под. географічні назви, виражені відмінюваними іменниками, ЗМІНЮЮТЬСЯ

Лише в географічній літературі (науковий стиль) власні назви населених пунктів і річок зберігають називний відмінок: у місті Дніпро, родом із села Березівка, довжина річки Дністер.

Абревіатури узгоджують з дієсловами, зважаючи на рід стрижневого слова: ООН заборонила (організація), ЄС дозволив (союз).

Запам'ятайте, як правильно наголошувати слова.

Іконопис, індустрія, йогурт, каталог, квартал.

НЕПРАВИЛЬНО	ПРАВИЛЬНО
користуватися попитом	мати попит
більше ста уроків	понад сто уроків
давайте повернемося	повернімося
залишити в спокої	дати спокій
попередити хворобу	запобігти хворобі

1. Утворіть і запишіть складні словосполучення за зразком.

Зразок. Під'їжджати до (місто Тернопіль) — під'їжджати до міста Тернополя.

Пишаюся (місто Горішні Плавні), засмагати біля (річка Прут), перейти (вулиця Зоологічна), побувати в (місто Мінеральні Води), долетіти до (планета Венера), піднятися на (гора Говерла), на березі (річка Дунай), працювати на (шахта «Антрацит»), під'їжджати до (станція Знам'янка), побувати в (аеропорт «Жуляни»), виробляти на (завод «Запоріжсталь»), запросити (співак Вакарчук), зупинитися біля (село Мала Воля), жити в (місто Луцьк), пишатися (місто Миколаїв), відпочивати на (озеро Байкал), виробляти в (штат Оклахома), зустрітися на (вулиця Хрещатик), кореспондент (газета «Буковина»), побувати в (село Нагуєвичі).

2. Відредагуйте й запишіть речення.

1. Проїжджаючи по вулиці Предславинська, ми помітили на прохідній заводу «Будгідроприладу» інженера Олександра Коваленко. 2. За містом Білою Церквою ми зупинилися перепочити на березі річки Рось. 3. На станції Шепетівці стояли півгодини, потім зупинилися в місті Вінниця, а в місті Чернівцях вийшли з потяга. 4. У штаті Аляска перемогли демократи, а в штаті Каліфорнії — республіканці. 5. За селом Зеленою Пущею ніч, на небі не видно сузір'я Стожарів, а біля річки Дніпра — тиша. 6. На горі Евересті небо можна помацати руками, та й до планети Сатурна значно ближче. 7. Хочу побувати біля озера Вікторії, а про відвідини планети Меркурій навіть не мрію.

3. Запишіть слова у дві колонки: 1) з апострофом; 2) без апострофа.

В..ячеслав, олів..є, тьм..яний, львів..яни, осв..ячений, над..яскравий, об..єктив, конференс..є, від..ємний, ад..ютант, моркв..яний, ател..є, кур..йозний, Х..юстон, Аляб..єв.

• **3 перших букв виписаних слів складіть назви українських міст.**

4. Утворіть і запишіть складні словосполучення.

Жити в (місто Бровари), чекати біля (кінотеатр «Довженко»), розглядати (сузір'я Квочка), плавати в (озеро Сиваш), засмагати біля (річка Конка), приїхав до (село Жовта Круча), кандидат зі (штат Флорида), переходити (вулиця Шовковична), доїхали до (станція Вапнярка), переїхати до (місто Полтава), перебувати на (острів Гренландія), захоплюватися (гора Олімп), цікавитися (планета Уран), збудувати біля (завод «Друкмаш»), слухати (співачка Крушельницька), перепливати (річка Велика Тернівка).

5. Прочитайте. Обґрунтуйте вживання прикладок — географічних назв у початковій формі та у формах непрямих відмінків.

Утворення на острові Мала Хортиця Запорозької Січі пов'язують з іменем Байди-Вишневецького (З підручника). 2. Загалом укріплення Малої Хортиці мають вигляд підкови, а біля скелястих берегів острова була пристань для козацьких байдаків (З Вікіпедії). 3. Неподалік від урочища Бабин Яр височіє зведена в XII ст. Кирилівська церква (З довідника). 4. Край Бабиного Яру в небеса звелася телевежа (Б. Олійник). 5. З Великої Багачки дід Лука ходив по селах криниці⁵ копати (В. Підпалій). 6. У селищі Велика Багачка на березі річки Псел відкрито санаторій «Псел», у якому використовують найсучасніші методи діагностики (З довідника туриста).

Що вам відомо про всеукраїнську акцію «Сім чудес України», до яких зарахований острів Хортиця? Чим корисні такі акції? Відповідь обґрунтуйте.

6. Перепишіть, розкриваючи дужки.

Долину річки (Жовта) з її притоками та чагарниками в давнину називали урочищем (Жовті Води). Назву пояснюють тим, що на берегах подекуди були виходи залізної руди, тому вода мала яскраво-жовте забарвлення. Із цією місщиною пов'язують першу видатну перемогу козацького війська над ворогами навесні 1648 року. У середині XVII ст. на берегах річки (Жовта) з'явилися перші поселення. Історія виникнення й розвитку селища (Жовта Річка) тісно пов'язана з відкриттям й розробкою наприкінці XIX ст. залізрудних родовищ. Сучасну назву населений пункт отримав у 1957 році (З Енциклопедії сучасної України).

5. Узагальнення і систематизація матеріалу. Відповіді на питання студентів.

6. Оголошення та аргументація оцінок за роботу на занятті.

7. Домашнє завдання: вивчити конспект, виконати вправи с.63 №2-5 (Авраменко 11 клас)

Лекція № 25

з навчального предмета Українська мова

Тема Складні випадки синтаксичного керування.

Мета заняття повторити, поглибити та систематизувати поняття синтаксичної норми, синтаксичної помилки, складні випадки синтаксичного керування.

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН відео до теми

<https://www.youtube.com/watch?v=5VUbxt2lApA>

Час 2 години

План проведення лекції

1. Складні випадки синтаксичного керування.

Література

1. Авраменко О.М. Українська мова. Підручник для 10 класу. - К: Грамота. 2018, - 207 с.

2. Авраменко О.М., Блажко М.Б. Українська мова та література. Довідник. Завдання в тестовій формі. - К.: Грамота. 2021, - 496 с.

1. Складні випадки синтаксичного керування.

Керування — синтаксичний зв'язок слів, при якому залежне слово має той відмінок, якого вимагає головне слово: навчатися (чого?) музики, дякувати (кому?) вам. Керування може бути прийменниковим (чекати на друга) і безприйменниковим (вибрати олівці). Порушення норм керування — ознака низької мовної культури.

Складні випадки синтаксичного керування

Модель керування	Приклад
відгук про ...	<i>відгук про фільм (не на фільм)</i>
зазнавати (чого?) ...	<i>зазнавати збитків (не збитки)</i>
сміятися з ...	<i>сміятися з мене (не наді мною)</i>
знущатися з ...	<i>знущатися з народу (не над народом)</i>
перетворюватися на ...	<i>перетворюватися на щось (не в щось)</i>
враження від ...	<i>враження від перегляду (не про перегляд)</i>
командувач (чого?) ...	<i>командувач військ (не військами)</i>
завідувач (чого?) ...	<i>завідувач кафедри (не кафедрою)</i>
додержувати (чого?) ...	<i>додержувати правил (не правила)</i>
запізнитися через ...	<i>запізнитися через затори (не із-за заторів)</i>
дякувати (кому?) ...	<i>дякувати лікарю (не лікаря)</i>
вибачати (кому?) ...	<i>вибачати братові (не брата)</i>
властивий (кому?) ...	<i>властивий зайцям (не для зайців)</i>
притаманний (кому?) ...	<i>притаманний дівчаткам (не для дівчаток)</i>
характерний для ...	<i>характерний для спортсменів (не спортсменам)</i>

сповнений (чого?) ...	сповнений любові (не любов'ю)
опановувати (що?) ...	опановувати техніку (не технікою)
зраджувати (кого?) ...	зраджувати батьківщину (не батьківщині)
навчатися (чого?) ...	навчатися мови (не мові)
потребувати (чого?) ...	потребувати допомоги (не допомогу)
набути (чого?) ...	набути досвіду (не досвід)
хворий на ...	хворий на грип (не грипом)
нехтувати (що?) ...	нехтувати поради (не порадами)
ігнорувати (що?) ...	ігнорувати попередження (не попередженням)
легковажити (що?) ...	легковажити доручення (не дорученням)
запобігати (чому?) ...	запобігати хворобі (не хворобу)
робити згідно з ...	робити згідно з вимогами (не згідно вимог)
робити відповідно до ...	робити відповідно до вимог (не відповідно вимог)
чекати близько ...	чекати близько години (не біля години)

Іноді можливе варіативне керування:

- **радіти з ... і (чому?) ...** : радіти з перемоги й радіти перемозі;
- **багатий на ... і (чим?) ...** : багатий на копалини та багатий копалинами;
- **чекати на ... і (кого?) ...** : чекати на тебе й чекати тебе.

Якщо **дієслово** вжито **із заперечною часткою НЕ**, то здебільшого воно **вимагає** від залежного слова **родового відмінка**, а не знахідного: **не звертати (чого?) уваги (не увагу), не мати (чого?) права (не право), не знаходити (чого?) слів (не слова)**.

1. Утворіть словосполучення, знявши дужки.

Не вживати (заходи), дякувати (лікар), зазнавати (удари), завідувач (кафедра), додержувати (вимога), не усвідомлювати (провина), запобігати (перевтома), нехтувати (правило), легковажити (довіра), набути (навичка), потребувати (порятунок), сповнений (надія), вибачати (колега), опановувати (методика), зрадити (подруга).

2. Утворіть і запишіть словосполучення, вибравши потрібний прийменник і знявши дужки.

Перетворитися в/на (пар), чекати біля/близько (одинадцять), запізнитися із-за/через (негода), відгук на/про (вистава), сміятися над/з (друг), враження від/про (книжка), знущатися над/з (однокласник), працювати згідно/згідно з (графік).

3. Утворіть і запишіть прийменникові словосполучення уникайте прийменника ПО.

ЗРАЗОК. іспит (економіка) - іспит з економіки.

Пішов (справи), екзамен (історія), автобус (замовлення), зупинка (вимога), діяти (інструкція), чемпіонат (футбол), конференція (питання екології), фахівець (історія), агент (постачання), інспектор (техніка безпеки), проживати (адреса), записати (алфавіт), перший (список), діяти (наказ), пливти (течія), великий (обсяг), сумувати (кохана), називати (ім'я), надіслати лист (адреса), приємний (смак),

поїхати (виклик), працювати (вихідні дні), комітет (справи науки), заходи (покращення), пропустити (хвороба).

4. Пригадавши, після яких літер пишуть м'який знак, запишіть слова у дві колонки: 1) з м'яким знаком; 2) без м'якого знака.

Дон..ці, обolon..ський, нян..чити, сніжин..ці, іскрит..ся, слиз..кий, кін..ський, ірпін..ський, т..м'яний, Луган..щина, ескадрил..я, розносит..ся.

З перших букв виписаних слів складіть назви українських річок.

5. Перепишіть речення розкрийте дужки. Обґрунтуйте вибір прийменника.

1. Великодня зустріч на о. Хортиця відбудеться (за сонячної погоди, при сонячній погоді). 2. Студентський марш миру пройшов (за, при) участі активістів університету. 3. Багато винахідників народилося (в, на) Україні. 4. (При обговоренні, під час обговорення) проекту закону про приватизацію внесено кілька суттєвих поправок. 5. Книгу надруковано (за сприяння, при сприянні) громадських організацій. 6. Опалювальний сезон розпочнеться (при настанні холодів, у разі похолодання). 7. Пожежа спалахнула (через недотримання, завдяки недотриманню) норм безпеки. 8. (Завдяки, дякуючи) старанням лікарів хворий швидко одужав.

6. Прочитайте словосполучення. У яких з них прийменник по вжито правильно, а в яких допущено синтаксичні помилки? Відредагуйте і запишіть словосполучення.

Менеджер по професії, чемпіонат по тенісу, наказ по школі, великий по обсягу, зробити при умові, іти по молоко, по свідченню очевидців, отримав по дорученню, виконав по вказівці, консультант по питаннях освіти, факультатив по фізиці, автобус по замовленню, зупинка по вимозі, родич по батькові, приїхав по проханню батька, від'їхав по справах, відчинено по робочих днях, трапилося по непорозумінню, орієнтуватися по карті.

7. Пригадавши правила написання префіксів ПРЕ-, ПРИ-, перепишіть слова, уставивши пропущені літери е та и.

ПРЕ- (= дуже); ПРИ- (дія, розміщення біля чогось)

Пр..світлий, пр..подобний, пр..земкуватий, Пр..карпаття, пр..поганий, пр..жовклий, пр..крашати, пр..крашений, пр..краса, пр..красний, пр..бережний, пр..велебний, пр..мудрий, пр..черствий, пр..черствілий, пр..сісти, пр..зирство, пр..смачний, Пр..дніпров'я, пр..стол, пр..вокзальний, пр..чарувати, пр..блуда, пр..смажений, пр..чеплений, пр..старий, пр..старілий, пр..чесаний, пр..сміливий.

8. Відредагуйте й запишіть словосполучення.

Ходити по магазинах, інженер по фаху, зошит по математиці, знання по алгебрі, діяти по правилах, відсутній по хворобі, пішов за хлібом, звертайтеся при потребі, при виконанні обов'язків, телефонуйте при виникненні труднощів, перебувати на Україні, переїхати в Одещину, ходили в концерт, пожежа у фабриці, сумувати по матері, приходьте при необхідності, відпустка по хворобі, надіслати по пошті, не піду із-за дощу, звертатися по проханню батьків, на українській мові.

9. Прочитайте. Знайдіть граматичні помилки. Запишіть речення правильно.

1. Учасники конференції добре спілкувалися на українській мові. 2. На Україні закінчився чемпіонат по художній гімнастиці. 3. Матч відбудеться при будь-якій погоді. 4. Контракт розірвано по нашій ініціативі. 5. Пропозиція про створення інформаційно-ресурсного центру заслуговує уваги. 6. Тренінг по енергозбереженню закінчився біля шостої години. 7. Ужито заходів відповідно постанови Кабінету Міністрів. 8. Зібрали поганий урожай завдяки сильним дощам. 9. Даринці передали підручник по хімії. 10. Великий дощ пройшов у Вінниччині. 11. Сестрички побігли в магазин за хлібом.

Виконати тестові завдання.

1. Граматичну помилку допущено в рядку

А надіслати поштою

Б відгук про фільм

В вступ до університету

Г вибачати брата

2. НЕПРАВИЛЬНО позначено наголос у слові

А курятина

Б цемент

В вантажівка

Г тризуб

3. Словосполучення є в рядку

А виявив талант

Б буду вишивати

В вода і вогонь

Г біля саду

4. Зв'язок керування

А жовте листя

Б говорити повільно

В доступ до архіву

Г наші учні

5. Правильно утворено словосполучення

А командувач фронтом

Б навчати мови

В насміхатися над ледарями

Г опанування курсом

6. Синтаксичне керування порушено в словосполученні

А додержувати правил

Б запізнитися через затори

В властивий зайцям

Г зазнавати збитки

7. Синтаксичне керування порушено в словосполученні

А хворий грипом

Б характерний для військових

В опановувати техніку

Г сповнений любові

8. Граматичну помилку допущено в рядку

- А легковажити доручення
- Б набути досвіду
- В біля години
- Г завідувач кафедри

9.Правильно позначено наголос у слові

- А тризуб
- Б вітчим
- В донька
- Г шофер

10.Словосполученням є поєднання слів у рядку

- А особливо цікавить
- Б газета допомагає
- В біля річки
- Г буде вирішувати

11.Правильно утворено словосполучення в рядку

- А враження від перегляду
- Б дякувати вас
- В прийшло в голову
- Г приносити шкоду

12.НЕПРАВИЛЬНО утворено словосполучення

- А недбало ставитись
- Б доглядати квіти
- В перетворюватися на лінгвіста
- Г насміхатися з ледарів

13.Спрощення відбулося лише у вимові

- А облас...ний
- Б захис...ний
- В очис...ний
- Г зап'яс...ний

14.Словосполученням є

- А осінь фарбує
- Б жовті і червоні
- В край села
- Г активно впроваджувати

15.Граматичну помилку допущено в рядку

- А зазнати невдачі
- Б цікавість до науки
- В нехтувати звичаї
- Г надіслати по пошті

5.Узагальнення і систематизація матеріалу.Відповіді на питання студентів.

6.Оголошення та аргументація оцінок за роботу на занятті.

7.Домашнє завдання: вивчити конспект, виконати вправи с.68 №2-5 (Авраменко 11 клас)

Лекція № 26

з навчального предмета Українська мова

Тема Уживання прийменників.

Мета заняття повторити, поглибити та систематизувати поняття синтаксичної норми, синтаксичної помилки, складні випадки синтаксичного керування.

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН відео до теми

<https://www.youtube.com/watch?v=ObRcMV8pm6w>

<https://www.youtube.com/watch?v=FwqzGTSTxN4>

Час 2 години

План проведення лекції

1. Уживання прийменників.

Література

1. Авраменко О.М. Українська мова. Підручник для 10 класу. - К: Грамота. 2018, - 207 с.

2. Авраменко О.М., Блажко М.Б. Українська мова та література. Довідник. Завдання в тестовій формі. - К.: Грамота. 2021, - 496 с.

1. Уживання прийменників.

Прийменники *З-ЗА, ПРИ, ЗА, В, НА*

Прийменник *з-за (із-за)* вживають на позначення *спрямування руху*, дії з протилежного або зворотного боку (*вийти з-за хмар*), зміни місця перебування (*вийти з-за столу*).

На позначення *причини дії* треба вживати прийменник *через* (*запізнився через затори*, не *із-за* заторів).

Основне значення прийменника *при* — *близькість предмета чи особи*, а також належність до чогось: *стоїть при вході в будинок*, *росте при дорозі*; *представництво України при ЄС*, *тримати думки при собі*. Проте його часто вживають невинувато, на місці прийменників *за, під час, у разі*.

<i>Неправильно</i>	<i>Правильно</i>
при умові	за умови
при Мазепі	за Мазепи
при підтримці	за підтримки
при сприянні	за сприяння
при необхідності	за потреби, у разі потреби
при написанні твору	під час написання твору, пишучи твір
при виникненні	у разі виникнення

На позначення умови можна використовувати прийменники *ПРИ* та *ЗА*: *при збігові приголосних (і за збігу приголосних)* відбувається спрощення. Прийменник *ПРИ* вживають також у таких висловах, як *при розумі, при пам'яті, при здоров'ї*.

Прийменники *В і НА* з географічними назвами й просторовими іменниками

Прийменник <i>НА</i> вживають з назвами	
установ, приміщень, їхніх частин: кухня, дім, ферма, фабрика, завод, станція, вокзал, пошта	<i>піти на пошту, приїхати на вокзал, зайти на кухню, забігти на станцію</i>
чітко обмеженого простору: пасіка, аеродром, пристань, проспект, майдан, перон, лиман	<i>зустрітися на пасіці, проникнути на аеродром, піти на майдан, чекати на пероні</i>
адміністративно-територіальних одиниць (областей, районів), островів та острівних держав: Буковина, Полтавщина, Капрі, Сахалін, Дон, Далекий Схід, Куба, Ява і под	<i>приїхати на Полтавщину, полетіти на Кубу, попливти на Далекий Схід, гайнути на Дон, поїхати на Буковину, народитися на Кубі</i>

Лише зі словами *КУХНЯ, ДІМ, ДВІР, ХУТІР, СЕЛО* допускається синонімія прийменників *У і НА*: *у двір і на двір; у село й на село*.

З рештою просторових іменників і географічних назв уживають прийменник *В (У)* і *ДО*: *приїхати в Україну, побувати у Франції; зайти в школу (і до школи), потрапити в Париж (і до Парижа)*.

Сполука *на Україні* застаріла, її вживали в ХІХ ст., коли землі нашої країни входили до складу різних імперій. Обидва варіанти — *в Україні й на Україні* — побутували у творах Т. Шевченка.

Прийменник *ПО*

Прийменник <i>ПО</i> вживають на позначення	
мети дії	<i>піти по гриби, поїхати по продукти</i>
часу (= після)	<i>по обіді, по смерті когось, по п'яте липня</i>
стосунків спорідненості, близькості	<i>родич по чоловікові, товариш по зброї</i>
дій у просторі	<i>ходити по крамницях, розкидати книжки по хаті</i>
предмета, на який спрямована дія	<i>бити по воротах, ударити по струнах</i>
кількості, розміру, розподілу	<i>дати по яблуку, здати по гривні, заводити по сім осіб</i>
у сполуках по суті, по правді, по праву, по можливості	<i>зауваження по суті, жити по правді, належати по праву</i>

Під впливом російської мови прийменник *по* помилково вживають у не властивих йому контекстах, зокрема на місці прийменників **ЗА, ЩОДО, ДЛЯ** ...

Російському прийменнику <i>по</i> відповідають українські	
ЗА	<i>записати за алфавітом, діяти за наказом ректора, грати за правилами</i>
З	<i>проректор з наукової роботи, іспит з математики, відсутній з поважної причини</i>
НА	<i>зробити на моє замовлення, принести на прохання ветеранів, зупинка на вимогу, надіслати на адресу</i>

У (В)	<i>прийти в справі, працювати у вихідні, інспекція в справах неповнолітніх</i>
ДЛЯ	<i>заходи для поліпшення умов праці, курси для вивчення іноземної мови</i>
ЩОДО	<i>рекомендації щодо поліпшення навчального процесу, завдання щодо місячного виробітку</i>
без приймен	<i>іти вулицею, надсилати поштою, книжка обсягом двісті сторінок, комітет захисту прав споживачів, відділ соцзабезпечення</i>

1.Доповніть речення, добираючи з дужок потрібні слова або сполучення слів.

1. Ми поселились утрьох... Ми поселились у трьох... (кімнатах; в одній кімнаті). 2. На горі ... Нагорі ... (росте ліс; над нами цілу ніч гримали двері). 3. Кожен це пояснював по своєму... Кожен це пояснював по-своєму... (розумінню; і ми ніяк не могли дійти згоди). 4. Хлопці повернули в бік... Хлопці повернули вбік ... (із стежки; річки). 5. Я подався в глиб... Я подався вглиб ... (лісу; і скоро вийшов на галявину).

2.Випишіть сполучення слів у три колонки залежно від того, як пишеться частина,що в дужках: 1) разом; 2) окремо; 3) через дефіс.

(При) дніпровський край, (по) новому працює він, (у) глиб росте коріння, (у) глиб боліт, з хати (на) двір поніс, з вулиці (на) двір, (по) перше і (по) друге, (зо) зла кинув, (по) щирому руку потис, ідемо (по) новому шляху, опинився (в) середині, (зі) мною поряд, ми до всіх (по) щирому, (с) початку подумай.

Ключ. Підкресліть останню букву в останньому слові кожного сполучення. З цих букв прочитаєте відомий вислів П. Тичини.

3. Перепишіть, розкриваючи дужки.

1. Тож третій вітер летить, співає, до всіх із ласкою та (по) рідному промовляє... (П. Тичина.) 2. (По) новому руслу потекло (від) тепер донецьке життя. (О. Гончар.) 3. Я чув (уві) сні, як (наді) мною шепотілись віковічні сосни. (Ю. Збанацький.) 4. Знов устає (переді) мною зелене дзеркало ріки. (В. Сосюра.) 5. Десь об камінь (при) бережний б'є швидка вода. (І. Муратов.) 6. Вода (при) березі починала каламутитись. (М. Коцюбинський.) 7. Розкішні крислаті кущі з буйною лозою спиналися (на) гору. (М. Коцюбинський.) 8. (З) гори лине жайворонкова пісня. (Панас Мирний.)

4. Речення перепишіть, добираючи з дужок правильні варіанти.

І. 1, Що з тих грошей, коли (із-за них, через них) можна позбутися найстаршої дитини? (М.Коцюбинський.) 2. (З причини, по причині) такого справді сумного випадку я і зосталась сьогодні вдома. (Г.Хоткевич.) 3. Не варт відсилати моїх речей (поштою, по пошті). (Леся Українка.) 4. Я забрав в Івана костюм і одягся (по останній моді, за останньою модою). (І.Микитенко.) 5. (По вимозі, за вимогою, на вимогу) комбата артилерійський полк вислав дві самохідні гармати. (О.Гончар.) 6. Вранці прокидаюсь (біля, близько) десятої години. (Леся Українка.) 7. Я вам, чуєте, не (гірше за нього, гірше нього) всі наші чумацькі пісні проспівую. (М.Стельмах.)

П. 1. Уранці ухопила [Оксана] відра і пішла (за водою, по воду). (Г.Квітка-Основ'яненко.) 2. Бійці скучали (за сонцем, по сонцю)... (Цілими днями, по цілих днях) — вітри, дощі, тумани. (О.Гончар.) 3. Син степів, він тужив (за рідним краєм, по рідному краю). (В.Гжицький) 4.. Спав згідно статуту, зі статутом) — сім годин. (Д.Ткач.) 5. Двічі (в рік, на рік) пишні квіти та не процвітають... (Леся Українка.) 6. За останні два тижні вона виправила оцінки (по основних редметах, з основних

предметів). (О.Донченко.) 7. (В залежності, залежно) від інтонації те саме речення набуває різного значення. (З підручника.).

5.Узагальнення і систематизація матеріалу.Відповіді на питання студентів.

6.Оголювання та аргументація оцінок за роботу на занятті.

7.Домашнє завдання: вивчити конспект, виконати вправи с.72 №2-5 (Авраменко 11 клас)

Лекція № 27

з навчального предмета Українська мова

Тема Варіанти граматичного зв'язку підмета й присудка.

Мета заняття поглибити знання студентів про поділ членів речення на головні та другорядні, граматичну основу; ознайомити зі способами вираження підмета; формувати вміння знаходити в реченні граматичну основу, складати речення, у яких би підмет виражався різними способами

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН відео до теми

<https://www.youtube.com/watch?v=S6Nb-x4HBgk>

<https://lms.e-school.net.ua/asset-v1:UIED+Ukrainian-language-11th-grade>

<https://learningapps.org/view9087916>

Час 2 години

План проведення лекції

1. Варіанти граматичного зв'язку підмета й присудка.

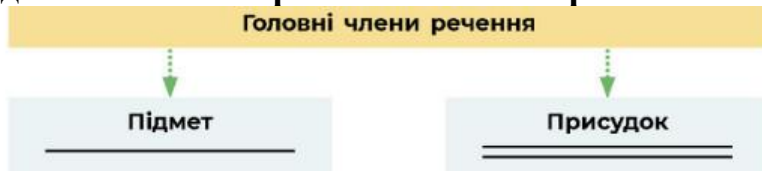
Література

1. Авраменко О.М. Українська мова. Підручник для 11 класу. - К: Грамота. 2019, - 207 с.

2. Авраменко О.М., Блажко М.Б. Українська мова та література. Довідник. Завдання в тестовій формі. - К.: Грамота. 2021, - 496 с.

1. Варіанти граматичного зв'язку підмета й присудка.

1. Пригадайте вивчене про головні члени речення.

Способи вираження підмета

Простий підмет	Складений підмет
1. Іменна частина мови (найчастіше — іменник, займенник). <i>З журбою <u>радість</u> обнялась (О. Олесь).</i> <i>Я вічно буду <u>жити</u> (Леся Українка).</i> 2. Інша частина мови в значенні іменника. • Прикметник → іменник: <i><u>Кохана</u> спить (П. Тичина).</i> • Числівник → іменник: <i><u>Шість</u> ділиться на три.</i> • Дієслово → іменник: <i><u>Жити</u> — це щастя. І кожне оте його <u>«цілуй!»</u> відлунювало в серці.</i> • Прислівник → іменник: <i><u>«Немає»</u> — слово, як полин, гірке (Нар. творчість).</i> • Вигук → іменник: <i>Гучне <u>«ура»</u> покотилося по місту.</i>	1. Слово з кількісним значенням + іменник: <i><u>Двоє друзів</u> заснули. <u>Кілька друзів</u> заснули.</i> 2. «Хтось із кимось» (присудок має форму множини!): <i><u>Друг із подругою</u> заснули. <u>Друг із подругою</u> заснув.</i> 3. «Хтось із них»: <i><u>Хтось із друзів</u> заснув.</i> 4. Два займенники: <i><u>Усі ми</u> заснули.</i> 5. Фразеологізм*: <i><u>Бити байдики</u> — це ледарювати.</i> 6. Цитата*: <i><u>«Ще не вмерла України...»</u> — лунало в залі.</i>

Правильно визначений підмет можна замінити займенниками *він, вона, воно, вони* в називному відмінку. Якщо така заміна неможлива, це не підмет, а інший член речення.

Порівняймо такі речення:

Інститут розташований на бульварі Тараса Шевченка.

Інститут збудовано.

У першому реченні слово *інститут* — підмет, бо я можу сказати «*Він розташований на бульварі Тараса Шевченка*», а в другому така заміна неможлива; правильно буде сказати «*Його збудовано*», отже, тут *інститут* — не підмет, це додаток.

Способи вираження присудка

Види присудків	Способи вираження	Приклади
Простий дієслівний присудок	1. Дієслово в усіх формах (у тому числі складена форма майбутнього часу)	<i>Ігор <u>прийшов</u>.</i> <i>Будемо <u>чекати</u> Оленку.</i>
	2. Фразеологізм	<i>Вони <u>зуби з'їли</u> на цьому.</i>
Складений іменний присудок	дієслово-зв'язка <i>бути, становити, ставати, робитися, здаватися, називатися, вважатися, залишатися...</i> + іменна частина <i>іменник, прикметник, числівник, займенник, дієприкметник</i>	<i>Вона <u>є студенткою</u>.</i> <i>Вона <u>студентка</u>.</i> <i>Він <u>зробився невидимим</u>.</i>
Складений дієслівний присудок	допоміжні дієслова / короткі прикметники / присудкові прислівники <i>стати, почати, могли, хотіти, намагатися, продовжувати... / певен, ладен, згоден, рад, готов, годен... / треба, можна, доцільно, необхідно...</i> + інфінітив	<i>Ігор <u>почав уже щось розуміти</u>.</i> <i>Про футбол він <u>згоден говорити</u> цілий день.</i> <i>Можна <u>працювати відразу</u>.</i>

Не кожен інфінітив указує на наявність складеного дієслівного присудка. Для того щоб не плутатися, потрібно **аналізувати діяча й послідовність дії або дій**.

Якщо діяч один, а дія одночасна — це складений дієслівний присудок. Якщо діячі різні або дії виконуються послідовно — це простий дієслівний присудок, а інфінітив є обставиною, додатком чи означенням. Порівняймо такі речення:

Я хочу спати. (Одночасно хоче спати, а не спочатку хоче, а потім спить.)

Я пішла спати. (Спочатку пішла, а потім спить.)

Вас просили почекати. (Різні діячі: один просить, другий чекає.)

2. Визначте головні члени в реченнях

1) Три брати рідненькі із города із Азова утікали (Нар. творчість). 2) Вона згадала, як сама колись була молода, як їй було сімнадцять років (І. Нечуй-Левицький). 3) Хотіла б я піснею стати у сюю хвилину ясну (Леся Українка). 4) Море може бути повним і невичерпним лише тоді, коли весь час до нього будуть струмити ріки (П. Тичина). 5) Культура мови — це ще й загальноприйнятий етикет (З підручника). 6) Тьохкає, аж розлягається в селі соловейко (М. Коцюбинський). 7) Обидва мовчали (В. Малик). 8) І знову «ура!» покотилося лісом (М. Стельмах). 9) Територія України є неподільною і

недоторканною (Акт проголошення незалежності України). 10) Хай він стане та погляне мені в очі (А. Малишко). 11) Галя мов не чула (Панас Мирний). 12) Спомин був як блискавка (М. Рильський). 13) Темрява в садку стала густіша (М. Коцюбинський).

3. Проаналізуйте зміст таблиці. Доповніть власними прикладами Складні випадки узгодження граматичних форм підмета й присудка

Підмет виражений	Присудок має форму	Приклади
географічною назвою	роду родової назви (країна, місто, річка тощо)	Далеко розлилася Міссісіпі (<i>ріка</i>). Перед нами з'явився Таїті (<i>острів</i>). Есасі (<i>місто</i>) розташоване в Японії.
аббревіатурою	роду й числа головного слова аббревіатури	ВРУ (<i>Верховна Рада України</i>) розпочала свою діяльність.
займенниками <i>хто, ніхто, ніщо</i>	однини	Усі, хто не зареєструвався , повинні це зробити якомога швидше.
сполученням числівника з іменником	однини (<i>увага на кількості + неістоти</i>)	До кімнати увійшло двоє друзів. Кілька дерев росло поблизу.
	множини (<i>увага на дії + істоти</i>)	До кімнати увійшли двоє друзів. Кілька юнаків носили стільці.
Словами <i>більшість, меншість, низка, частина, половина, кілька, решта</i>	однини	За це проголосувала більшість. Значна частина моїх друзів не прагне творити добро.
	множини (якщо підмет і присудок відділені одне від одного іншими членами речення)	Значна частина моїх друзів, <i>які не вірять у справедливість</i> , не прагнуть творити добро.

Узгодження присудка з однорідними членами		
Присудок перед однорідними підметами	однина чи множина (обидва варіанти правильні)	Ігор й Оленка розбили вазу. Вазу розбила Оленка чи Ігор? Вазу розбив Ігор чи Оленка?
Присудок після однорідних підметів	множина (сполучники <i>і, й, та=і</i> й под.)	Не змовляючись, Оленка й Ігор пішли в кіно.
	однина (сполучники <i>а, але, або, чи</i> й под.)	Ігор чи Оленка розбила вазу? Не Оленка, а Ігор розбив вазу.
Присудок між однорідними підметами	число попереднього підмета	Ігор розбив вазу чи Оленка? Оленка розбила вазу чи Ігор?

4. Запишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть свій вибір

1) Українське й німецьке учнівство (зустрітися) на фестивалі. 2) Баку ніби (помолодшати). 3) УПА (засвідчити) приклад нескореності та свободи. 4) Семеро спортсменів (дійти) до фінішу. 5) Двадцять одна особа (робити) вправу. 6) Брат із сестрою (поїхати) до Одеси. 7) Більшість одинадятикласників нашої школи (отримати) подарунки. 8) Більшість учнів, учителів, батьків (підтримати) акцію.

5. Узагальнення і систематизація матеріалу. Відповіді на питання студентів.

6. Оголошення та аргументація оцінок за роботу на занятті.

7. Домашнє завдання: вивчити конспект, виконати вправи с.78 №2-5 (Авраменко 11 клас)

Лекція № 11
з навчального предмета Українська мова

Тема Другорядні члени речення

Мета заняття повторити та поглибити знання про другорядні члени речення, відпрацьовувати синтаксичні норми, розвивати усне й писемне мовлення, логічне мислення, мовлення, пам'ять, формувати комунікативну, соціокультурну, інформаційну компетентності; створити умови для виховання почуття любові до рідної мови, природи та обов'язку її плекати, захищати;

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН

<https://www.youtube.com/watch?v=pkUxM8Sd5Fo>

https://ukr-lifehacks.ed-era.com/rozdil-11/drugoryadni_chleni

<https://promovu.in.ua/secondary-parts/>

<https://vseosvita.ua/test/8-11-klas-holovni-i-druhoriadni-chleny-rechennia-400603.html>

<https://learning.ua/mova/odynadtsiatyi-klas/vyznachaiemo-holovni-ta-druhoriadni-chleny-rechennia>

Час 2 години

План проведення лекції

1. Другорядні члени речення.

Література

1. Підручник для 11 класу. Українська мова. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2019

2. Українська мова та література. Довідник завдань в тестовій формі. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2018

1. Другорядні члени речення.

До другорядних членів речення належать додаток, означення й обставина.

Кожен із другорядних членів речення відповідає на запитання.

Додаток означає об'єкт, на який спрямована дія.

Його запитання – *Кого? Чого? Кому? Чому? Кого? Що? Ким? Чим? На кому? На чому?*

Означення виражає характеристику особи, предмета або явища.

Його запитання – *Який? Чий? Котрий?*

Обставина означає час, місце, спосіб або інтенсивність дії.

Запитання обставини – *Як? Де? Куди? Чому? Навіщо? Коли? Допоки?* тощо.

Додаток може виражатися:

- іменником: Художник малює *пейзаж*.
- займенником: Дівчата зустріли *подругу*.
- іншою частиною мови в значенні іменника: Ми з захватом слухали *старого*.
- інфінітивом: Мене попросили *написати* статтю.

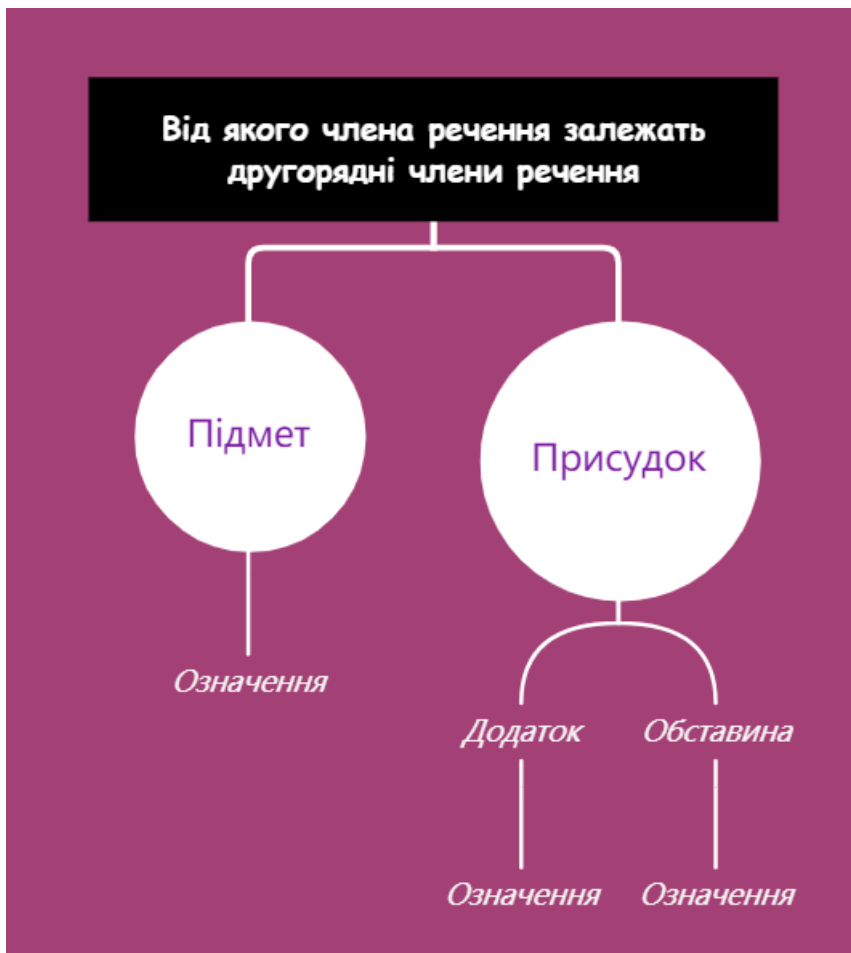
Означення може виражатися:

- прикметником: Сьогодні *чудовий* день.
- дієприкметником: На розі вулиці стоїть *відремонтований* будинок.
- дієприкметниковим зворотом: Ми прочитали *видану цього місяця* книгу.
- іменником у непрямих відмінках (прямим відмінком вважається називний, решта – непрямі): Я прочитав повідомлення *друга*.
- займенником, що співвідноситься з прикметником: Плавати – *моє* хобі.
- займенником у непрямих відмінках: Я віддала подрузі *її* квитки.

- прислівником: *Мій друг вправно готує каву **по-турецьки**.*
- інфінітивом: *Уміння **бачити** красу в повсякденні – дуже цінне.*

Обставина може виражатися:

- прислівником: *Підлітки **швидко** йшли.*
- дієприслівником: *Хлопець сидів **не рухаючись**.*
- дієприслівниковим зворотом: *Дівчина дивилася на нього, **широко посміхаючись**.*
- іменником у непрямих відмінках: *Ми повернемося **за тиждень**.*
- порівняльним зворотом: *Дівчина дивилася у воду, **ніби в дзеркало**.*
- інфінітивом (якщо інфінітив стоїть після дієслова зі значенням руху): *Завтра ми їдемо **кататися** на лижах.*

1.Випишіть по порядку словосполучення: 1) з прямими додатками; 2) з непрямыми додатками.

Звеселив людей, силою не хвались, змусив вибачитися, не рубайте дерев, образ майбутнього, клич друзів, думаю про літо, силу відчув, утерся рушником, складу книжки, цього не знав.

Ключ. З других букв перших слів має скластися закінчення вислову В.Симоненка: “Мало великим себе уявляти, треба...”

2.Випишіть по порядку словосполучення: 1) з узгодженими означеннями; 2) з неузгодженими. Словосполучень з прикладками не виписуйте.

Свої справи, овочі з городу, останні зусилля, ліки від грипу, четвертий клас, птах орел, одяг про свято, двох днів, осердя з олівця, село під лісом, праця його, серйозний намір, класна дошка, дивний випадок, оцінка вчителя, трава спориш, зчорнілий пен, п’ять днів, знайомий голос, дерев’яна основа.

Ключ. З других букв перших слів має скластися початок вислову П.Тичини: “... йде”.

3.Випишіть по порядку словосполучення відповідно до того, які обставини в них вжито: 1) способу дії; 2) міри й ступеня; 3) місця і т.д.

Швидко рушив, дотемна працював, вірив усупереч сумнівам, допоможу обов'язково, тікав од дощу, усе там само, вибіг подивитися, сповна розплатився, стояв осторонь, отоді це й сталося, хвастнув знічев'я, тричі повторив, скористаюся принагідно, дотла знищено, зсунув навмисне, а й ми прийдемо попри негоду.

Ключ. З других букв перших слів має скластися закінчення вислову Б.Олійника: *“Найвища мудрість ...”*

5.Узагальнення і систематизація матеріалу.Відповіді на питання студентів.

6.Оголошення та аргументація оцінок за роботу на занятті.

7.Домашнє завдання: вивчити конспект, виписати з художньої літератури 20 речень підкреслити в них головні та другорядні члени.

Лекція № 29
з навчального предмета Українська мова

Тема Неповні й односкладні речення. *Контрольне есе* на тему: «Репутація має велике значення в житті людини»

Мета заняття поглибити знання про неповні й односкладні речення; закріпити вміння відрізняти їх; розвивати усне й писемне мовлення, логічне мислення, мовлення, пам'ять; формувати комунікативну, соціокультурну, інформаційну компетентності; створити умови для виховання почуття любові до рідної мови, природи та обов'язку її плекати, захищати;

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН

https://www.youtube.com/watch?v=Qhm5_XF2ZZU

https://lms.e-school.net.ua/asset-v1:UIED+Ukrainian-language-11th-grade+2020+type@asset+block@11_клас._Українська мова._Урок_5.pdf

<https://www.youtube.com/watch?v=E3N4X2BEN2A>

Час 2 години

План проведення лекції

1. Неповні й односкладні речення.

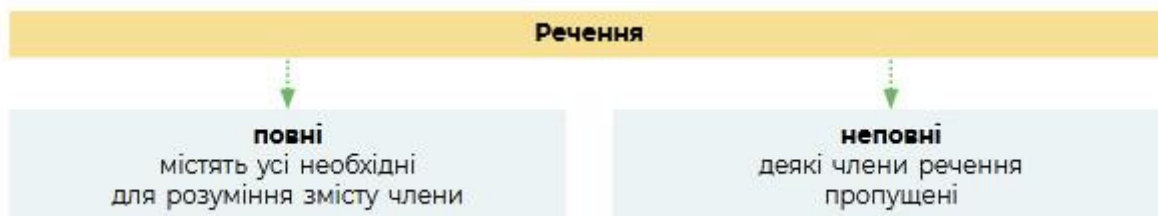
Література

1. Підручник для 11 класу. Українська мова. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2019

2. Українська мова та література. Довідник завдань в тестовій формі. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2018

1. Неповні й односкладні речення.

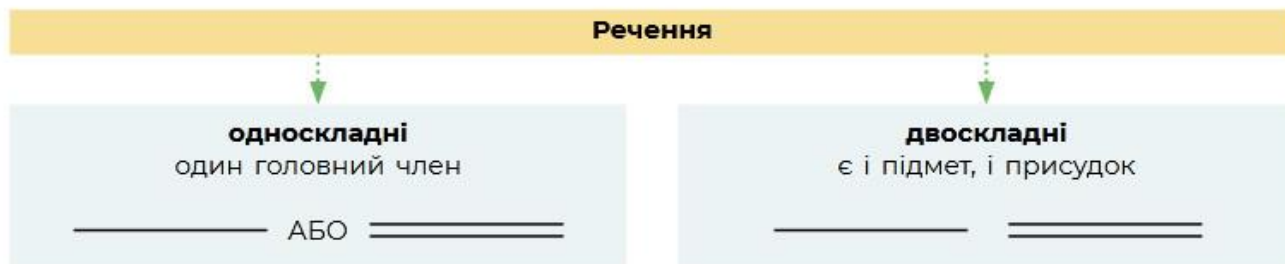
Як розрізняти повні й неповні речення?

Двоскладними неповними є речення, у яких	
Пропущено підмет	
1. Присудок виражено дієсловом у формі 3-ї особи однини (він, вона, воно) теперішнього часу	3 ос. одн. (він) теп. ч. <u>Ходить</u> швидко.
2. Присудок виражено дієсловом у формі 3-ї особи однини (він, вона, воно) майбутнього часу	3 ос. одн. (він) майб. ч. <u>Ходитиме</u> швидко.
3. Присудок виражено дієсловом у формі однини (я, ти, він, вона, воно) минулого часу	одн. мин. ч. <u>Ходив</u> швидко. <u>Ходила</u> швидко. <u>Блукало</u> давно.

Пропущено присудок	
4. Речення з обставиною	У <u>сумці</u> – <u>гроші</u> .
Частини складного речення	
5. Частина складного речення з пропущеним членом	Олена <u>радіє</u> весні, а <u>Марія</u> – ^{радіє} осені.
6. Головна частина складнопідрядного речення	Олена сказала, що вона завжди радіє весні.

Як розрізняти двоскладні й односкладні речення?

Як розрізняти види односкладних речень?

Головний член означено-особового речення – дієслово у формі		
1.	1-ї / 2-ї особи однини чи множини (<i>я, ти, ми, ви</i>) теперішнього або майбутнього часу дійсного способу	За тобою <u>скупаю</u> циклічно (Ю. <u>Іздрик</u>). Скупаєш циклічно. Скупаємо циклічно. Скупаєте циклічно.
2.	Дієслово наказового способу	Лиш одне <u>загадай</u> (Ю. <u>Іздрик</u>).

12

Головний член неозначено-особового речення – дієслово у формі		
1.	3-ї особи множини (<i>вони</i>) теперішнього часу	Зазвичай добру звістку <u>замовчують</u> (Ю. <u>Іздрик</u>).
2.	3-ї особи множини (<i>вони</i>) майбутнього часу	В книжці такого тобі <u>не напишуть</u> . І <u>не покажуть</u> такого в кіно (Ю. <u>Іздрик</u>).
3.	Множини минулого часу	<u>Розпівтали</u> , мов саме для нас уготовані (Ю. <u>Іздрик</u>).

Головний член узагальнено-особового речення – дієслово у формі		
1.	1-ї особи	^{1 ос. множ.} <u>Поживемо</u> – <u>побачимо</u> .
2.	2-ї особи	^{2 ос. одн.} <u>Не кажи</u> «не вмію», а <u>кажи</u> «навчуся».
3.	3-ї особи	^{3 ос. множ.} Решетом воду <u>не носять</u> .

Головний член безособового речення –		
1.	Безособове дієслово, що означає стани природи чи людини	<i>Розвиднювалося, переставало мжичити (Ю. Іздрік). Лихоманило.</i>
2.	Безособові форми на -но, -то	Так, напевно, вже нам <i>наврочено, напророчено, напартачено, наплановано</i> і <i>накаркано</i> , так багато вже часу <i>втрачено</i> , і крапленими <i>крито</i> картами (Ю. Іздрік).
3.	Особове дієслово в значенні безособового	І коли вже довкола <i>пахне</i> війною (Ю. Іздрік).
4.	Синтаксично незалежний інфінітив	<i>Бути чи не бути?</i> (В. Шекспір).
5.	Прислівник на -о, -е	Не <i>соромно</i> втратити розум, та <i>соромно</i> втратити сором, не <i>страшно</i> боятися смерті, та <i>страшно</i> посіяти смерть (Ю. Іздрік).
6.	Конструкції зі словами треба, потрібно, варто, немає, бракує та подібними	Нічого наче й <i>не треба</i> більше (Ю. Іздрік). У думки <i>немає</i> вибору (Ю. Іздрік).

Як визначити вид односкладного речення? Алгоритм

Головний член односкладного речення співвідносний із підметом?			
так		ні, з присудком	
↓		↓	
У реченні є обставина?		Чи можна до присудка «підставити» займенники я, ти, ми, ви, вони?	
так	ні	ні	так
↓	↓	↓	↓

↓	↓	↓	↓
Речення двоскладне неповне	Речення називне	Речення безособове	Чи означає головний член дію, яку може виконувати будь-яка особа (всі, кожний – <i>і я, і ти, і ми, і ви, і вони</i>)?
			<i>так</i> <i>ні</i>
			↓ ↓
		Речення узагальнено-особове	Чи можна до присудка «підставити» займенники <i>я, ти, ми, ви</i> ?
			<i>так</i> <i>ні</i>
			↓ ↓
		Речення означено-особове	Чи можна до присудка «підставити» займенник <i>вони</i> ?
			<i>так</i>
			↓
			Речення неозначено-особове

Приклад визначення видів односкладних речень (типове завдання ЗНО)

Установіть відповідність між видом односкладного речення й прикладом до нього.

Вид речення

- 1 означено-особове
- 2 неозначено-особове
- 3 називне
- 4 безособове

Приклад

- А Нелегко готуватися до зовнішнього незалежного оцінювання.
- Б Результати зовнішнього незалежного оцінювання вже оголосили.
- В Готуюся до зовнішнього незалежного оцінювання наполегливо.
- Г Сьогодні зовнішнє незалежне оцінювання з української мови.
- Д Складне зовнішнє незалежне оцінювання.

Перше, що можна легко знайти, це безособове речення. Головний член у таких реченнях означає дію або стан незалежно від активного діяча. Крім того, у ньому НЕ можна до присудка підставити займенники *я, ти, ви, ми, вони*. У нас це варіант А, речення «*Нелегко готуватися до зовнішнього незалежного оцінювання*».

Пригадай також: у неозначено-особових реченнях головний член означає дію осіб, які мисляться неозначено (їх умисне не названо). У таких реченнях до головного члена, співвідносного з присудком, можна підставити займенник *ВОНИ*. Це варіант Б, речення «*Результати зовнішнього незалежного оцінювання вже оголосили*».

В означено-особових реченнях головний член означає дію, яку виконує певна особа — *я, ти, ми, ви*. Один із цих займенників можна підставити до присудка лише у варіанті В: «*(Я) Готуюся до зовнішнього незалежного оцінювання наполегливо*».

Лишилося знайти називне речення. Обирати треба з варіантів, що лишилися: Г і Д. В обох випадках у реченнях є головні члени, співвідносні з підметом: (оцінювання), тому треба перевірити, чи немає при головному члені обставини. Якщо її немає — це односкладне називне речення. Якщо ж є — це двоскладне неповне речення. Обставина є в реченні з варіанта Г — «*Сьогодні зовнішнє незалежне оцінювання з української мови*». Слово *сьогодні* тут — обставина, отже, це двоскладне неповне речення.

Отже, правильна відповідь на завдання: 1—В, 2—Б, 3—Д, 4—А.

1) З-поміж запропонованих речень оберіть ті, які є неповними. Відповідь обґрунтуйте.

1. Співаю радісно. 2. Співає радісно. 2. Працюєш наполегливо. 3. Працюватиме наполегливо. 3. Читала уважно. 4. Читаємо уважно. 5. Надворі сніг. 6. Білий сніг. 7. Сніжить.

2) Визначте види односкладних речень.

1. Прегарний ранок. 2. Радісно знати. 3. Знаю основні правила. 4. Пригадай усі правила. 5. Працюємо наполегливо над виконанням завдань контрольної роботи. 6. Треба працювати. 7. Будете ще думати про справедливість. 8. Лежачого не б'ють. 9. Написано гарно. 10. Про мої успіхи ще складуть легенди. 11. Працювали наполегливо. 12. Мені зле. 13. Тут кують знання. 14. Лупайте сю скалу! 15. Світає.

3) Випишіть підряд односкладні речення: 1) означено-особові; 2) неозначено-особові; 3) узагальнено-особові; 4) безособові; 5) називні. Двоскладних речень не виписуйте.

Уже врожай зібрали. Буде ще жарко. З'їзд письменників. Звірте підписи. Знай правила поведінки. Успіх забезпечено. На підвіконні квіти. Багато говорять про це. Стара історія. Другий день дощ. Стало темно. Працюємо разом. Не зашкодь довкіллю. Повіяло холодом. Запиши собі. Сьомий день.

4) Узагальнення і систематизація матеріалу. Відповіді на питання студентів.

5) Оголошення та аргументація оцінок за роботу на занятті.

6) Домашнє завдання: вивчити конспект, на тему: «Репутація має велике значення в житті людини».

Лекція № 30
з навчального предмета Українська мова

Тема Порядок слів у реченні.

Мета заняття ознайомити студентів з поняттям про прямий і зворотний порядок слів у реченні; навчати дотримуватись логічного наголосу при інтонуванні речень; розвивати вміння спостереження за мовним матеріалом; формувати вміння правильно інтонувати різні за метою висловлювання речення відповідно до комунікативного матеріалу; виховувати пошану до рідного слова.

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН

<https://www.youtube.com/watch?v=E382fTSYCqg>

Час 2 години

План проведення лекції

1. Порядок слів у реченні.

Література

1. Підручник для 11 класу. Українська мова. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2019
2. Українська мова та література. Довідник завдань в тестовій формі. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2018

1. Порядок слів у реченні.

Порядком слів у реченні називається розташування їх один відносно одного.

Порядок розташування слів в українській мові вільний, бо за членами речення не закріплені якісь постійні місця. Проте це не означає, що взагалі відсутні будь-які правила словопорядку в реченні. Наприклад: *Перший екзаме́н усний, дру́гий - письмови́й. Перши́й екза́мен письмови́й, дру́гий-у́сний.* Розрізняють два типи порядку слів: а) прямий, або звичайний і б) зворотний, або інверсійний (від лат. *inversio* - перегортання, перестановка).

При прямому порядку слів кожне слово має тільки своє основне значення. Слово, що стоїть не на звичайному для нього місці, набирає якогось додаткового значення: *Сонце́ зараз було́ схо́же на згаса́юче в осироті́лім полі́ осі́ннє ба́гаття* (М. Стельмах). *Сонце́ зараз було́ схо́же на ба́гаття осі́ннє, що згаса́є в осироті́лім полі́.*

При прямому порядку слів підмет стоїть перед присудком, а при зворотному - присудок перед підметом; додаток при прямому порядку стоїть після підпорядковуючого слова, а при зворотному - перед ним; узгоджене означення при прямому порядку слів вживається перед означуваним словом, при зворотному - після нього; неузгоджене означення при прямому порядку слів стоїть після означуваного слова, а при зворотному - перед ним. Місце обставин залежить від способу їх морфологічного вираження.

Як правило, в простому реченні на початку ставиться відоме, під кінець - нове і невідоме.

Була собі одна дівчинка. Пішла дівчинка в ліс по ягоди і зустріла там бабусю. - Добридень, дівчинко! - сказала їй бабуся. - Дай мені ягід, будь ласка. — На, бабусю, - каже дівчинка. Поїла бабуся ягід і сказала:

- Ти мені ягід дала, а я тобі теж щось подарую... (Т. Гуренко).

Найважливіше повідомлення поставлено в кінці речення. Непрямий порядок слів найчастіше трапляється у художньому стилі мовлення. Рідше - в науковому та публіцистичному стилях. Логічний наголос - важливий виражальний засіб усного мовлення. Виділення у реченні за допомогою посилення голосу одного зі слів називається логічним наголосом.

У кожному тексті є слова, які при будь-якому інтонаційному варіанті залишаються головними, на них завжди падає логічний наголос. Ці слова називають дійову особу, про яку вперше говориться, яка вперше вступає в дію. Такою дійовою особою може бути людина, предмет, конкретні чи абстрактні поняття. Якщо ж у тексті ці образи повторюються, вони ніколи не виділяються наголосом, принаймні наголосом першої категорії.

Граматична роль порядку слів

Зміна порядку слів в українській мові може впливати на зміну синтаксичної ролі членів речення, змісту конструкції, сприяє стилістичній маркованості інверсованої одиниці.

Граматична роль порядку слів полягає в тому, що:

- 1) при збігові форм підмета і додатка порядок слів допомагає розрізнити ці члени речення, наприклад: *День змінює ніч; Весло зачепило плаття* (препозитивні слова *день, весло* є підметами, постпозитивні *ніч, плаття*, залежні від присудка, -прямими додатками, при зміні порядку слів змінюється їхня синтаксична роль; однак це властиве не всім конструкціям такого типу, порівняйте: *Оркестр заграє марш; Завод купив автомобіль*);
- 2) порядок слів визначає синтаксичну функцію прикметника, який у препозиції до підмета є означенням, у постпозиції - іменною частиною складеного присудка, наприклад: *Зелена трава; Струнка дівчина і Трава-зелена; Дівчина струнка*;
- 3) часто порядок слів вказує, яку функцію (підмета чи присудка) виконують іменники в називному відмінку, наприклад: *Мій син -учитель; Учитель -мій син*;
- 4) порядок слів допомагає відрізнити інфінітив у ролі підмета (в препозиції) та в ролі складової частини головного члена безособового речення, наприклад: *Відпочивати на морі корисно; Корисно відпочивати на морі*.

Деколи зміна порядку слів надає реченню лише нового відтінку. Так, у словосполученнях із препозитивними власне кількісними числівниками називається точно окреслений період часу (*п'ять днів, десять років, дванадцять місяців*), а при постпозитивному вживанні числівника-лише приблизний (*днів п'ять, років десять*),

місяців дванадцять), наприклад: *Десять років я не бачив товариша; Років десять я не бачив товариша.*

Інверсію часто використовують у художньому стилі як експресивно-стилістичний засіб. Дехто з учених диференціює прямий і зворотний порядок слів, з одного боку, та інверсію - з іншого, кваліфікуючи її тільки як стилістично марковану форму. Справді, незвичне, передусім інверсійне, розташування головних і другорядних членів речення є виразним стилістичним засобом, наприклад: *Там родилась, гарцювала козацькая воля* (Т. Шевченко); *Ревли потоки, бурі і руді* (Л. Костенко); *Я встигну до любити! Доклясти встигну я, і встигну я до тих часів дожити, коли в польоті вічному Земля навчиться вже собою володіти* (М. Вінграновський).

Свої особливості порядку слів мають розповідні, питальні і спонукальні речення. На порядок слів впливає також наявність відокремлених другорядних членів, вставних і вставлених одиниць, звертань.

1. Проаналізуйте, який порядок слів у реченні є прямим.

Прямий порядок слів
1. Підмет перед присудком. 2. Додаток — після слова, від якого залежить. 3. Означення — перед означуваним словом.
<i>Учні <u>готувалися</u> до <u>непростого іспиту</u>.</i>

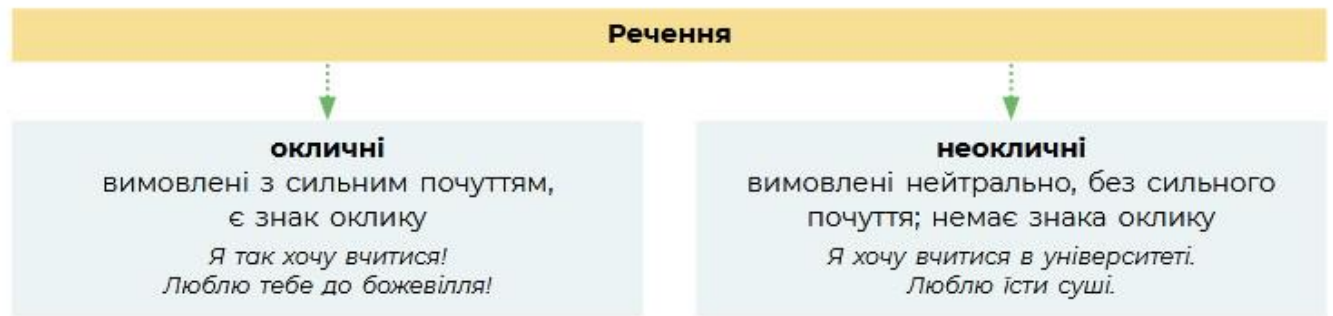
Переробіть це речення так, щоб порядок слів став непрямым. Утворіть різні варіанти речення.

2. Пригадайте вивчене про класифікацію речень.

За метою висловлювання

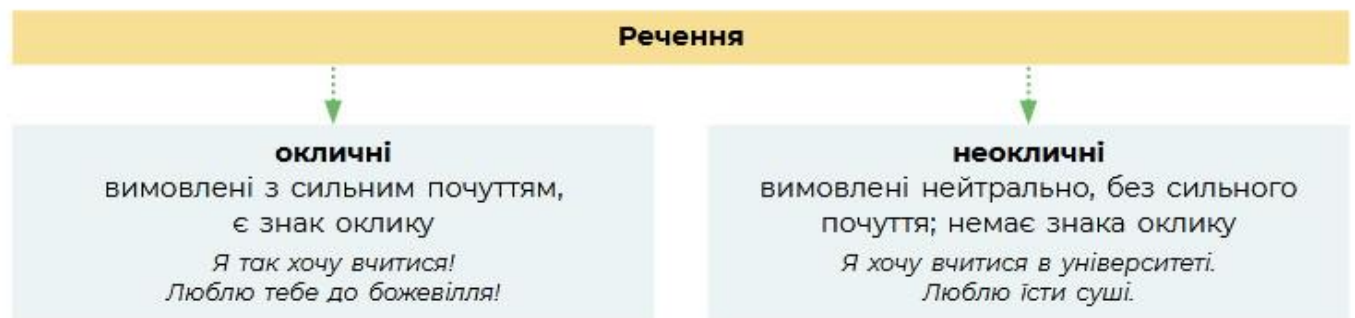

За емоційним забарвленням

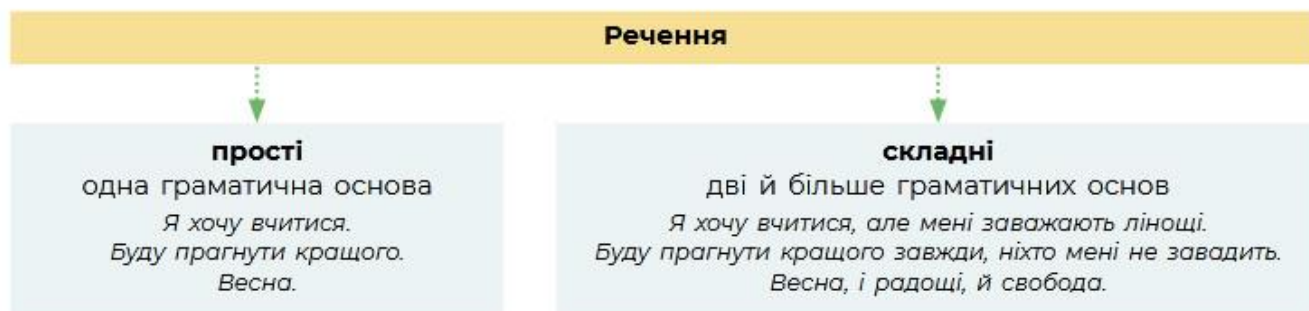
Не кожне речення зі знаком оклику — спонукальне. Наприклад, речення «Як добре вчитися!» — окличне та розповідне, а НЕ спонукальне.

За емоційним забарвленням

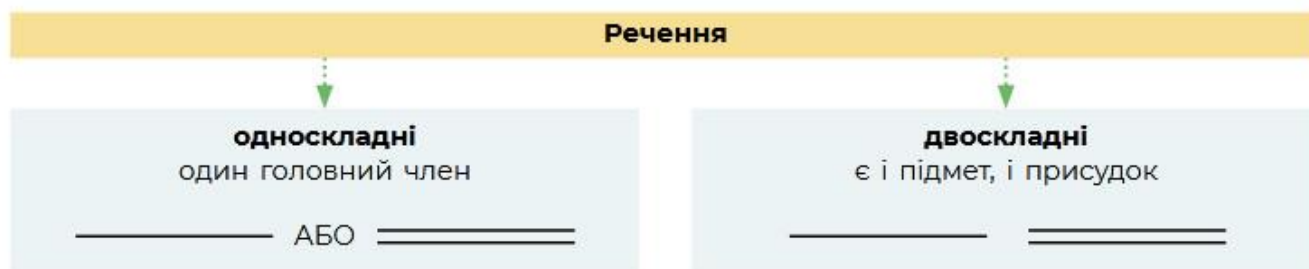

Не кожне речення зі знаком оклику — спонукальне. Наприклад, речення «Як добре вчитися!» — окличне та розповідне, а НЕ спонукальне.

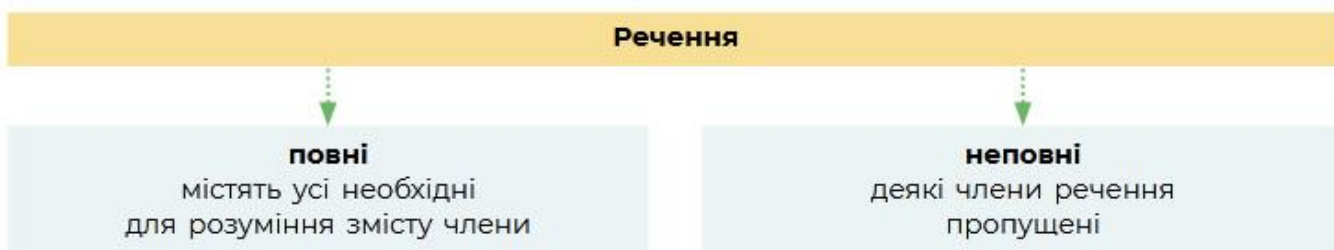
За будовою

За складом граматичної основи

За наявністю всіх необхідних членів речення

Види неповних речень

Назва	Пропущені члени речення відновлюються з...	Приклади
Діалогічні	попередньої репліки	«Куди йдеш?» — «На море». Пропущені підмет і присудок <i>я іду</i>
Ситуативні	ситуації	<i>Вібрує телефон.</i> — Алло!
Контекстуальні	контексту	<i>Донька росла. Розумнішала.</i>
Еліптичні	зрозумілі без відновлення	<i>На морі сонце.</i>

Якщо поряд із головним членом (підметом) є обставина, то таке речення — двоскладне неповне. Питання до обставини ставлять тільки від присудка, тож, хоч його формально ніби й нема, він усе ж мислиться з контексту, його просто пропустили. Тому щойно підкреслиш у реченні один головний член, що нагадує підмет, перевір, чи нема при ньому обставини. Якщо її немає — це односкладне називне речення. Якщо ж є — це двоскладне неповне речення.

Наприклад, речення «Наприкінці навчання — щастя» є двоскладним неповним (на пропущений присудок у ньому вказує обставина «наприкінці»), а речення «Прегарний ранок» — односкладне називне.

За наявності чи відсутності другорядних членів

Пам'ятай! Звертання і вставні/вставлені конструкції не є членами речення, тому (за умов відсутності другорядних членів) речення зі звертаннями та вставними словами є непоширеними.

Ускладнені й неускладнені речення

Чим може бути ускладнене речення	Приклади
1. Звертання	<i>Дорогий друже, не припускайся помилок.</i>
2. Вставні / вставлені компоненти	<i>Отже, це не спрацювало.</i>
3. Однорідні члени речення	<i>Будуть приходити люди, вбогі й багаті, веселі й сумні (Лєся Українка).</i>
4. Відокремлені члени речення: • додатки; • означення; • обставини	<i>Усі, на відміну від мене, люблять морозиво.</i> <i>Малюнок, намальований хлопчиком, розчулив мене.</i> <i>Гарно відпочивши, слід працювати.</i>

3. Схарактеризуйте кожне речення за такими критеріями: 1) односкладне чи двоскладне; 2) повне чи неповне.

1. А за вікном майже весна! 2. Так хочеться жити в тебе в полоні... 3. Обійми мене, обійми так лагідно і не пускай... 4. Без війни не плачуть, без біди не кличуть. 5. Не тікай від мене у світ своїх ілюзій. 6. У житті таке буває тільки раз. 7. Один лиш раз на все життя не вистачає каяття. 8. Між тобою й мною – семизначний код... 9. Шукай в телефоні мій слід, цілуй у вікно мої губи... (Із пісень гурту “Океан Ельзи”).

4. Ознайомтеся з порадами щодо порядку слів у реченні.

- Без потреби не розривайте синтаксично пов'язаних слів.
- Ставте на місце частки “не”, “лише”, “тільки”, “навіть” (та й інші частки), частини складених сполучників.
- Учїться бачити мовні ознаки стилів, виробляйте власний стиль спілкування.
- У науковому та офіційно-діловому стилях уживайте прямий порядок слів (подивіться зразки, дізнайтеся, чи є регламентована (усталена) форма (до заяви додаю, згідно з оригіналом, кропива дводомна тощо).

- У розмовному мовленні дбайте не лише про точність, ясність слова, а й про яскравість вислову, учіться доречно вживати барвисті слова. (О. М. Авраменко, В. Ф. Чукіна)

5. Відредагуйте речення

1. Власників котів, які не зробили своїм улюбленицям щеплення, буде оштрафовано. 2. Комісія розглянула три тижні тому висунуті пропозиції. 3. Велику зацікавленість викликала лекція про ігроманію у батьків. 4. Прошу відповісти вас на хвилююче питання не тільки мене, але й багатьох інших. 5. Задоволення величезне, коли в гості до нас хтось приходить. 6. Народившись, на дитині вже написано те, що вона повинна зробити у своєму житті. 7. Місто з 200-тисячним населенням повністю забезпечить молочними продуктами новий завод. 8. Влучним був удар по воротам центрального нападаючого.

6. Узагальнення і систематизація матеріалу. Відповіді на питання студентів.

7. Огогошення та аргументація оцінок за роботу на занятті.

8. Домашнє завдання: вивчити конспект, виконати вправи с.86 №2-5 (Авраменко 11 клас)

Лекція № 31
з навчального предмета Українська мова

Тема	Пунктуаційна помилка
Мета заняття	формування компетентностей: предметні (пунктуаційні норми, правила постановки тире між підметом і присудком у простому реченні; навички грамотного письма, пунктуаційні навички); ключові (уміння вчитися: логічне мислення, уміння зіставляти, порівнювати, робити висновки; комунікативні: уміння працювати самостійно та в колективі; загальнокультурні: позитивна мотивація навчання, відповідальне ставлення до вивчення української мови).

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН

https://lms.e-school.net.ua/courses/course-v1:UIED+Ukrainian-language-11th-grade+2020/courseware/36e1f53adf0c4a6e8278dc68e9b68b55/3d7c99ab223d46f9bdb305ec7be176ca/1?activate_block_id=block-v1%3AUIED%2BUkrainian-language-11th-grade%2B2020%2Btype%40vertical%2Bblock%40e71fa13b5c1747c8a320b529ccf339b2
https://www.youtube.com/watch?v=soihiF_zq3o

Час 2 години

План проведення лекції

1. Пунктуаційна помилка

Література

1. Підручник для 11 класу. Українська мова. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2019
2. Українська мова та література. Довідник завдань в тестовій формі. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2018

1. Пунктуаційна помилка

Ознайомтесь з теоретичним матеріалом

Пунктуація (від лат. punctum – крапка) – розділ науки про мову, який вивчає правила вживання розділових знаків.

Пунктуаційні норми – загальноприйняті правила вживання розділових знаків.

Пунктуаційні помилки спричинені порушенням правил уживання розділових знаків.

Тире ставлять на місці пропущеного дієслова-зв'язки в складеному іменному присудку.

Тире між підметом і присудком ставлять, якщо

присудок виражений іменником або кількісним числівником у називному відмінку і стоїть після підмета

Пісня — твір словесно-музичний (Зі словника).

Мій оберіг — моя земля (Л. Хлань).

Тричі по п'ять — п'ятнадцять.

Тире між підметом і присудком ставлять, якщо	
підмет і присудок (або один із них) виражені неозначеною формою дієслова	<u>Зневажить</u> мову — <u>зрадити</u> себе (М. Адаменко). Велика <u>мужність</u> — <u>мати</u> крила (В. Гафінов).
присудок виражено іменником у формі називного відмінка або неозначеною формою дієслова, а перед ним стоять слова <i>це, оце, то, ось, значить</i>	<u>День</u> — це <u>крок життя</u> (Сенека). <u>Досвід</u> — <u>то дорога</u> дуже довга (Нар. творч.). <u>Мислити</u> — <u>значить</u> <u>пломеніти!</u> (Б. Тен)
Тире не ставлять, якщо	
підмет виражений особовим займенником	<u>Я не геній. Я звичайний чоловік</u> (І. Франко).
Увага! Тире ставимо, якщо на такий підмет падає логічний наголос: <u>Ми — народ</u> в своїй величезності (О. Довгий). <u>Я — вічний, сміливий і молодий!</u> (М. Семенко).	
перед присудком, вираженим іменником у формі називного відмінка, стоїть частка не (але тире ставлять, якщо і підмет, і присудок виражені неозначеною формою дієслова)	Порівняйте: <u>Дурний язик</u> голові <u>не приятель</u> . — <u>Книжок не читати</u> — себе <u>не поважати</u> . (Нар. творч.).
Увага! Якщо підмет виражений словом <i>це</i> або <i>то</i> , тире ставимо або не ставимо залежно від інтонації: <u>Це — матері мова</u> (В. Сосюра). <u>Це витвір</u> нашої уяви (В. Шекспір).	

2. Пояснювальний диктант

- *Запишіть речення, поясніть розділові знаки.*

1. Хіба це гріх — любити рідний край? 2. В Україні своїй я — творець чи рослина? 3. Я, серденько, не просто штука. Я — степовий козак! 4. Є боротьба за долю України. Все інше — то велике мискоборство. 5. Ти знаєш, що ти — людина? Ти знаєш про це чи ні? Усмішка твоя — єдина, мука твоя — єдина, очі твої — одні. 6. Наш народ — океан. 7. Книги — морська глибина. 8. Рідний батько — це найвища святина у світі. 9. Книги читати — усе знати. 10. Любити свій край — це для народу жити, боротися за юне, за нове. 11. Слава — заповідь моя. 12. Гаї неосязні — то коси її, а ріки та річки — то стьожки прекрасні. 13. Я — син народу, що вгору йде. 14. Доля кожного з нас — доля Вкраїни.

3. Вибіркова робота

- *Запишіть тільки ті речення, у яких ставиться тире між підметом і присудком.*

1. Україна дорога й близька моєму серцю. 2. Я твій, я твій, коханий, рідний краю, в щасливий час і в лютий час біди. 3. У пісні і в труді я частка Батьківщини. 4. У дні погоди і негоди ти весь одна незламна рать. 5. Україна це будови. Це полів стобарвні шати. 7. Україно! Ти моя молитва. 8. Я єсть народ, якого правди сила ніким звойована ще не була. 9. Україна розкішний вінок із рути та барвінку. Україна країна смутку і краси. 10. Ми це народу одвічне лоно, ми океанна вселюдська сім'я. 11. Найбільше і найдорожче добро в кожного народу це його мова. 12. Мова втілення думки. 13. Мова мамина свята. 14. Народ без мови це обмова, народ без мови не народ.

4. Пунктуаційна робота

- *Запишіть речення, вставляючи, де потрібно, тире. Свій вибір обґрунтуйте. Підкресліть підмет і присудок.*

1. Ми світу молодість, ми правота людини, єдине серце в нас . 2. Уже народ одна суцільна рана. 3. Вона моє щастя, безсмертя моє. 4. Чужа душа то, кажуть, темний ліс. А я скажу: не кожна, ой не кожна! Чужа душа то тихе море сліз. 5. Ти вся любов. Ти чистота, довірливість благословенна. 6. Століття зморшка на чолі Землі.

5. Самостійна робота

- *Розставте розділові знаки, поясніть пунктограми.*

1. Однодумці бажані, опоненти необхідні. 2. Звеличення чужого це приниження свого. 3. Іронія невидимі лапки на словах. 4. Вбите слово... Труни... Відболілі свічі. Стус і Симоненко Український січень! 5. Безхарактерність найгірший характер. 6. Гончареві романи це насамперед пошуки людської свободи. 7. Чим більше у пророка послідовників, тим більша ймовірність, що він лжепророк. 8. Патріот не той, хто вміє виголошувати пишні фрази, а той, хто своєю кропіткою щоденною працею множить багатства рідної землі, прикрашає, перебудовує свою Батьківщину. 9. Життя що стерняста нива: не пройдеш, ноги не вколовши. 10. Уміти жити оце велике діло. 11. Продовжувати життя це перш за все навчитись його не скорочувати. 12. Це твій перший обов'язок кидатися в бій зі смертю й перемагати її так, як недавно вмів.

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

1. Творча робота

- *Перебудуйте речення так, щоб між підметом і присудком уживалося тире. Порівняйте спосіб вираження присудків у реченнях.*

1. Часом написання історичних творів Андріана Кащенка є період відродження України. 2. Людина для письменника є носієм певної суми індивідуально-національних рис. 3. Хмельницький, Сірко, Богун виступають у творах А. Кащенка не лише своєрідним повтором галереї поетизованих народнопісенних образів, а й яскравими особистостями. 4. Б. Хмельницький у творах А. Кащенка виступає яскравим втіленням української національної вдачі. 5. Іван Богун є одним із найромантичніших постатей у нашій літературі.

2. Колективна робота

- *Прочитайте й перепишіть прислів'я. Там, де потрібно, поставте тире між підметом і присудком.*

1. Вірний приятель то найбільший скарб. 2. Розум скарб людини. 3. Одна мати вірна порада. 4. Вовка боятися в ліс не ходити. 5. Правда як олія: скрізь наверх спливає. 6. Щастя без розуму як торбина дірява. 7. Щастя біжить, а нещастя лежить.

5. Узагальнення і систематизація матеріалу. Відповіді на питання студентів.

6. Оголошення та аргументація оцінок за роботу на занятті.

7. Домашнє завдання: вивчити конспект, виконати вправи с.101 №2-5 (Авраменко 11 клас)

Лекція № 32
з навчального предмета Українська мова

Тема	Тире між підметом і присудком
Мета заняття	формування компетентностей: предметні (пунктуаційні норми, правила постановки тире між підметом і присудком у простому реченні; навички грамотного письма, пунктуаційні навички); ключові (уміння вчитися: логічне мислення, уміння зіставляти, порівнювати, робити висновки; комунікативні: уміння працювати самостійно та в колективі; загальнокультурні: позитивна мотивація навчання, відповідальне ставлення до вивчення української мови).

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН

https://lms.e-school.net.ua/courses/course-v1:UIED+Ukrainian-language-11th-grade+2020/courseware/36e1f53adf0c4a6e8278dc68e9b68b55/3d7c99ab223d46f9bdb305ec7be176ca/1?activate_block_id=block-v1%3AUIED%2BUkrainian-language-11th-grade%2B2020%2Btype%40vertical%2Bblock%40e71fa13b5c1747c8a320b529ccf339b2
https://www.youtube.com/watch?v=soihiF_zq3o
<https://ppt-online.org/853488>
<https://naurok.com.ua/test/tire-mizh-pidmetom-i-prisudkom-27665.html>

Час 2 години

План проведення лекції

1. Тире між підметом і присудком

Література

1. Підручник для 11 класу. Українська мова. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2019
2. Українська мова та література. Довідник завдань в тестовій формі. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2018

1. Тире між підметом і присудком

Тире ставлять на місці пропущеного дієслова-зв'язки в складеному іменному присудку.

Тире між підметом і присудком ставлять, якщо

присудок виражений іменником або кількісним числівником у називному відмінку і стоїть після підмета

Пісня — твір словесно-музичний (Зі словника).

Мій оберіг — моя земля (Л. Хлань).

Тричі по п'ять — п'ятнадцять.

Тире між підметом і присудком ставлять, якщо	
підмет і присудок (або один із них) виражені неозначеною формою дієслова	<u>Зневажить</u> мову — <u>зрадити</u> себе (М. Адаменко). Велика <u>мужність</u> — <u>мати</u> крила (В. Гафінов).
присудок виражено іменником у формі називного відмінка або неозначеною формою дієслова, а перед ним стоять слова <i>це, оце, то, ось, значить</i>	<u>День</u> — це <u>крок життя</u> (Сенека). <u>Досвід</u> — <u>то дорога</u> дуже довга (Нар. творч.). <u>Мислити</u> — <u>значить</u> <u>пломеніти!</u> (Б. Тен)
Тире не ставлять, якщо	
підмет виражений особовим займенником	<u>Я не геній. Я звичайний чоловік</u> (І. Франко).
Увага! Тире ставимо, якщо на такий підмет падає логічний наголос: <u>Ми — народ</u> в своїй величезності (О. Довгий). <u>Я — вічний, сміливий і молодий!</u> (М. Семенко).	
перед присудком, вираженим іменником у формі називного відмінка, стоїть частка не (але тире ставлять, якщо і підмет, і присудок виражені неозначеною формою дієслова)	Порівняйте: <u>Дурний язик</u> голові <u>не приятель</u> . — <u>Книжок не читати</u> — себе <u>не поважати</u> . (Нар. творч.).
Увага! Якщо підмет виражений словом <i>це</i> або <i>то</i> , тире ставимо або не ставимо залежно від інтонації: <u>Це — матері мова</u> (В. Сосюра). <u>Це витвір</u> нашої уяви (В. Шекспір).	

2. Пояснювальний диктант

- *Запишіть речення, поясніть розділові знаки.*

1. Хіба це гріх — любити рідний край? 2. В Україні своїй я — творець чи рослина? 3. Я, серденько, не просто штука. Я — степовий козак! 4. Є боротьба за долю України. Все інше — то велике мискоборство. 5. Ти знаєш, що ти — людина? Ти знаєш про це чи ні? Усмішка твоя — єдина, мука твоя — єдина, очі твої — одні. 6. Наш народ — океан. 7. Книги — морська глибина. 8. Рідний батько — це найвища святиня у світі. 9. Книги читати — усе знати. 10. Любити свій край — це для народу жити, боротися за юне, за нове. 11. Слава — заповідь моя. 12. Гаї неосязні — то коси її, а ріки та річки — то стьожки прекрасні. 13. Я — син народу, що вгору йде. 14. Доля кожного з нас — доля Вкраїни.

3. Вибіркова робота

- *Запишіть тільки ті речення, у яких ставиться тире між підметом і присудком.*

1. Україна дорога й близька моєму серцю. 2. Я твій, я твій, коханий, рідний краю, в щасливий час і в лютий час біди. 3. У пісні і в труді я частка Батьківщини. 4. У дні погоди і негоди ти весь одна незламна рать. 5. Україна це будови. Це полів стобарвні шати. 7. Україно! Ти моя молитва. 8. Я єсть народ, якого правди сила ніким звойована ще не була. 9. Україна розкішний вінок із рути та барвінку. Україна країна смутку і краси. 10. Ми це народу одвічне лоно, ми океанна вселюдська сім'я. 11. Найбільше і найдорожче добро в кожного народу це його мова. 12. Мова втілення думки. 13. Мова мамина свята. 14. Народ без мови це обмова, народ без мови не народ.

4. Пунктуаційна робота

- *Запишіть речення, вставляючи, де потрібно, тире. Свій вибір обґрунтуйте. Підкресліть підмет і присудок.*

1. Ми світу молодість, ми правота людини, єдине серце в нас . 2. Уже народ одна суцільна рана. 3. Вона моє щастя, безсмертя моє. 4. Чужа душа то, кажуть, темний ліс. А я скажу: не кожна, ой не кожна! Чужа душа то тихе море сліз. 5. Ти вся любов. Ти чистота, довірливість благословенна. 6. Століття зморшка на чолі Землі.

5. Самостійна робота

- *Розставте розділові знаки, поясніть пунктограми.*

1. Однодумці бажані, опоненти необхідні. 2. Звеличення чужого це приниження свого. 3. Іронія невидимі лапки на словах. 4. Вбите слово... Труни... Відболілі свічі. Стус і Симоненко Український січень! 5. Безхарактерність найгірший характер. 6. Гончареві романи це насамперед пошуки людської свободи. 7. Чим більше у пророка послідовників, тим більша ймовірність, що він лжепророк. 8. Патріот не той, хто вміє виголошувати пишні фрази, а той, хто своєю кропіткою щоденною працею множить багатства рідної землі, прикрашає, перебудовує свою Батьківщину. 9. Життя що стерняста нива: не пройдеш, ноги не вколовши. 10. Уміти жити оце велике діло. 11. Продовжувати життя це перш за все навчитись його не скорочувати. 12. Це твій перший обов'язок кидатися в бій зі смертю й перемагати її так, як недавно вмів.

V. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

1. Творча робота

- *Перебудуйте речення так, щоб між підметом і присудком уживалося тире. Порівняйте спосіб вираження присудків у реченнях.*

1. Часом написання історичних творів Андріана Кащенка є період відродження України. 2. Людина для письменника є носієм певної суми індивідуально-національних рис. 3. Хмельницький, Сірко, Богун виступають у творах А. Кащенка не лише своєрідним повтором галереї поетизованих народнопісенних образів, а й яскравими особистостями. 4. Б. Хмельницький у творах А. Кащенка виступає яскравим втіленням української національної вдачі. 5. Іван Богун є одним із найромантичніших постатей у нашій літературі.

2. Колективна робота

- *Прочитайте й перепишіть прислів'я. Там, де потрібно, поставте тире між підметом і присудком.*

1. Вірний приятель то найбільший скарб. 2. Розум скарб людини. 3. Одна мати вірна порада. 4. Вовка боятися в ліс не ходити. 5. Правда як олія: скрізь наверх спливає. 6. Щастя без розуму як торбина дірява. 7. Щастя біжить, а нещастя лежить.

5. Узагальнення і систематизація матеріалу. Відповіді на питання студентів.

6. Оголошення та аргументація оцінок за роботу на занятті.

7. Домашнє завдання: вивчити конспект, виконати вправи с.101 №2-5 (Авраменко 11 клас)

Лекція № 33
з навчального предмета Українська мова

Тема Звертання

Мета заняття поглибити знання про звертання, удосконалювати вміння визначати звертання в реченнях, правильно інтонувати речення зі звертаннями в реченнях з риторичними звертаннями, вживати розділові знаки в реченнях зі звертаннями; розвивати увагу, логічне мислення, емоційну сферу

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН

https://www.youtube.com/watch?v=rMghvG9_rI

<https://www.youtube.com/watch?v=OrMHNcfk4HM>

<https://naurok.com.ua/test/zvertannya-ta-odnoridni-chleni-rechennya-do-uroku-v-11-klasi-profil-749476.html>

Час 2 години

План проведення лекції

1.Звертання

Література

1.Підручник для 11 класу. Українська мова. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2019

2.Українська мова та література. Довідник завдань в тестовій формі. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2018

1.Звертання

1) Прочитати записані речення (див.презентацію)

2) Визначити в кожному реченні звертання, пояснити їх роль. Звернути увагу на місце звертання в реченні на початку, в середині й наприкінці. Прочитати речення, правильно їх інтонуючи.

1.Ой талане, талане, удовиний поганий! Чи ти в полі, чи тив гаї, обідраний цигане, з бурлаками гуляєш? 2. Ой заграй, заграй, синесеньке море, та під тими байдаками. 3. Ой повній, повній, вітре, через море та з Великого Лугу. 4. Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий! 5. Прозріте, люди, день настав! 6. Великая сило! Великая славо! Зглянся на людей! 7. «Зброе моя, зброе золотая!.. Літа мої молодії, сила молодая! Послужи, моя ти зброе, молодій ще силі, послужи йому так щиро, як мені служила!» 8. Ой тумане, тумане, - мій латаний таланте! Чому мене не сховаєш отут серед лану? 9. Доле, де ти! Доле, де ти? Нема ніякої! Коли доброї жаль, Боже, то дай злої! Злої!

Робота з підручником або опрацювання таблиці «Звертання»

№	Позиції	Приклади	Схеми
1	На початку речення кома ставиться після звертання	Україно моя, Україно , я для тебе на світі живу (Д. Павличко).	[Зв, зв,...].
2	У середині речення – з обох боків	Здрастуй, мій сонячний краю , ти снишся мені і тут (Олесь Гончар).	[...,зв,...].
3	У кінці речення – перед звертанням	Встає Кобзарева зоря над тобою, моя Україно! (Я. Ярош).	[...,зв!]

4	Якщо речення зі звертанням окличне, то в кінці нього ставимо знак оклику.	З твого цвіту і грому я на світ народивсь, Україно! (А. Демиденко).	[...,зв!]
5	Якщо звертання на початку речення вимовляється з окличною інтонацією, то після нього ставимо знак оклику.	Українці мої! Дай вам Боже і щастя, і сил (В. Баранов).	[Зв!]
6	Поширені звертання виділяються комами разом із залежними словами	Червона калино, чого в лузі гнешся? (І. Франко).	[Зв,...].
7	Якщо перед звертаннями є підсилювальні частки о, ой, то після них кома не ставиться	О хмарко грайлива, яка ти щаслива! (І. Гнатюк)	[О зв,...].
ПУНКТОГРАМА: РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ЗВЕРТАННІ			

Види звертань

Власне звертання	Риторчне звертання
Називає конкретну особу і спонукає її до дії, відповіді: - Дякую, тобі, Житяно, за пораду. Але то справа не київського Подолу, а моя. - Ні, княгине, ти наша володарка. - Мені час іти. Дякую, Житяно, що турбуєшся про мій дім. - Е-ге-ге, добра княгине. Не про твій дім і не про тебе мій клопіт – про спокій і мир нашої Руси мовлю... (Р. Іванченко)	Називає неживий предмет, явище природи, тварини, міфічну істоту тощо і не спонукає до дії, відповіді. Риторичне звертання – це стилістичний прийом, який відтворює емоційний стан мовця: О Господи! Така журба. О Боже, змилуйся над нами. Вчися чекати, друзе, вчися чекати. Киш-киш – за ким ти ходиш, пташко?

Виконання вправ на закріплення вивченого.

1.Із поданих речень. Цитат, творів Тараса Шевченка, випиши звертання. Зверни увагу на розділові знаки при них. Охарактеризуй кожне за такою схемою: поширене – непоширене, власне звертання – риторичне звертання.

1. *Рости ж , серце-тополенько, все вгору та вгору; плавай, плавай, лебедонько, по синьому морю.* 2. *Україно, Україно! Серце моє. Ненько! Як згадаю твою долю, заплаче серденько.* 3. *«Отамани-товариші, брати мої, діти! Дайте мені порадоньку, що будем робити?»* 4. *Гетьмани, гетьмани, якби-то ви встали, встали, подивились на той Чигирин, що ви будували, де ви панували...* 5. *Бандуристе, орле сизий! Добре тобі, брате: маєш крила, маєш силу, є коли літати.* 6. *Обізвався старий батько: «Чого ждеш, небого?» Заридала Катерина та бух йому в ноги: «Прости мені, мій батечку, що я наробила! Прости мені, мій голубе, мій соколе милий!»* 7. *Спасибі, дідусю, що ти зпховав в голові столітній ту славу козачу4: я її онукам тепер розказав.* 8. *О думи мої! О слава злая! За тебе марно я в чужому краю караюсь, мучуся...але не каюсь!* 9. *Ой хустино. Хустиночко! Мережана, шита. Тільки й слави козацької – сіделечко вкрити (Із тв. Шевченка).*

Розподільне письмо

2.Спиши речення, цитати з віршів Богдана Лепкого, в такій послідовності: 1) із звертаннями непоширеними; 2) із звертаннями поширеними; 3) із звертаннями, що повторюються; 4) із звертанням з підсилювальними частками. Підкресли пунктограму «Розділові знаки при звертанні».

1. *Прийди, весно, прийди, рясна, новим життям заграй.* 2. *Рожевий цвіте, рожевий квіте, чого ж ти облітаєш?* 3. *Ти, громе, бий, ти, буре, вий! Не знаємо тривоги. Крізь горя бір у щастя двір рубаємо дороги.* 4. *Дівчино моя, мій милий світе, чому мене кидаєш?* 5. *О моє чудове море! Де ж мені красок узяти, щоб весь чар твій, всю принаду на папері змалювати?* 6. *Товаришу! Люби життя, люби людей, природу, а кривду кинь у забуття, мов камінь в тиху воду.* 7. *Гори мої, гори, зелений розмаю, хоч вже скільки літ минуло, я про вас згадаю (Із тв. Б.Лепкого).*

ФОРМИ КЛИЧНОГО ВІДМІНКА

№	Тип іменника	Закінч.	Приклади
1	I відміна тверда група	-о	Мамо, Ніно
2	I відміна м'яка група	-е(-є)	Маріє,нене
3	I відміна м'яка група, пестливі жіночі імена	-ю	Таню, Ганнусю
4	II відміна тверда група, зокрема із суф. –ик, -ок, -к.	-у	Батьку, братику
5	II відміна тверда група , іншом.іменн. з осн.на г,к,х	-у	Джеку, Людвігу
6	II відміна мішана група з осн. На шипл., крім ж	-у	Викладачу, товаришу
7	II відміна м'яка група	-ю	Костю, Олесю
8	II відміна тверда група, безсуф.ім	-е	Іване, брате
9	II відм. Тверда група; імен. З суф. –ист, -ор, -тор, -атор, -ер	-е	Режисере, хлопче
10	II відм.міш. група, власні назви з осн. На ж, дж, загальні назви з осн, на ж,р III відм.	-е	Довбуше, любове

1 1	Імена по батькові жіночого роду	-о	Олена Ігорівно, Світлано Юрійвно
1 2	Імена по батькові чоловічого роду	-у	Ігоровичу, Максимовичу

3.Подані іменники постав у кличному відмінку. Підбери до них прикметники, таким чином утвориш поширені звертання. Зверни увагу, що прикметники при звертанні стоять у називному відмінку.

Калина, тополя, вишня, мрійниця, товаришка, Дніпро, Київ, Павло, Юрій, коник, киця, пташка, поезія, Марія, Ярина, земля, Україна, друг, сестра, брат.

4.Прочитати уривок з поеми Т.Г. Шевченка «Гайдамаки», знайти в ньому звертання, усно охарактеризувати їх, пояснити розділові знаки. Запропонувати учням по пам'яті виписати звертання.

*Сини мої, гайдамаки!
Світ широкий, воля, -
Ідіть, сини, погуляйте,
Пошукайте собі долі.
Сини мої невеликі,
Нерозумні діти,
Хто вас щиро без матері
Привітає в світі?
Сини мої, орли мої!
Летіть в Україну, -
Хоч і лихо зустрінесться,
Так не на чужині.
Там найдеться душа щира,
Не дасть погибати,
А тут...а тут, тяжко, діти!*

5.Розкрий дужки, щоб утворити звертання, іменники поставте у потрібній формі. Поясніть, для яких іменників форма кличного відмінка-звертання омонімічна з називним відмінком.

1. Чи ти вже (Ярина), змайструвала нам що-небудь? «Уже (таточко)!» - озвалася із хати Яринає. 2. Такеє-то скоїлось на світі, мої любі (дівчина), рожевії квіти. Такеє-то. Одружились мої молодії. (Серце) моє, (серце) моє! Тяжко тобі битись самотньому. 4. «Ні, (Марко), ніяко мені матір'ю сидіти: то багаті люде, а я наймичка...» 5. Прилітайте, сизокрілі мої (голуб'я), із-за Дніпра широкого у степ погуляти... 6. Умийся, (серденько)! 7. Дивітесь, (око) молодії, як зорі божії встають, як сходить місяць, червоніє... 8. (Гора) мої високії, не так і високі, як хороші, хорошії, блакитні здалека. 9. Ой, ой, (пан), (пан) християне!

6.Відновіть поетичні рядки, поставте іменники, подані в дужках, у кличному відмінку.

*1. Ой (син) мій, (син), моя ти (дитина)! Чи є кращий на всім світі, на всій Україні!
2. Гай гай! (море), грай. 3. «Чи спиш, чи чуєш, (брат) (Луг)? (Хортиця!) (Сестра?)»
4. «Мовчи, (чех) смілий...» гадюкою зашипіли, звіром заревіли. «Ти єретик! Ти єретик» 5. (Дума) мої молодії – понурії діти, і ви мене покинули!.. 6. «(Катерина)! Не та вже я стала: зледащіла, не здужаю і на ноги встати. Тяжко, (Катря), умирати в чужій теплій хаті!»*

7.Прочитати речення, правильно їх інтонуючи. Пояснити вживання розділових знаків. Звернути увагу на те, що вигуки о, ой перед звертаннями комою не виділяються.

1. О пісне! Ти – плескіт рік, ти – переливи мідні... 2. О мово, ноче колискова! Прийми мій радісний привіт. 3. Обнімає землю небо голубе. О моя вітчизно, я люблю тебе! Ой сніги, мої сніги, срібні та пухнасті, наче все, що навкруги, потонуло в щасті. 4. Ой жалю, мій жалю, гіркий непомаду!

8.Подані речення перекласти українською мовою. Звернути увагу на особливості вживання звертань в обох мовах.

1. Читатель! Чем тебя обрадовать? Что ты ива-иванушка, так грустна-печальна? 2. Друзья мои, дарите мне улыбки, а я в ответ стихи вам подарю!

9.Пояснювальний диктант

Стороненька рідна! Коханий мій краю! Чого все замовкло в тобі, заніміло? Радуйся, земле! Пустять морози, легіт повіє, вся Україна зазеленіє... О світе зелений, для тебе у мене багато, багато пісень. Не щебечи, соловейку, під вікном близенько, не щебечи, малюсенький, на зорі раненько. Куди ж по всіх зневір'ях і жалах знов поженеш мене, лихая доле? Розкажи, тополе, не ховай од всіх, чому слабне вітер в кучерях твоїх? Білі-білі конвалії милі, вас насіяла тут весна.

10.Гра «Миттєва відповідь». Поставити слова у кличний формі. Пояснити орфограми. Євгенія Сергіївна, козак, Андрій Павлович, Ігор, Олег, друг.

Використовуючу формули мовного мовленнєвого етикету скласти речення, щоб звертання були на початку, в середині та в кінці речення. Визначити вид звертань за будовою

11.Творче конструювання. Прочитати вислови, визначити їхню тематику. З'ясувати зміст кожного. Перебудувати їх на речення зі звертаннями. Прочитати виразно, додержуючи орфоепічних норм.

Мова росте елементарно, разом з душею народу. Слова – зброя. Як усяку зброю, його треба чистити і доглядати. Світ постає перед нами як калейдоскопічний потік вражень, який мусить бути організований нашою свідомістю, а це значить в основному – мовною системою, що зберігається в нашій свідомості.

12.Дослідження-спостереження з елементами трансформації. Записати речення, змінюючи місце звертання. Пояснити особливості інтонації кожного речення.

Тату мій, прийми щирі побажання. Відроджуйся і розквітай, рідна мова. Колега, почнемо нашу роботу. Будьте чуйними, дорогенькі сини мої, один до одного і до навколишніх. Сестро рідненька, давай станцюймо. Весняна природа, дай людям усіляких гараздів.

Зробити фонетичний розбір виділених слів

УКРАЇНСЬКЕ ЛІТЕРАТУРНЕ СЛОВОВЖИВАННЯ

Ви –Ваш

Ви, вас, вам, вами. З великої літери пишеться тільки в звертанні до однієї особи в листах – приватних і офіційних.

Наша пані! 23 ц(ього) м(ісяця) є у Коломиї концерт Крушельницької. Я би хотів дуже, аби Ви поїхали на той концерт. Як з Вами брат не може їхати, то я поїду з Вами і відвезу Вас. Про що Вам написати? Що юність одцвіла і Вас нема зі мною...

При звертанні до багатьох осіб, у листах-анкетах і в літературі різних жанрів «ви» пишеться з малої літери:

Бувайте здорові, всі мої любі. Пишіть мені. Цілую вас міцно. (Леся Українка);
- *Овва! Які ж бо ви, Хомо (М. Коцюбинський).*

Ваш, ваша, ваше, ваші. У кінці листа пишуться з великої літери:

Бувайте здорові і не забувайте Вашого М. Коцюбинського. (М. Коцюбинський)

13.Прочитати, виписати звертання.

У спілкуванні людям личить те, що народ від серця зичить

Чи всі ми вмієм спілкуватись,
По-українськи привітатись?
Чи всі вітання наші гречні,
Теплом зігріті та сердечні?
А є ж і тут чудесні форми,
Питомі українські норми:

*Шановні і вельмишановні,
Панове і товариші!*

А побажання – шани повні,
Бо теплі, щирі, від душі.
А в спілкуванні людям личить
Те, що народ від серця зичить:
Здорові будьте, як вода,
Багаті будьте, як земля,
Веселі будьте, як весна!

*І ви, добродію, і пане,
Військовий – пане капітане.
І ви, добродійко, і панно*

(хіба звучить не бездоганно?)

Й звертання кожне не єдине:

І господарко, й господине!

Звучить яскраво і ласкаво.

Але чому? Для вас цікаво?

Тому, що ввічливо, пристойно,

Велично, гідно і достойно.

Узагальнення і систематизація матеріалу.Відповіді на питання студентів.

Оголошення та аргументація оцінок за роботу на занятті.

Домашнє завдання: Виписати з творів художньої літератури 20 речень зі звертаннями, різними за змістом, функцією. Пояснити розділові знаки.

Лекція № 34
з навчального предмета Українська мова

Тема Вставні конструкції

Мета заняття поглибити знання студентів про вставні слова, словосполучення й речення; їх види за значенням; сформувати вміння відрізняти види вставних слів і словосполучень від співзвучних членів речення; удосконалювати навички правильно використовувати вставні слова, словосполучення й речення як в усному, так і в писемному мовленні; учити правильно розставляти розділові знаки при вставних конструкціях; розвивати логічне мислення, пам'ять

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН

https://www.youtube.com/watch?v=fH_TC7n29h0

<https://www.youtube.com/watch?v=0nH0Yewm-FA>

<https://www.youtube.com/watch?v=6QcyDUnmewE>

Час 2 години

План проведення лекції

1. Вставні конструкції

Література

1. Підручник для 11 класу. Українська мова. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2019

2. Українська мова та література. Довідник завдань в тестовій формі. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2018

1. Вставні конструкції

Вставними називаються слова або сполучення слів, за допомогою яких той, хто говорить (мовець), висловлює ставлення до того, що він повідомляє. Вставні слова (словосполучення) не є членами речення, але тісно пов'язані зі змістом речення, можуть стосуватися всього речення або окремих його членів. Наприклад: Може, годину йшло товариство тою трудною, нетоптаною дорогою. (І. Франко)

2. Опрацювання таблиць «Групи вставних слів (словосполучень) за значенням», «Вставні речення».

Групи вставних слів (словосполучень) за значенням

Значення	Слова та словосполучення
Упевненість чи непевненість	може, може бути, мабуть, можливо, здається, очевидно, безумовно, без сумніву, справді
Джерело повідомлення	кажуть, по-моєму, мовляв, на мою думку, як мені здається, за свідченням, як відомо, як зазначено
Ставлення до висловлюваного	на щастя, на жаль, на диво, на сором, як навмисне, дивна річ

Оцінка повідомлюваного як звичайного	як завжди, було, бувало, як водиться
Послідовність викладу думок	по-перше, по-друге, нарешті, отже, таким чином, значить, виявляється, виходить, до речі, наприклад
Увічливість	будь ласка, вибачте, прошу вас, дозвольте, даруйте на слові, майте на увазі
Привертання уваги	правду кажучи, між нами кажучи, словом, ніде правди діти, зверніть увагу, вірите, знаєте, уявіть собі

Вставні речення

Тип речення	Приклади
Означено-особові	Думаю, як бачите, дозволю собі сказати, нагадаю ще раз
Неозначено-особові	Як про це кажуть, як про це думають
Безособові	Нам думається, треба сказати

3. Робота з підручником.

- 1) Опрацювання теоретичного матеріалу
- 2) Виконання вправ і завдань

4. Пояснювальний диктант.

1. Запишіть речення, розставляючи розділові знаки. У наведених реченнях знайдіть вставні слова (словосполучення). Укажіть їх групи за значенням.

Даруйте на слові, але я вас не зрозумів. (Панас Мирний) Коваль, здається, це сам зрозумів. (В. Сосюра) На мою думку, такого наказу виконувати не слід. (І. Ле) А подумайте, пане, може, ви в молодості когось образили? (Л. Павленко) На жаль, правда твоя, бідолашна моя, люба моя Міго! (В. Раабе) Мов стародавній дуб-велетень, стояв Захар Беркут серед молодого покоління і міг тепер бачити плоди своєї довголітньої діяльності. І певно, не без радості міг він глядіти на них. (І. Франко) Пам'ятається, один з льотчиків розповідав, що він літав над Плюєшті. (О. Гончар)

2. Випишіть із поданих речень вставні слова (словосполучення), групуючи їх за значенням. Поясніть уживання розділових знаків.

Не можна, кажуть, людині помолодшати, а подобрішати завжди можна. (О. Гончар)
На щастя, надходив Андрій. (М. Коцюбинський) Ішла гроза зухвала, безумовно, в собі відчувши бушування сил. (П. Усенко) Видно, кожен збере, що зібрати зуміє, кожен творить красу зі своєї краси. (П. Скунць) Ніжність, наприклад, описати математично не можна. (В. Собко) По-перше, вона завжди знала всі уроки. По-друге, вона ніколи не спізнювалася. (О. Іваненко) Не жартуй наді мною, будь ласка. (В. Симоненко)

3.Складіть речення, у яких подані слова виступали б то вставними словами (словосполученнями), то членами речення. Поясніть уживання розділових знаків.

Здається, на диво, бувало, за свідченням..., як мені здається, правда, таким чином, прошу вас, уявіть собі.

4.Тренувальна вправа. Спишіть речення. На місці крапок поставте потрібне за змістом вставне слово.

Білясте море ... потягається в сонній млості й ніжно викидає перші хвилі на берег. План був простий і ... реальний. Це ви, Тарасе Даниловичу? Заходьте ...! Анатолій захоплено поглядав то на мене, то на Ніну і ... заздрихав нашій дружбі. Сашко ... ніколи не пропускав нагоди допомогти матері. (Із тв. Ю. Збанацького)

Довідка: будь ласка, здається, мабуть, бувало, здавалося.

5.Пояснювальний диктант. Запишіть речення, розставляючи розділові знаки. Знайдіть вставні слова (словосполучення) і речення.

І ніколи, можливо, сучасник (маю на увазі художника-творця) не мав такого вдячного ґрунту для створення зразків мистецтва, високих і зичливих, як у наш час. (О. Довженко) Митько Чубатий (так звали вантажника, що стояв поруч) глянув на неї. (П. Панч) Далеко-далеко — те знають хіба що лелеки — розкидала доля кептарики і сіряки. (О. Гончар) Як свідчить літопис, колись тут був підступно вбитий київський князь Аскольд. (В. Омельченко) Здається, така непривітна й колюча (так говорив М. Коцюбинський про гостю з півдня — кактус), а як зацвітає. Ось так і люди. Часом вони, може, й незугарні з себе, але кожна людина має своє квітування... (І. Цюпа)

6.Узагальнення і систематизація матеріалу.Відповіді на питання студентів.

7.Оголошення та аргументація оцінок за роботу на занятті.

8.Домашнє завдання: вивчити конспект, виконати вправи с.110 №2-5 (Авраменко 11 клас)

Лекція № 35
з навчального предмета Українська мова

Тема Однорідні члени речення

Мета заняття удосконалити методику організації навчальної діяльності студентів з використанням різноманітних форм і методів роботи на занятті з метою вироблення у студентів компетенцій комунікативно виправданого користування засобами мови в різних життєвих ситуаціях, формування духовного світу студентів, цілісних світоглядних уявлень, загальнолюдських ціннісних орієнтирів, прилучення через мову до культурних надбань українського народу і людства в цілому

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН

Час 2 години

План проведення лекції

1. Однорідні члени речення

Література

1. Підручник для 11 класу. Українська мова. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2019
2. Українська мова та література. Довідник завдань в тестовій формі. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2018

1. Однорідні члени речення

Однорідні члени в одному плані стосуються того самого слова в реченні, відповідають на те саме питання і вимовляються з інтонацією переліку або протиставлення.

1. Однорідними можуть бути лише слова одного плану як за смислом, так і за граматичним оформленням. Наприклад, правильно сказано:

а) Тут були і авіатори, і танкісти, і артилеристи. (О. Гончар.) Але до цього переліку не можна додати “й офіцери”, бо це поняття іншого плану, ніж попередні назви;

б) Люблять жінки свою ланкову за слово тверде, за веселу вдачу й надійну дружбу. (А. Шиян.) Проте було б неправильно це речення оформити так: “за слово тверде, за веселу вдачу і що вона надійна подруга” — бо член речення і підрядне речення не можуть бути рівноправні;

в) Наш обов’язок — сумлінно вчитися і допомагати батькам. Але не можна сказати: “...сумлінно вчитися і допомога батькам” — бо іменник і неозначена форма дієслова не поєднуються як однорідні. Однорідні члени речення бувають непоширені (виражені одним повнозначним словом) і поширені (виражені групою слів).

2. Однорідні члени речення поєднуються між собою сурядним зв’язком:

а) без сполучників: Ми чуєм трав зелений крик, дощів задумані рефрени (І. Драч.);

б) за допомогою одиничних сурядних сполучників і, та, а, але, проте, зате, однак, все ж, або, чи: 1. І так свіжо і синьо у небі й душі, тільки никнуть квітки посмутнілі. (В. Сосюра.) 2. Вирветься крик чи іржання та й знову у шумі зіллється (П. Тичина.);

в) за допомогою повторюваних сурядних сполучників і... і, та... та, або... або, чи... чи, то... то, ні... ні (такий сполучник повторюється два або більше разів підряд): І сонце, й 1 день, і вишня в цвіті, і творчості крилата мить (П. Тичина.);

г) за допомогою парних сурядних сполучників не тільки... а й; як... так і; хоч... але; якщо не... то (перша частина такого сполучника ставиться перед першим однорідним членом, друга — перед другим): Мужню силу хоч похилить горе, та не зломить, в підлість не поверне. (І. Франко.)

3. Якщо в простому реченні є два або більше підметів, присудків чи однакових додатків, то вони однорідні.

1. Ми віддамо Вітчизні всі пориви, і дум політ, і силу наших рук. (В. Сосюра.)

2. В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля. 3. В яру колись гайдамаки табором стояли, лагодили самопали, ратища стругали. 4. Наша дума, наша пісня не вмре, не загине. (З тв. Т. Шевченка.)

Кома ставиться між однорідними членами речення	
1. Не з'єднаними сполучниками	[О, О, О...]
2. Перед протиставними сполучниками	[О, а О] [О, але О] [О, проте О] [О, зате О]
3. Перед 2-ю частиною парних сполучниками	[не тільки О, але й О] [не лише О, а й О] [як О, так і О]
4. Перед повторюваними сполучниками	[і О, і О, і О] [й О, й О, й О] [та О, та О, та О] [чи О, чи О, чи О]
Кома між однорідними членами речення не ставиться	
Перед одиничними єднальними чи розділовими сполучниками	[О і О] [О або О] [О чи О]

4. Якщо при означуваному слові є два або більше означень, то вони можуть бути однорідними і неоднорідними (важка, чорна хмара і важка чорна хмара).

Означення неоднорідні, якщо вони в різних планах характеризують той самий предмет (безмежний золотий пшеничний лан); однорідні — якщо характеризують предмет в одному плані (наприклад, у позитивному: холодна, чиста, смачна вода.)

Однорідні вони й тоді, коли являють собою перелік ознак (сині, червоні, фіолетові смуги).

Однорідні означення звичайно можна замінити одним словом (важка, чорна хмара—гнітюча; сині, червоні, фіолетові смуги — різнобарвні). І вимовляються вони, на відміну від неоднорідних, з інтонацією переліку.

1. Світало. Голубі, сині, фіолетові, рожеві [різнобарвні] пасма снувались над горами. (І. Цюпа.) 2. Знову потекли теплі, лагідні, задумливі [приємні] дні. (В. Козаченко.) 3. Якось раз над містечком стояла тиха, місячна [погожа] літня ніч. (І. Нечуй-Левицький.) 4. У полі зацвітуть пахучі, ніжні, голубі [привабливі] фіалки. (О. Гончар.) 5. Як гостро свистить гострокрила, примхлива, одважна, бездумна, безумна, розумна [перелік ознак], як світ і життя, ластівка! (М. Рильський.) 6. Кругом хати росли старі велетенські волоські [неоднорідні: у різних планах] горіхи.

(І. Нечуй-Левицький.) 7. Вся кучерява долина здається залитою буйними зеленими морськими прозорими [у різних планах] хвилями. (І. Нечуй-Левицький.)

5. Два означення однорідні, якщо першим стоїть непоширене означення, а другим — поширене (літній, залитий сонцем день). Якщо ж вони стоять навпаки — то неоднорідні (залитий сонцем літній день).

1. Рівний, залитий сонцем [однорідні: непоширене + поширене] степ одразу припиши. (О. Гончар.) 2. Ніч розкидала над селом своє темне, всипане зорями [непоширене + поширене] шатро. (І. Цюпа.) 3. З ластівками прокидався яблуневий, у білих крапах [непоширене + поширене] сад. (М. Сингаївський.) 4. На лісових горбках солодко пахли нагріті сонцем стиглі [неоднорідні: поширене + непоширене] суниці. (О. Донченко.) 5. У стомлених від безсоння голубих [неоднорідні: поширене + непоширене] очах хлюпнула радість. (І. Цюпа.)

6. Означення, які стоять після означуваного слова, звичайно однорідні.

1. Бідні люди хотіли собі побудувати дім— кам'яний, вигідний. (І. Франко.) 2. Твої очі — як те море супокійне, світляне. (І. Франко.) 3. У темряві густій, рівній прокинувся я. (М. Рильський.)

7. Обставини однорідні лише тоді, коли вони являють собою перелік (у парках, садах і лісах; вранці, вдень і ввечері; радісно, весело, із запалом). Якщо ж обставини по-різному характеризують дію, то вони неоднорідні (вранці у парку радісно). Неоднорідні також обставини, які хоч і відповідають на те саме питання, проте доповнюють одна одну, залежать одна від одної (на галявині в лісі). Наприклад, у реченні: Шумлять сади над берегами в моєї юності краю (В. Сосюра.) — обставини місця над берегами і в моєї юності краю неоднорідні; бо вони по-різному вказують на те саме місце і від однієї до другої можна поставити питання: над берегами (я к и м и ?) в моєї юності краю (остання група слів, крім обставинного, має ще й означальний відтінок). Так само в реченні: Гострим полиском хвилі спалахують після бурі у місячну ніч (Леся Українка.) — обставини після бурі і у місячну ніч хоч і відповідають на те саме питання к о л и ? , проте не в одному плані стосуються присудка спалахують. Тут можна поставити питання в зворотному порядку: у місячну ніч (я к у ?) після бурі. А можна слова після бурі розглядати і як додаток: спалахують (п і с л я ч о г о ?) після бурі (к о л и ?) у місячну ніч.

1. [д е ?] Над тихою святковою землею [я к ?] золотими мазками починається ранок. (М. Стельмах.) 2. [д е с а м е ? н а ч о м у ?] На темнім матовім листі [д е ?] в гаю [я к ч а с т о ?] де-не-де видніє осіння позолота. (Леся Українка.) 3. [д е с а м е ?] Широкою долиною [я к о ю ? д е ?] між двома рядками розложистих гір тече [д е ?] по Васильківщині невеличка річка Раставиця. (І. Нечуй-Левицький.) 4. І [к о л и ?] вдень, і [к о л и ?] ввечері [однорідні] там соловей співав (Л. Глібов.)

Узагальнювальні слова і розділові знаки при них

У реченні при однорідних членах може бути узагальнювальне слово, яке є тим самим членом речення, що й однорідні члени.

Узагальнювальне слово виступає ніби заміником усіх однорідних членів. Найчастіше в ролі узагальнювальних вживаються слова все, всі, ніхто, ніщо, скрізь, усюди, завжди, ніколи, ніде і подібні.

Узагальнювальне слово в реченні може стояти як перед однорідними членами, так і після них.

Узагальнювальне слово перед однорідними членами вимовляється з попереджувальною інтонацією, після — з підсумковою.

1. Якщо в реченні є узагальнювальне слово, то перед однорідними членами ставиться двокрапка, а після них — тире.

1. Ранок починався тихий та лагідний, все наоکیل: і трави, і дерева, і кущі— наче завмерло. (Ю. Смолич.) 2. Всюди: і на вулицях, і круг стадіону, і обабіч дороги до заводу — росли молоді осоки, клени й каштани. (В. Собко.) 3. Скрізь червоно: на небі, і на узгір'ях, і на горі. (Марко Вовчок.) 4. Усе в чеканні: спілі краплі рос, земля і місяць, вишині і тополі. (Б. Олійник.) 5. Луки, гори, пишні сади — все зелене і принашле. (О. Гончар.) 6. Березу, вільху і ліщину, дубів могутність величаву і навіть тихий верболіз — люблю я ліс. (П. Воронько.)

2. Іноді однорідні члени виділяються з обох боків тире, тобто тире ставлять і перед однорідними членами. У такому разі однорідні члени вимовляються з підвищеною інтонацією.

1. І все те — і штормуюче море, і голубіюче небо, і далекі, ледь окреслені хмари — пройняте легеньким серпанком рухливого туману. (Ю.Збанацький.) 2. Усе навпіл — і труд, і піт, любов і дні гарячі. (Д. Луценко.) 3. Рідній матері-Вітчизні все віддай — життя і труд. (П. Усенко.)

3. Іноді, найчастіше в діловому та науковому стилях, перед однорідними членами ставлять двокрапку навіть тоді, коли в реченні нема узагальнювального слова. Така двокрапка не обов'язкова.

1. На пароплав, що пливе по річці, діють: сила тяжіння, виштовхувальна сила води, сила тяги гвинтів, сила опору води. 2. На простому, батьком змайстрованому столі їх чекає: і святий хліб, і картопля, і варена кукурудза, і голубці. (М. Стельмах.) 3. Було: трави зім'ятий запах, і лісу глухуватий гук, і небо в зоряних крапах, і дощ, і серця перестук... (В. Лучук.)

4. Якщо при узагальнювальному слові є слова а саме, як-от, наприклад, то перед ними ставиться кома, після них — двокрапка: Всяке птаство, як-от: деркачів, перепілок, куликів, курочок — можна було викосити косою в траві. (О. Довженко.)

Виконати вправи

1. Знайдіть однорідні означення і поставте між ними коми.

I. 1. Червоним великим колом заходило сонце. (С. Васильченко.) 2. В густім зеленім березовім гаю над Дністром весело щебетали пташки. (І. Франко.) 3. Сірі ледве помітні в тумані плавні непривітно шуміли. (М. Коцюбинський.) 4. Хто хоч раз на віку бачив такі болючі смертельною вогкістю обведені пташині очі, той ще більше має шанувати усе живе. (М. Стельмах.) 5. Промерзлі до темного дрожу блакитні каштани в руках задубілих тримають погаслі свічки. (Л. Первомайський.) 6. На товстих кучих пальцях блищали важкі золоті персні з дорогими блискучими камінцями. (І. Нечуй-Левицький.) 7. Чумаки їдуть з Криму в темних просмолених сорочках. (О. Довженко.) 8. Полилися веселі хорові народні пісні. (І. Нечуй-Левицький.)

II. 1. Навпроти широко відчинених задимлених дверей стояли в ряд в урочистих позах ковалі. 2. Навіть у підполковника Самієва смуглява старанно виголена щока була вкрита темною плівкою запеченої крові. 3. Стояло сухе осіннє надвечір'я. 4. Все було окутане чорною непроглядною тьмою. 5. Воронцова Шура впізнала відразу. Ті ж сірі завжди насторожені очі під рудими кошлатими бровами. Спокійні врівноважені рухи. 6. Будь вона не єдиною дівчиною в батальйоні,

Черниш, здається, однаково впізнав би її. Довгообраза білолиця з примруженими великими очима. 7. Яюсь на подвір'я, де зупинився Багіров із своїми бійцями, зайшов високий інтелігентної зовнішності дідуган з паличкою в руці у широкому кофейного кольору макінтоші. 8. Смугляве з орлиним носом обличчя іноземця ще зберігало сліди колишньої вроди. (З тв. О. Гончара.)

2. Знайдіть однорідні члени речення і поставте між ними коми (перед одиничними, неповторюваними сполучниками і, й коми не ставте).

1. Тож ставай до хороводу і за піснею народу далі йди в святкову ніч щастю власному навстріч! (М. Бажан.) 2. Ми в'їжджаємо на шкільне подвір'я, де ясніє великими вікнами двоповерхова з червоної цегли школа. (М. Стельмах.) 3. Горять міняться на очах сині зелені бузкові оранжеві й бурштинові легкі осяйні хмарини. (В. Козаченко.) 4. Високо під небом вечірнім пролетіли величезним табуном дикі гуси у плавні на ніч. (М. Коцюбинський.) 5. Високо над грядою гір ключем пролітали в сонячному небі якісь бистрі тонкошії птахи. (О. Гончар.) 6. Раптом над ним пронеслась, мов хмара, тінь великого з розпростертими крилами птаха. (В. Гжицький.) 7. Вилізли тіні з садків з-під стріх із-за повіток. (А. Головка.) 8. За чорними шибками хлюпотів дощ, яюсь тужно надсадно шуміли на вітрі мокрі обважнілі сосни. (В. Козаченко.)

3. Перепишіть, виправляючи помилки, пов'язані з неправильним вживанням однорідних членів речення.

1. Наталка не тільки вміє щиро кохати, а й боротися за своє щастя. 2. Наталка шанує, піклується й допомагає своїй матері. 3. В "Інститутці" Марко Вовчок показала безправне становище кріпаків, свій гнівний протест проти гноблення людини людиною. 4. У "Лісовій пісні" діють і люди, і Мавка, і різні міфічні істоти. 5. "Лісова пісня" вчить нас чесності у взаєминах з іншими людьми, любити красу, бережно ставитися до природи. 6. Усі видатні українські письменники й поети показували не тільки страждання рідного народу, а й кликали його до боротьби за свою волю як проти чужинецьких, так і власних здирників і визискувачів. 7. Аналізуючи твір, треба враховувати його тему і які засоби використовує автор для її розкриття. 8. На вулицях, площах і парках сьогодні було особливо людно.

4. Перепишіть, вставляючи на місці рисок, де треба, тире або коми.

1. Не вітер / буря над землею в замети клала білий сніг (Л. Первомайський.) 2. Дужі хвилі ринуть / і ридають / і здіймаються все вгору. (Леся Українка.) 3. Хоч не зруйнована / руїна ся будова, з усіх кутків тут пустка вигляда. (Леся Українка.) 4. Шумів вітер за тином, по садках, поза хатами / листя жовте зривав. (А. Головка.) 5. Скільки дійсних випадків / і казок / і кривавих легенд було розказано цієї ночі. (А. Головка.) 6. Семен стояв ні в сих / ні в тих, тримаючи в руках торбинку. (М. Коцюбинський.) 7. Хмаривсь день яюсь хвилину / потім знову заяснів. (П. Тичина.) 8. Рвонувсь гудок в безкрає небо / розлігсь по місту / і затих. (Р. Братунь.)

5. Перепишіть, ставлячи всі потрібні розділові знаки між однорідними членами речення та при узагальнювальних словах.

1. Робітник за станком і поет на папері всі ми творим щасливий наш світ. (В. Сосюра.) 2. Біля возів, під возами й подалі скрізь було видно запорожців, що порозлягалися на траві. (О. Довженко.) 3. Усе навколо дерева птахи люди сповнене весняної пружної нестримної сили. (В. Собко.) 4. А Соловей аж горло надриває і на всі заставки співає щебече і свистить і тьохкає і торохтить. (Л. Глібов.) 5. І на тім рушникові оживе все знайоме до болю і дитинства й розлука й твоя материнська любов. (А. Малишко.) 6. Тихо. І земля і вода і повітря все послухало. (М.

Коцюбинський.) 7. Тягнуться до сонця і квітки і трави віти кучеряві гори голубі. (В. Сосюра.) 8. І традиційні верби і калина все батьківське але снівське — теж! (Б.Олійник.) 9. Вся громадськість повинна взятися за охорону нашої чарівної природи і птахів і звірів і садів і лісів. (Остап Вишня.)

6.Перепишіть, вставляючи потрібні розділові знаки в простону неускладненому реченні та при однорідних членах речення.

1. Слова полова, але огонь в одежі слова безсмертна чудотворна фея, правдива іскра Прометея. (І. Франко.) 2. Все блищить новизною будинки посадки вулиці квіти школи все росте все хороше з кожним днем. (О. Довженко.) 3. Весь ліс в інеї в крихкому казково розкішному уборі. (О. Гончар.) 4. Вкрились квітами левади і переліски й поля. (Д. Павличко.) 5. Соняшники вийшли на городи і до ставка вмиватися біжать. (М. Сингаївський.) 6. Усе ніби поменшало і звузилось і дорога і городи і стежка в березі і круча над Россю. (І. Нечуй-Левицький.) 7. Сірі широко розплющені очі дивились на світ з упевненою довірливістю. (Є. Гуцало.) 8. Весь степ сьогодні наче повен радості повен серпневого світла й простору. (О. Гончар.)

7.Узагальнення і систематизація матеріалу.Відповіді на питання студентів.

8.Огогошення та аргументація оцінок за роботу на занятті.

9.Домашнє завдання: вивчити конспект, виконати вправи с.78 №2-5 (Авраменко 11 клас)

Лекція № 36
з навчального предмета Українська мова

Тема Розділові знаки в складному реченні

Мета заняття повторити основні пунктограми у складному реченні, закріпити теоретичні знання й практичні навички з теми; розвивати вміння аналізувати синтаксичні одиниці; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати у школярів повагу до літературної мови й культурних надбань рідного народу

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН

<https://www.youtube.com/watch?v=fbH7JDVgbcY>

<https://www.youtube.com/watch?v=tDNRJRsp-R0>

<https://www.youtube.com/watch?v=NGqC2OhC3rg>

<https://naurok.com.ua/test/rozdilovi-znaki-v-skladnomu-rechenni-1321005.html>

Час 2 години

План проведення лекції

1. Розділові знаки в складному реченні.

Література

1. Підручник для 11 класу. Українська мова. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2019

2. Українська мова та література. Довідник завдань в тестовій формі. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2018

1. Розділові знаки в складному реченні.

Розділові знаки у складносурядних реченнях

Між частинами складносурядних речень, з'єднаних єднальними, протиставними й розділовими сполучниками, ставиться кома: Довкола будиночків цвів бузок, і на білі стіни падала прозора тінь від листя (П. Панч); Нас розлучали з рідними, з життям і навіть - з мрією, але ніщо і ніколи нас не розлучало з вірою (Б. Олійник); Чарівне море, та наймиліша серцю таки земля (Р. Іванчук); То мати гукає, то мати шепоче, - мене виряджаючи в дальню дорогу (П. Воронько).

Кома не ставиться між частинами складносурядного речення, якщо вони:

а) мають спільний другорядний член або спільне вставне слово й поєднуються неповторюваними сполучниками і, та (в значенні /); спільними для обох частин можуть бути й видільні частки тільки, лише: На хвилину раптом стихли голоси і спинилися тіні (Ю. Смолич); Мабуть, батько ще дужче посивів і мати, ще дужче зігнулась (А. Головка).

Примітка. Якщо сполучники / (й), та (і) повторюються, то кома ставиться: Здавалось, і вітер тут чорний, і дощ ллється з неба чорний, як смола (О. Гончар).

б) мають спільне підрядне речення: Коли ж одчинили вікно, світло впало на ціле море напружених, схвильованих облич і крізь вікно в хату влетіла стоока тривога (М. Коцюбинський);

в) виражені двома спонукальними чи питальними реченнями: Надіє! Надіє!.. О хто тебе ніжно на грудях не грів і хто за тобою орлом не летів? (О. Олесь); Хай лягають зморшки на обличчя і все вище тисне кров моя, юності в Вітчизни я позичу і пісень позичу в солов'я (В. Сосюра);

2) виражені двома називними або безособовими реченнями: Вітер і дощ. Ніч, якої ніхто не забуде (О. Довженко); Дощило і в повітрі віяло прохолодою (А. Головка).

Примітка. Між безособовими реченнями кома ставиться, якщо їх присудки неоднорідні за значенням: Розвиднілось, і в поовітрі помітно потеплішало (А. Головка);

2) виражені окличними реченнями: Який простір і як легко дихати під високим небом Кавказу! (Т. Масенко).

2. Якщо частини складносурядного речення, з'єднані сполучниками і (й), та (і), та й, а, виражають швидко або несподівану зміну подій або різке протиставлення, тоді перед сполучником ставиться тире: Хвилина ще - і схід розпише в сліпучі барви небосхил (М. Масло); Закрався вечір, одшуміла праця, як сльози, затремтіли ліхтарі - та діти наші ночі не бояться (М. Рильський).

3. Якщо друга частина складносурядного речення виражає наслідок або висновок того, про що говориться в першій частині, ставиться тире, інколи кома й тире: Зима летіла над землею, і от весна - і все в цвіту (В. Сосюра); Я вірю в диво! Прийде час, - і вільні й рівні встануть люди і здійснять мрії всі ураз! (О. Олесь).

4. Якщо частини складносурядного речення, з'єднані сполучникам а, але, проте, все ж, однак і рідше єднальними /, та, дуже поширені, або мають уже всередині свої розділові знаки, або далекі за змістом, або автор хоче підкреслити їхню самотійність, то ставиться крапка з комою: Отак ми їхали, то з надсадним виттям мотора пнулися угору, то повільно спускаючись вниз; і Чорний Черемош спочатку пінився з лівого боку, а потім з правого; і гори злітали увись із святковою легкістю; і блакитного серпанку було повно і попереду, і ззаду, й над нами (Є. Гуцало).

Розділові знаки в складнопідрядних реченнях

1. Підрядні частини речення завжди відокремлюються від головних комами: Таке це літо золоте, що забуваються жалі (Г. Чубач); Як хочеш від людей шаноби, любов і гнів бери у путь (М. Рильський); Людина, яка втрачає корінь, подібна до підточеного дерева (І. Цюпа).

2. Якщо підрядна частина стоїть після головної й з'єднується з нею складеним сполучником підрядності тому що, через те що, завдяки тому що, незважаючи на те що, внаслідок того що, еміру того як, з тих пір як, після того як, перед тим як, то кома ставиться, або перед усім складеним сполучником, або в середині його, але тільки один раз.

3. Якщо підрядна частина зі складеним сполучником підрядності стоїть на першому місці (перед головною), то сполучник комою не розділяється: Перед тим як одхилити ляду, вона закриває ліхтар, прислухається (Леся Українка).

4. Якщо підрядна частина з'єднується з головною складеними сполучниками в той час як, перш ніж, лише коли, тоді як, тимчасом як, то кома ставиться лише перед складеним сполучником: Але я теж ні разу там не була, після того як ми відтіля виїхали в шістдесят дев'ятому році (В. Канівець).

5. За збігу сполучних засобів у підрядних частинах (двох підрядних сполучників, підрядного сполучника і сполучного слова, сурядного й підрядного сполучника або сполучного слова) кома ставиться між ними тільки в тому випадку, коли, опускаючи другу підрядну частину, складне речення не потребує перебудови: Я з друзями прийшов у ті місця, де ще стоять глибокі озерця, що, як дівчата,

заглядають в очі (А. Малишко); Але: Голова йому видалась неймовірно важкою, бо коли захотів озирнутися, то йому було несила її повернути (Н. Рибак).

6. Між значно поширеними підрядними реченнями, які вже мають інші розділові знаки може ставитися крапка з комою: Я люблю їхати на поле тоді, коли ниви зеленіють та хвилюються зеленими хвилями; коли обважнілі колоски черкаються об голову, об вуха; коли ниви поцяцьковані волошками та червоними маківками (І. Нечуй-Левицький).

7. Між частинами складнопідрядного речення може ставитися тире для сильнішого їх інтонаційного виділення: Щоб глибоко збагнути душу народу - треба знати його літературу (Ю. Мартич).

8. Якщо підрядна з'ясувальна частина відноситься до слова в головній частині, яке потребує роз'яснення, перед нею ставиться двокрапка: Серпень вінчає літечко красне. У народі говорять: що в цей час збереш, з тим і зиму проведеш (М. Ткаченко).

9. Якщо підрядна частина передує головній, а в головній міститься висновок з того, що говориться в попередній, то перед головною частиною ставиться кома й тире: Хто сіє хліб, хто ставить дім, хто створює поему, - той буде предком дорогим народів своєму (М. Рильський).

Кома не ставиться між частинами складнопідрядного речення, якщо:

а) перед підрядним сполучником або сполучним словом стоїть сурядний сполучник: Ми не знали й коли розпочнеться зустріч;

б) перед підрядним сполучником або сполучним словом стоїть частка не: Хотілось би знати не що він сказав, а як він сказав;

в) підрядна частина складається з одного сполучного слова: Він обіцяв прийти, але не сказав коли;

г) перед сполучниками як, ніби стоять слова майже, зовсім: Син виріс заввишки майже як батько.

Кома не ставиться в суцільних виразах, близьких за значенням до іменної частини складеного присудка або обставини способу дії, а також у порівняннях фразеологічного типу: упав як підкошений, білий як сніг, пролетів як стріла, все йде як по маслу, свіжий як огірочок, зробіть як слід, робіть як хочете, невідомо скільки, зробив скільки міг, зробили хто коли зміг, їли що було, сиділи де попало, все одно який, байдуже хто і под.

Розділові знаки у безсполучникових складних реченнях

Залежно від змістових відношень, які встановлюються між предикативними частинами, у безсполучникових складних реченнях ставляться такі розділові знаки: кома, крапка з комою, двокрапка, тире.

1. Кома ставиться між однотипними частинами безсполучникового речення, які тісно пов'язані між собою за змістом і виражають одночасність, послідовність чи спільність дій: Засвітить місяць, засяють зорі, Земля потоне в сріблястім морі (Олесь).

2. Якщо частини безсполучникового складного речення зберігають певну змістову самостійність або значно поширені й уже мають у своєму складі розділові знаки, між ними ставиться крапка з комою: В грудях жвавість росте; думка кличе вперед; знов я повен надії і віри (Граб.); Од зеленого берега ніби повіяло холодком; холодок ніби лащився до лица, милував його, вплив в тіло розкіш життя, почування радісне, безклопітне й безжурне, як сама молодість (Н.-Лев.).

3. Двокрапка у безсполучникових складних реченнях ставиться:

а) якщо друга частина пояснює, розкриває зміст першої: Знаю я: моє ім'я не згасне на прийдешнім сонячній путі (Сос); Ідеш: волошки у житах, березка в'ється по стеблині (Олесь);

б) якщо друга частина вказує на причину того, про що йдеться у першій (між частинами можна вставити сполучник тому що): Далеко на сході стало червоніти небо: сонце сходило (Мак.).

4. Тире в безсполучникових складних реченнях ставиться:

а) якщо зміст предикативних частин зіставляється або протиставляється: Думав, доля зустрінеться - спіткалося горе (Шевч.);

б) якщо друга частина вказує на швидку зміну подій: Лише, бувало, розплющиш очі - ласкавий світ б'є в вікно, в шибку зазирає веселий поранок, озивається лагідний материн голос (Горл.);

в) якщо у першій частині вказується на час або умову, за якої відбувається дія у другій частині: Я вхожу в ліс - трава стає навшпиньки, кошлатий морок лапу подає (Кост.); У товаристві лад - усяк тому радіє (Гл.);

г) якщо друга частина виражає наслідок або висновок з того, про що йшлося у першій: Вдаримо гучно ми в дзвони - всесвіт обійде луна (Чум.);

г) якщо друга частина містить порівняння: Подивилась ясно - заспівали скрипки (Тич.).

Пунктуаційний практикум

1. Випишіть спочатку складнопідрядні речення з однорідною підрядністю, потім — складнопідрядні речення з послідовною підрядністю. Розставте розділові знаки. Підкресліть другу букву кожного речення і допишіть вислів: «Січень наступає — мороз людей...».

1. А Михайло мені сказав що ви збираєтесь їхати аж туди де зовсім немає лісів (М. Стельмах). 2. З невеселою радістю що пробивалася крізь усі тривоги я вискочив на весняну вулицю де кожна калюжка тримала собі клапоть сонця (М. Стельмах). 3. Розкажи як за горою сонечко сідає як у Дніпра веселочка воду позичає (Т. Шевченко). 4. Дід Терентій щоразу над новою худобинкою мудрує щоб звеселити нею і людей і своїх онуків хоча сам уже й розлучився з радістю (М. Стельмах). 5. Назбираю цвіту аж на цілий срібний карбованець бо дуже люблю коли є багато зошитів (М. Стельмах). 6. І бійці відразу помітили що літо вже минуло що вже настала осінь з нескінченними мряками розбитими дорогами холодними вітрами (О. Гончар). 7. У Єгора і тепер зберігається рушник який подарувала мати щоб не забував рідної домівки (М. Стельмах).

2. Синтаксичний аналіз тексту. Перепишіть текст. Поставте розділові знаки, поясніть їх уживання. Усно дайте характеристику складних речень.

СВЯТО ІВАНА КУПАЛА

Найпоетичніше народне свято літнього циклу це свято Івана Купала з яким пов'язане єднання Людини і Природи. Це час літнього сонцевороту коли пишно буває природа коли розквітає докільля коли хлібороби мають короткий перепочинок перед жнивами.

Це свято дісталось нам від пращурів і сьогодні ми відроджуємо славні традиції минувшини.

Раніше на всіх кутках села люди ставили купальські віхи на яких були завітчані зелом колеса на жердинах. Також робили Купало солом'яне опудало щоб навколо нього співати і танцювати. Традиційно готували вогнище розкладали його поблизу річки куди поспішали і дорослі і діти щоб відчутти радість свята красу

обряду. Хлопці закопували на пагорбі купальське деревце Мариноньку-Купальницю а дівчата прикрашали її квітами стрічками намистом. Поки не розпалили вогонь водила молодь танки співала пісні. Аж ось запалало купальське вогнище щоб усі перестрибуючи парами чи поодиночі очищалися магічним полум'ям. Поступово вогнище згасає і дівчата біжать до річки ворожити на вінках. Кожна з них кинувши вінок на воду прагне дізнатися що її чекає у майбутньому одруження з любим чи з нелюбом у рідній стороні чи далеко від дому.

Опівночі свято закінчується так що всі розходяться по домівках. А відчайдушні йшли до лісу шукати цвіт папороті який за давніми віруваннями приносив щастя.

Усе обрядове дійство супроводжувалося піснями що оспівували шлюб і мрії про щасливе кохання. Ясний місяць сяючі зорі духмяні пахощі квітучого літа мерехтлива річка усе увібрало дивовижні відблиски купальського вогнища (З журналу).

(Підказка: у цьому тексті 33 коми, 4 тире, 1 двокрапка).

3. Лінгвістично-дослідницьке завдання. Усуньте пунктуаційні помилки, обґрунтуйте свою правку.

1. Очевидно має бути дощ, навіть тут на Верховині стояла важка задуха. 2. Ми поспішали додому; здіймалася віхола. 3. З високого берега мені видно — маленький човен бореться з хвилями. 4. Дощ перестав: усі вийшли на свіже повітря. 5. Зійдеш на високу гору, світ тобі ширшим здається. 6. Минали роки: росли сини. 7. Рожевий день палав: гули на квітах бджоли, весело літаючи від клумби до клумби; збираючи для себе урожай.

4. Графічний диктант. Запишіть поряд із номером речення розділовий знак, який би ви поставили між частинами складного речення. Назви вид складного речення.

1. Язик — найнебезпечніша зброя: рана від меча легше заживає, ніж від слова. 2. Чим краща думка, тим звучніше речення. 3. Життя — це багатство, не розтрать його. 4. Якби ви вчилися так, як треба, то й мудрість би була своя. 5. Зрубав дерево — посади два. 6. Простої істини не забувай: людина і слово — то світи космічні. 7. Не діли душі наполовину — тріщини іржапокриє враз. 8. Скажи що-небудь, щоб я тебе побачив. 9. Нормальній країні героїв не треба, їй розуму треба і чистого неба. 10. Вижени із серця смуток, і життя стане тобі миліше.

5. Узагальнення і систематизація матеріалу. Відповіді на питання студентів.

6. Оголошення та аргументація оцінок за роботу на занятті.

7. Домашнє завдання: вивчити конспект, виконати вправи с.132 №5, с.137 №5, с.141 №5 (Авраменко 11 клас)

Лекція № 37
з навчального предмета Українська мова

Тема Стилістична помилка

Мета заняття (формування компетентностей): предметні (знання про стилі, стилістичну норму й стилістичну помилку; уміння визначати стильові ознаки текстів різних стилів, створювати власні висловлювання, керуючись стилістичною нормою, виправляти стилістичні помилки); ключові (навчально-діяльнісна, комунікативна, інформаційна, загальнокультурна, українознавча компетентності).

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН

<https://www.youtube.com/watch?v=XnBG2zhMjOQ>

<https://www.youtube.com/watch?v=C5j7hi6mdIE>

<https://vseosvita.ua/library/prezentacia-stilistica-norma-stilistica-pomilka-11-klas-559063.html>

Час 2 години

План проведення лекції

1. Стилістична помилка

Література

1. Підручник для 11 класу. Українська мова. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2019

2. Українська мова та література. Довідник завдань в тестовій формі. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2018

1. Стилістична помилка

Стилістична помилка

Стилістичною називають помилку в усному або писемному мовленні, що полягає у вживанні слів (словосполучень), які не відповідають стилю всього тексту. Наприклад: *Візит до лісу був веселим. Візит* — це переважно офіційні відвідини кого-небудь або відвідування лікарем хворого вдома. Отже, слово *візит* зазвичай вживають в офіційно-діловому чи публіцистичному стилях, але аж ніяк не в розмовному. Проте письменники іноді свідомо вдаються до стилістичних помилок з метою створення комічного ефекту: *Раз я забіг завертати свині, що **взяли маршрут** на буряк, і тоді із **прозорої сині** скинув бомбу на вигін літак* (В. Симоненко). *Узяти маршрут на...* — канцеляризм, мовне кліше, уживане на виробництві, у колі професійних водіїв, а *прозора синь* — образний вислів, властивий художньому стилю.

До стилістичних помилок належать: стилістична несумісність слів; порушення стильової єдності тексту; різностильове забарвлення тексту (колорит офіційності в художньому тексті, колорит емоційності в науковому або діловому стилях); не виправдане вживання мовних кліше; уживання зайвих, беззмістовних слів, слів-паразитів; уживання громіздких, одноманітних синтаксичних конструкцій та ін.

Стилістичне використання багатозначних слів і омонімів.

Слова української мови поділяють на однозначні й багатозначні. До однозначних слів належать ті, що мають одне лексичне значення, як-от: інформант — особа, яка надає яку-небудь інформацію за завданням дослідника; деруни — оладки з тертої картоплі.

Багатозначні слова мають декілька лексичних значень, наприклад: омана — 1) хибне сприйняття дійсності, зумовлене неправильним, викривленим відображенням її органами чуття; 2) стан людини, коли вона помилково сприймає що-небудь уявне за дійсне; 3) те саме, що обман (неправдиві слова, вчинки, дії та ін.).

Багатозначність (полісемія) має великі стилістичні можливості, однак це явище неоднаково проявляється в різних стилях мови. Більше можливостей багатозначність має в художньому, публіцистичному й розмовному стилях, де є засобом творення образності й комічних ефектів. Наприклад:

- Уживання багатозначного слова в одному контексті як у прямому, так і в переносному значенні: *Кому тільки не треба було нашого хліба? Чисто всім! І діти наші були потрібні всім до чужої роботи, а не в школі. Ось воно й вийшло так: і ноги в нас не взуті, і голови босі* (М. Стельмах). У прямому значенні виділені слова означають відсутність черевиків і головних уборів, а в переносному — бідність.
- Використання в одному контексті слова з двома різними фразеологічними значеннями: *Я на тому будівництві набив собі руку й кишеню* (Нар. тв.). У цьому реченні поєднано два фразеологічно зв'язані значення слова набити — набути досвіду й розбагатіти.
- Використання слова одночасно у вільному та фразеологічно зв'язаному значенні: *То був не Іудин поцілунок, а справжній, пристрасний* (К. Коломієць).

На основі переносності значення слів у художньому мовленні утворюються тропи.

На відміну від багатозначних слів, омоніми не мають значеннєвої єдності: порівняйте близькість значень слова омана та відсутність будь-яких значеннєвих зв'язків слова бал — оцінка знань і великий вечір з танцями.

Омоніми — це слова, що мають однаковий звуковий склад, але відрізняються значенням. Слова **ключ** (знаряддя для замикання та відмикання замка, засува; **гайковий ключ** — інструмент для загвинчування або відгвинчування гайок, болтів; **скрипковий ключ** — знак на початку нотного рядка); **коса** (заплетене волосся; сільськогосподарське знаряддя; наливна смуга суходолу в морі); **бокс** (вид спорту; вид чоловічої стрижки; приміщення в лікарнях для ізоляції інфекційних хворих) є **повними омонімами**, бо вони мають однаковий звуковий склад у всіх граматичних формах. **Неповні омоніми** збігаються за звуковим складом лише в окремих граматичних формах: **мати** (іменник) і **мати** (неозначена форма дієслова).

Неповні омоніми поділяють на омоформи, омографи й омофони. **Омоформи** мають однаковий склад лише в певних граматичних формах: **слід** (іменник у формі називного відмінка однини й прислівник); **носи** (іменник у формі називного відмінка множини й дієслово наказового способу). **Омофони** збігаються у звучанні, але мають різне значення й написання: розповідають про точність у слововживанні й проточність води; **це глина** й **цеглина**; **народився під Орлом** і **під орлом здобич**. **Омографи** мають однакове написання, але різні за значенням і вимовою: **замок і замок**; **води й води**. Дослідники мови виокремлюють і так звані **міжмовні омоніми**: **рожа** (українською — квітка; російською — зневажл. обличчя); **доля** (українською — перебіг подій, збіг обставин, напрям життєвого шляху, що ніби не залежить від волі людини; російською — частка).

Основна стилістична роль омонімів — досягнення комічного ефекту (гумористичного чи сатиричного), як у поданому вище анекдоті.

ВПРАВИ ТА ЗАВДАННЯ

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

1. Мене спиняє біла піна гречок, запашна, легка, наче збита крилами бджіл (М. Коцюбинський). 2. Орлині крила чуєш за плечима, самі ж кайданами прикуті до землі. 3. Все вище й вище я здіймаюся на крилах мрій (Лесья Українка). 4. А що ж людина? Живе на землі. Сама не літає. А крила має. А крила має! Вони, ті крила, не з пуху-пір'я, а з правди, чесноти і довір'я (Л. Костенко).

А. Виділене слово є багатозначним чи омонімом? Обґрунтуйте свою відповідь.

Б. Розкрийте значення виділених слів.

2. Прочитайте тексти й виконайте завдання.

І. Одразу ж за нашою вулицею стоять, як Дунай, молоді коноплі й соняшники, за ними темно виткнулася церковця, ще далі, біля самого неба, диркає деркач, а в небі виблискує Віз. Він зовсім був би подібний до звичайного земного воза, аби хтось начепив на нього колеса, хоча б змайстровані дідусем (За М. Стельмахом).

ІІ. Марія Андріївна почала диктувати. Усього першого диктанту я вже не пригадую, але пам'ятаю одну його фразу дуже добре. Диктувала російською мовою, бо шкільне вивчення предметів українською мовою за царя в Україні не було. Ось проказала Марія Андріївна: «По полю ехала с господами коляска, запряжённая четвериком великолепных лошадей. За коляской бежала и лаяла собачка испанской породы». Учителка прочитала це саме й удруге... Ми зашелестіли зошитами, зашаруділи перами.

На другий день Марія Андріївна принесла наші перевірені зошити. Вона почала говорити про те, що написали ми перший диктант не дуже, сказати, вдало, помилок багатенько, а коли згадала про ту коляску з господами та із собачкою «испанской породы», не витримала, зайшлася веселим сміхом, сміх перейшов у кашель, з очей полилися сльози, і вона вже просто впала в крісло, витирала сльози, реготала й кашляла...

— Ну що ви понаписували?! О Господи! І де ви таке чули? — Ми понаїжачувалися... — Вас шістнадцять учнів, і п'ятнадцять з вас понаписувало: «...За коляской бежала и лаялася собачка из панской породы» ... Де ви чули, що є на світі собаки панської чи непанської породи та щоб вони лаялися? Порода «испанская», є така держава — Іспанія, а собаки не лаються, а «лают», по-нашому — «гавкають». Зрозумів? — запитала вона мене.

— Та не дуже, Маріє Андріївно! Я собі думав: пани їдуть, то й собака в них панської породи, батько часто говорить, що їх пан і бариня лають, я й думав, що коли пани лаються, то й собаки їхні не кращі за них і теж лаються... (За Остапом Вишнею).

А. Знайдіть у поданих текстах омоніми й визначте їхній тип (усно).

Б. Яку стилістичну роль вони відіграють? З'ясуйте за тлумачним словником омонімічне значення виділеного слова (усно).

3. Випишіть прислівники (прислівникові сполуки) у дві колонки: 1) які треба писати разом; 2) які треба писати окремо або з дефісом.

На/прочуд, будь/як, на/зло, на/переріз, на/віки/віків, до/речі, по/під/тинню, на/рожен, на/жаль, у/перед, на/зразок, за/одно, до/вподоби.

З останніх букв виписаних слів складіть назви сучасного й давнього видів спорту.

4. Прочитайте речення. Знайдіть і виправте в них стилістичні помилки.

1. Науковці на конференції порушили питання атомної енергетики, хоча дехто з них подекував, що фінансування на дослідження в цій галузі поки що не передбачено. 2. Тесляр передав школярам свій прекрасний досвід. 3. Велике значення для розв'язання завдання є виконання положення про порядок роботи в колективі. 4. Вихованці захоплено слухали натюрморт. 5. На нараді управлінці балакали про проблеми в трудовій дисципліні. 6. Підмет підкреслюють однією рисочкою, а присудок — двома. 7. День вишиванки проходить червоною ниткою в закладах освіти нашого міста.

5. Узагальнення і систематизація матеріалу. Відповіді на питання студентів.

6. Оголошення та аргументація оцінок за роботу на занятті.

7. Домашнє завдання: вивчити конспект, виконати вправи с.151 №2-5 (Авраменко 11 клас)

Лекція № 39
з навчального предмета Українська мова

Тема Стилістичне багатство лексики

Мета заняття (формування компетентностей): предметні (знання про стилі, стилістичну норму й стилістичну помилку; уміння визначати стильові ознаки текстів різних стилів, створювати власні висловлювання, керуючись стилістичною нормою, виправляти стилістичні помилки); ключові (навчально-діяльнісна, комунікативна, інформаційна, загальнокультурна, українознавча компетентності).

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН

<https://www.youtube.com/watch?v=XnBG2zhMjOQ>

<https://www.youtube.com/watch?v=C5j7hi6mdIE>

<https://vseosvita.ua/library/prezentacia-stilistica-norma-stilistica-pomilka-11-klas-559063.html>

Час 2 години

План проведення лекції

1. Стилістичне багатство лексики

Література

1. Підручник для 11 класу. Українська мова. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2019

2. Українська мова та література. Довідник завдань в тестовій формі. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2018

1. Стилістичне багатство лексики

Стилістичне використання синонімів, антонімів і паронімів

Пароніми — це слова, близькі за звучанням, але різні за значенням: ефектний та ефективний, моральний та аморальний, емігрант та іммігрант. Пароніми передусім використовують у публіцистичному, художньому й розмовному стилях. Навмисне зближення паронімів в одному контексті з певною стилістичною настановою називають *парономазією*: Любіть *травинку, і тваринку*, і сонце завтрашнього дня! (Л. Костенко). Використання паронімів дає можливість посилити виразність тексту, привернути увагу до його змістового аспекту. Змішування паронімів створює комічний ефект, тому їх використовують у каламбурах: *Прийомний син барона був баран* (Л. Костенко).

Звукова близькість паронімів іноді призводить до їхнього помилкового вживання, найчастіше безпідставно використовують одне замість іншого слова з таких пар: *музичний — музикальний, місто — місце, індієць — індіанець, ефектний — ефективний, компанія — кампанія, особовий — особистий.*

Антонімами називають протилежні за значенням слова, як-от: чорний — білий, захід — схід, шкодити — допомагати, рано — пізно, над — під. Антоніми належать до однієї частини мови й здебільшого різнокореневі (блідий — рум'яний), рідше — однокореневі (склеїти — розклеїти). Найбільше антонімів серед іменників, прикметників і дієслів і зовсім мало — з-поміж займенників (усі — ніхто) і службових частин мови (в — із; і — а). Виокремлюють так звані контекстуальні антоніми, які набувають протилежних значень лише в певному контексті, наприклад: *Звання козаче, а життя собаче. Без царя нема й псаря* (Нар. тв.). На

антонімії заснована й стилістична фігура **антитеза** — **різке протиставлення думок, явищ, рис характеру, поведінки героя з метою посилення враження від сказаного, наприклад: Ми в раї пекло розвели** (Т. Шевченко).

Основні стилістичні функції антонімів — контрастність і підсилення емоційності. Антоніми широко використовують в усіх стилях мови, крім офіційно-ділового.

Багатство будь-якої літературної мови світу визначається передусім багатством синонімів у ній. **Синоніми** — **це тотожні або близькі за значенням слова (різні за написанням і вимовою):** *заклякнути* — *задубіти* — *заледеніти* — *закостеніти* — *закоцюбнути* — *заціпеніти* — *змерзнути*.

Синоніми поділяють на абсолютні, відносні та контекстуальні.

Абсолютні синоніми за значенням тотожні, не мають різних відтінків, але їх уживають у різних стилях мови: *лінгвістика* (науковий стиль) — мовознавство (публіцистичний та розмовний стилі); *пейзаж* (науковий та публіцистичний стилі) — *ландшафт* (науковий стиль) — *краєвид* (художній та розмовний стилі); *інтенсифікувати* (науковий стиль) — *посилювати* (розмовний та публіцистичний).

Відносні синоніми відрізняються відтінками значення: *безумство* (про поведінку) — *дурість*, *глупота*, *безглуздя* (висока міра) — *божевілля*, *шаленство*, *навіженство* (крайні межі).

Контекстуальні синоніми набувають близького значення лише в певному контексті, їх уживають здебільшого в художньому стилі, наприклад, слова товкти й говорити можуть бути синонімами лише в контексті, як-от: *І що я йому говорила, товкла?* (І. Франко).

Синоніми використовують з метою посилення емоційності, щоб наголосити на певних нюансах, для урізноманітнення викладу, а іноді й для створення комічного ефекту.

У синонімічні зв'язки можуть вступати слова й словосполучення, фразеологізми, наприклад: *контролювати* — *здійснювати контроль*; *бюлетень* — *листок непрацездатності*; *бити байдики* — *горобцям дулі крутити*; *у степу й хрущ* — *м'ясо, на безлюдді й Хома* — *чоловік*.

Стилістичні особливості слів іншомовного походження

Слова української мови за походженням поділяють на власне українські та запозичені. **Питомі українські слова** народжені самою мовою на будь-якому етапі її розвитку, а **іншомовні** — запозичені з інших мов. За дослідженнями вчених, словник сучасної української літературної мови містить близько десяти відсотків слів іншомовного походження. Частина запозичених слів має українські відповідники (*лінгвістика* — мовознавство; *процент* — *відсоток*), а частина позначає поняття, для яких питомих українських слів немає (*політика*, *університет*, *балет*).

Не засвоєні українською літературною мовою (а отже, не належать до її лексичної системи) **варваризми**: *happy end* (*щасливий кінець*), *finite la comedia* (*виставу закінчено*), *о'кей* (*добре*) та ін.

Дуже важливо не надуживати іншомовною лексикою, адже виважений добір запозиченого слова в певній мовній ситуації є ознакою високої культури мовлення особистості. Кількісне співвідношення іншомовних і питомих українських слів у різних стилях мови не однакове: запозичені слова найбільше вживають у науковому стилі, оскільки значна частина термінологічної лексики запозичена з грецької мови та латини.

Використання іншомовних слів надміру в розмовному й художньому стилях є неприродним, тому свідомо (у художньому стилі) чи несвідомо (у розмовному стилі) читачі (слухачі) сприймають їх іронічно. Наведемо репліку з розмови підлітків: *Закоханість, за моїм спостереженням, це аритмічність нервової системи, безсумнівно, тут надibuємо моменти резонансу, своєрідної детонації, процес хворобливий та мало досліджений, я займуся ним після третього курсу медичного інституту, думаю, це буде також темою моєї майбутньої кандидатської дисертації* (В. Дрозд).

ВПРАВИ ТА ЗАВДАННЯ

1. Прочитайте уривок з повісті «Ірій» і виконайте завдання.

...А пси ще вдосвіта валували на Солом'янці, а вороння чорними хмарами напливало з лісів і байраків, а солом'янці осудливо хитали головами, наштрикнутими на гостряки парканів, а тітка Дора, збираючи мене й дядька в далеку дорогу, зловісно пророкувала солодкий кінець подорожі в солом'янських палісадниках, де саме досягають полуниці, густо-червоні, наче краплі ранкового сонця, де наливається яблучним соком налив, де попід штахетами рясно грониться смородина, а в літніх кухоньках духмяно жаркотять яєчні з ніжно-рожевим солом'янським салом, де дівчата тілисті, наче зшиті з пампушок, а очі в них звабливі, вологі, і це божевілля, безглуздя, безум, шаленство, дурість — жертвувати літом, відпусткою, канікулами, а то й важити життям після стількох майже безслідних експедицій... (В. Дрозд).

А. Знайдіть у тексті синоніми, выпишіть їх і визначте, до якого типу (абсолютні — відносні; позатекстові — контекстуальні) вони належать і яку стилістичну роль відіграють.

Б. Знайдіть і выпишіть тропи.

2. Прочитайте уривок з повісті й виконайте завдання.

А яке потім було сум'яття, ви, напевне, здогадуєтесь: спершу з мене вибивали дурування й примовляли, який я бузувір, опришок, урвиголова, харциз, каламут і навіть химород...

Та я не дуже цим і журився, бо не раз чув, що такого добра бракувало не тільки мені, а й дорослим. І в них теж чогось вискакували клепки, розсихались обручі, губилися ключі від розуму, не варив баняк, у голові літали джмелі, замість мізків росла капуста, не родило в черепку, не було лою під чуприною, розум якось втулявся аж у п'яти й на в'язах стирчала макітра... (М. Стельмах).

А. Знайдіть синоніми й укажіть, яку стилістичну роль вони відіграють.

Б. Выпишіть фразеологізми й розкрийте їхнє значення.

3. Доберіть до поданих іншомовних слів українські відповідники. Поміркуйте, чому до деяких слів немає аналогів у рідній мові.

Фактор, аванс, університет, аналіз, аматор, театр, тунель, пальто, трамвай, паралелепіпед, тет-а-тет, ювілей, антракт, еталон, біографія, фонетичний, інтернаціональний, натуральний, комфортний.

4. Запишіть слова у дві колонки: 1) іншомовні; 2) питомі українські.

Наречена, авангард, система, омріяний, ксерокс, агітація, вареник, навігація, історія, або, ярд.

З перших букв виписаних слів складіть назву заповідника.

5. *Доберіть питомі українські відповідники до іношомовних слів, запишіть їх.*

Анархія, дефект, аргумент, генеральний, пріоритет, прерогатива, екстраординарний, кастинг, деградація, екстрений, інвестиція, прайс-лист, легітимний, директива, симптом, репродукувати, реєструвати, креативний, референт, аналогічний.

6. Узагальнення і систематизація матеріалу. Відповіді на питання студентів.

7. Огоглюшення та аргументація оцінок за роботу на занятті.

8. Домашнє завдання: вивчити конспект, виконати вправи с.156, №5, с.160, №5 (Авраменко 11 клас)

Лекція № 40

з навчального предмета Українська мова

Тема	Стилістичне забарвлення лексики
Мета заняття	удосконалити знання про стилістичне забарвлення лексики; розвивати вміння правильно нею користуватися в усному та писемному мовленні; вчитися розмежовувати книжну й розмовну лексику; виховувати любов до рідної мови

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН

<https://www.youtube.com/watch?v=sbdVgVMwU6k>

<https://www.youtube.com/watch?v=nZXG6E0CoOI>

https://lms.e-school.net.ua/courses/course-v1:UIED+Ukrainian-language-11th-grade+2020/courseware/2f3fefdd110a41f39b18202ea4dafdb5/cc388dfb7b384e698c3df303bf11e7f2/1?activate_block_id=block-v1%3AUIED%2BUkrainian-language-11th-grade%2B2020%2Btype%40vertical%2Bblock%408f61d1c90b704cf19f843317a2952849

Час 2 години

План проведення лекції

1. Стилістичне забарвлення лексики

Література

1. Підручник для 11 класу. Українська мова. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2019

2. Українська мова та література. Довідник завдань в тестовій формі. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2018

1. Стилістичне забарвлення лексики

Книжна й розмовна лексика

За сферою використання лексику української мови поділяють на нейтральну (міжстильову) і стилістично забарвлену.

Стилістично забарвленими називають слова, які стали типовими не для всіх стилів мови, а тільки для одного (рідше декількох, але не всіх). Наприклад, слова асиміляція, фотосинтез, вегетативний стилістично марковані, оскільки їх використовують у науковому стилі (у біології); терпко-піднесений, уста, уквітчаний — у художньому.

До нейтральної лексики (міжстильової) належать слова, які вживають у всіх стилях мови. Слова хмара, кіт, книжка можна використати в будь-якому стилі, отже, вони стилістично нейтральні. Похідні від них — хмаринка, хмарище; котик, котяра; книга, книженція — навіть поза контекстом мають емоційне забарвлення: хмаринка, котик — ніжне, пестливе, виразно позитивне; хмарище, котяра — згрубіле; книженція — іронічне.

Одне й те саме слово, залежно від контексту, може бути як стилістично маркованим, так і нейтральним. Наприклад, слово *ніжка* має такі значення: 1. Зменш.-пест. до нога. 2. Стебло рослини, нижня частина гриба. У першому значенні його можна використати в художньому й розмовному стилях, а в другому — у будь-якому стилі. У сполученні з прикметником чорна слово ніжка набуває такого значення: хвороба рослин, за якої чорніє та загниває коренева шийка й корені рослин, наприклад: До найпоширеніших хвороб капустяних культур належать чорна ніжка, кила, фомоз.

Коли стилістично нейтральні слова вживають у переносному значенні, вони можуть набувати емоційного забарвлення в оцінній характеристиці людини — як позитивного (сокіл, ластівка, сонце), так і негативного (баран, корова, кобила).

Стилістично забарвлені слова часто використовують як паралелі до нейтральних, їхній вибір зумовлено стилем тексту, наприклад: *ніти* (нейтральне) — *побрести, потягти, поплентатися* (розмовні, згрубілі), *повіятися, поволоктися* (розмовні, несхвальні).

Стилістично марковану лексику в тлумачних словниках позначають такими скороченнями: анат. — анатомія; арх. — архаїчне слово; вульг. — вульгарне слово; діал. — діалектне слово; жарг. — жаргонне слово; зменш.-пест. — зменшено-пестливе; зневажл. — зневажливе слово; лайл. — лайливе слово; поет. — поетичне слово; спец. — спеціальне слово; церк. — церковне слово тощо.

Стилістично марковану лексику поділяють на *книжну, розмовну й просторічну*.

Стилістично забарвлена лексика		
<i>книжна</i>	<i>розмовна</i>	<i>просторічна</i>
слова, що використовують здебільшого в писемних різновидах літературної мови; цю лексику поділяють на <i>наукову, офіційно-ділову, газетнопубліцистичну й конфесійну</i>	слова, що мають знижене (порівняно з нейтральною лексикою) стилістичне забарвлення; їх використовують переважно в усному мовленні — у побутовій розмові, у невимушеній бесіді	грубі й вульгарні слова, а також ті «перекручені» слова, що порушують норми літературної мови; такою лексикою послуговуються в усному мовленні, просторічні слова перебувають поза межами літературної мови
<i>концепт, пневмонія, синус, герундій; накладна, інструкція, дирекція, секретаріат; демократія, толерантність, вагомість, добробут; благочестя, предтеча, сокровенний</i>	<i>прочухан, пузатий, ботанічка, телепень, ротатий, теревенити, класно, тюхтій, писака, бос, велик, завучка, корєш, попомерзнути, шоферувати.</i>	<i>морда, жерти, паскуда, свинюка, сволота; тутечки, ружжо, радіво, трамвай, хвігура, фіст</i>

Розмовні слова можуть містити позитивну або негативну оцінку — вони належать до оцінної лексики.

До *оцінної лексики* належать слова, що позначають почуття (любов, ненависть, жах, покора) та оцінку предмета чи явища (хороший, чудовий, поганий, нудний). Також до цієї групи лексики належать слова, у яких емоційне ставлення до предмета чи явища виражається граматичними способами, особливими суфіксами та префіксами: кошенок, вірюга, бабуся, малесенький.

Стилістична роль неологізмів і застарілої лексики

Не всі іншомовні слова приживаються в мові: одні набувають статусу варваризмів, інші стають органічною частиною українського словника. Для набуття

статусу літературного (для потрапляння до словника) іншомовному слову треба «прожити» в активному використанні носіїв мови щонайменше двадцять, а то й тридцять років. Запозичення на стадії проникнення в мову називають неологізмом.

Неологізм — це слово (або окреме його значення), що з'явилося недавно. Його новизна усвідомлюється мовцями: *імпичмент, спікер, голкіпер, комп'ютерний вірус, пакет пропозицій*. Такі неологізми називають загальномовними, адже значна частина мовців розуміє їхнє значення.

Неологізмами також вважають слова, витворені певною людиною, здебільшого письменником, — такі неологізми називають **індивідуально-авторськими**: *яблуневоцвітно, ясносоколово* (П. Тичина); *безбровко, хмарошкряб* (О. Гончар); *відлютувати, піднеб'я* (М. Вінграновський). Індивідуально-авторські неологізми слугують художнім матеріалом у красному письменстві, за допомогою них майстер слова вміло передає найтонші відчуття, досягає високої емоційності й образності. Іноді буває так, що індивідуально-авторські неологізми стають настільки популярними, що через активне та тривале вживання в мові потрапляють до словника. Так сталося зі словами *мрія* (М. Старицький), *чинник* (І. Франко), *звіт* (І. Верхратський) та ін.

Неологізмам протиставляють **архаїзми — застарілі слова, що вийшли з активного вжитку, їх використовують рідко, лише з певною стилістичною настановою**: *ланіти (щоки), чоло (лоб), уста (рот), шуйця (ліва рука), тать (злодій)* — лексичні архаїзми; *вольний, паипорт, сей, пійт (поет), глас (голос)* — фонетичні архаїзми; *люде* (форма називного відмінка множини), *новий авто* (нині це іменник середнього роду) — граматичні архаїзми. Архаїзми використовують для відтворення колориту минулих епох, для мовної характеристики представників духівництва, а також для надання урочистого, піднесеного чи, навпаки, жартівливого, іронічно-сатиричного звучання. З-поміж застарілих слів виокремлюють історизми — слова, що вийшли з ужитку разом з позначуваними ними реаліями, вони не мають у сучасній мові, на відміну від архаїзмів, синонімічних відповідників: *боярин, волость, рало, гувернер* (хоча останнє слово сьогодні починає повертатися до активного словника українців). Історизми використовують здебільшого в художньому стилі (рідше в публіцистичному); вони відіграють ту саму стилістичну роль, що й архаїзми.

Багаті стилістичні можливості має лексика старослов'янського походження, яка ввійшла в українську мову в X–XI ст., після запровадження християнства в Київській державі: *блаженний, преподобний, грядущий, престол, глава, притча во язицех* тощо. У конфесійному стилі часто вживають старослов'янізми, а в художньому їх використовують для надання мовленню урочистого, піднесеного забарвлення:

*Благословенна ти поміж жонами,
Одрадо душ і сонце благовісне,
Почата в захваті, окроплена сльозами,
О раю мій, моя ти муко, Пісне!*

І. Франко

У розмовному стилі, коли їх уживають зі звичайними словами, що мають відтінок згрубілості, старослов'янізми сприяють створенню сатиричного або гумористичного звучання: *Горе мені. Пане сотнику! — казав Пістряк. — Мимошедшую седмицю глумляхся з молодицями по шиночкам zdeшної палестини і,*

вечеру сушу минушого дне, бих неподвижен, яки клада, і нім, аки риба морская (Г. Квітка-Основ'яненко).

Стилістичні можливості фразеологізмів

Виразними стилістичними засобами мови є фразеологізми.

Фразеологізми (фразеологічні одиниці) — це стійкі сполуки слів, які в процесі мовлення відтворюються як готові словесні формули. Фразеологізм складається щонайменше з двох слів: *бити байдики, з душею, стріляти з гармат по горобцях, не за горами*.

Фразеологізми поділяють на три групи:

- а) **фразеологічні зрощення** — одиниці, у яких цілісне значення не вмотивоване, тобто воно не випливає зі значень його компонентів: *пекти раків (соромитися), бити байдики (ледарювати), ні в сих ні в тих (незручно)*;
- б) **фразеологічні єдності** — одиниці, у яких цілісне значення певною мірою вмотивоване переносним значенням їхніх компонентів: *вітер у кишенях свистить (немає грошей), кров з молоком (здоровий, рожевовидий, рум'яний), робити з мухи слона (перебільшувати)*;
- в) **фразеологічні сполучення** — одиниці, у яких цілісне значення певною мірою вмотивоване прямим значенням їхніх компонентів: *берегти як зіницю ока, зачетити інтереси, глупа ніч*.

Окрему групу становлять **фразеологічні вислови**, у яких слова більшою мірою зберігають своє індивідуальне значення: *незлим тихим словом, мати велике значення, вовків боятися*. Здебільшого такі фразеологізми позбавлені якогось емоційного забарвлення, проте вони функціонують у мовленні як усталені поєднання двох або більше слів. До фразеологічних висловів належать приказки (лежачого не б'ють), прислів'я (доки сонце зійде, роса очі виїсть), крилаті вислови (краса врятує світ) і мовні кліше (мати велике значення).

Фразеологізми можуть вступати в антонімічні відношення: *тертий калач* — *жовтороте каченя*; *як викапаний* — *схожий як бульдог на носорога*; *аж іскри летять* — *як мокре горить*.

Особливо багата українська мова на **фразеологічні синоніми**: *рота не розкривати, не випускати пари з вуст, як води в рот набрати, справляти мовчанку, грати в мовчанку, прикусити язика, проковтнути язика, держати язик за зубами, ні гу-гу; на безриб'ї й рак — риба, у степу й хрущ — м'ясо, на безлюдді й Хома — чоловік і де немає співця, послухаєш і горобця*. Фразеологізми одного синонімічного ряду можуть мати різні емоційні відтінки й стилістичне забарвлення, а отже, відрізнятися стильовою належністю: книжний вислів — *увести в оману*; розмовний — *збити з пантелику*, вульгарний — *пиндючити морду*; знижений розмовний — *дерти носа*. Саме синонімічне багатство дає підстави використовувати фразеологізми як стилістичний засіб.

ВПРАВИ ТА ЗАВДАННЯ

1. *Згрупуйте й выпишіть подані слова за сферою використання.*

Стилістично нейтральна лексика:

Стилістично маркована лексика: а) книжна: ... ;

б) розмовна: ... ;

в) просторічна:

Тонкогуб'я, генеральша, отець, громада, інфінітив, тудою, сонце, блаженний, анапест, пертися, скиглити, шохвер, різнотрав'я, відфутболити, Псалтир, огненний, суспільно-побутовий, кумекати, індульгенція, громадянський, суспільство, зима, ректи, промовляти, базікати, чоло, електрод, диференціювати, безбатченко, свекрушище, сонечко, смерд, пройдисвіт, каналія, катет, поліфонія, добробут, пишний, благоденствіє, хитрющий, соловейко, математичка, рило, п'ятихвилинка, протокол, замазура, вікно.

2. Прочитайте слова й виконайте завдання.

Ріка, струна, комиш, вітер, скрипка, Чайковський, душа, уява, четвірка, лебедята, краса, гірка, юність, спалах, роса, ударити, залунати, сповнитися, з'явитися, здійматися, казковий.

А. Випишіть стилістично нейтральну лексику.

Б. Які з виписаних слів набули стилістичного забарвлення в поданому нижче реченні? Аргументуйте свою думку.

Над рікою в струни комиша вдарить вітер, залунають скрипки, і Чайковським сповниться душа, а в уяві з'явиться четвірка лебедят казкової краси, нібито здіймається на гірку юність наша в спалаху роси (М. Вороний)

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Дора — її рідна сестра, мені ж — тітка, а дядькові Денису — дружина. Сестрина скнарість давно стала вдячною темою для материних голосінь. Побазарувавши в місті, вона виходила на колодки й прискіпливо перераховувала, що відвезла сестрі в гостинець і чим їй оддячила зажерлива Дора; зворушена думками про власну щедрість, мати приголомшувала бабів мішками картоплі, капусти, полови, рукавичками маку, квасолі, сушні та крохмалю...

— А від сестри маю отакенну дулю! — гукала спересердя мати й згортала з чорних, рубцюватих, ніби вельвет, пальців однорогу маківку.

Сусіди, базаруючи, здибувалися в місті з Дорою й ревно переказували їй материні нарікання, на що тітка розпалювалася, махала білим ридикюлем і перелічувала майже нові юбки, кофти й Денисові штани, які вона віддала; банки варення, компоту, булки, оселедці, бублики, цукор, дріжджі, що попливли з її щедрих рук у Пакуль до ненажерливого, невдячного рота отої кугутки, отої тринькачки, яка не знає ціни заробленій копійці, якій здається, що в місті гроші самі ростуть, наче на вербі в її городі груші.

Якийсь час сестри перебували в стані «холодної» війни, і ми з матір'ю, привозячи на ринок картоплю чи яблука, десятою дорогою обминали вулицю, де мешкали Солом'яники. Це мені не вельми подобалося, бо в хаті тітки Дори, відколи вона торгувала в пивниці, не переводилися солодощі. Найчастіше нас пригощали какао з молоком і цукристими рогадиками, що похрускували на зубах, і місто з раннього дитинства мрійно пахло мені звареним на молоці какао. Але минав тиждень-другий, сестри наче випадково здибувалися на базарі чи в пивниці, кидалися одна одній в обійми, цілувалися й плакали від зворушення та щастя, заливаючи міські вулиці потоками сліз, аж бідним городянам доводилося декілька днів по тому плавати в човнах і ночвах (За В. Дроздом).

А. Визначте слова з високим і зниженим стилістичним забарвленням, з'ясуйте їхні стилістичні функції в тексті.

Б. Потренуйтеся виразно читати текст, грамотно інтонуючи стилістично забарвлені слова.

4. *Випишіть з тексту стилістично марковані слова; визначте, яку роль вони відіграють (усно). Підкресліть ті з них, що вжиті в переносному значенні.*

Що ж зображено на Рафаелевій картині «Сикстинська Мадонна», що зачаровує весь світ уже понад півтисячоліття? Нечутно ступає по хмарах босими ногами Богоматір, ніжно пригортаючи до грудей свого маленького Сина. Марія знає, яка доля чекає її божественного первістка, і тому такі сумні її прекрасні очі й так важко дається їй кожен крок, адже попереду в Ісуса — Голгофа. Але вона знає, що так мусить бути, бо так возлюбив Бог світ, що віддав на муки Свого єдинородного Сина, аби кожен, хто в Нього увірував, не пропав, а мав життя вічне. І тому, тамуючи біль і душевну муку, несе Марія свого Сина людям, і ніщо не в змозі спинити материнську ходу: ні час, ні випробування, ні смерть (О. Журавель).

5. *Доберіть до поданих слів сучасні відповідники. Поясніть, чому до окремих слів у сучасній мові немає абсолютних синонімів.*

Возсіяти, десниця, кошовий, очіпок, окучерявлений, зріти, вражий, грядущий, спудей, отаман, віче, свічадо, твар, уста, правиця, ратуша, піїт, ректи, челядь.

6. *Прочитайте подані тексти й виконайте завдання.*

I.I Архімед, і Галілей Вина й не бачили. Слей Потік у черево чернече! А ви, святіє предтечі, По всьому світу розійшлись І крихту хліба понесли Царям убогим. Буде бите Царями сіянеє жито!	А люде виростуть. Умруть Ще не зачатії царята... І на оновленій землі Врага не буде, супостата, А буде син, і буде мати, І будуть люде на землі. Т. Шевченко
---	--

II. Старезна струна, басова, мідяна, А крона корони, гірка й медяна, Зеленою магмою в хмарах застигла На сонячних, карих, розжарених тиглях. Стоїчно, велично шумить шумовицю, У венах підшкірних бурштинить живицю. Грудаста, сучкаста, вівтарно стосвічна Посестра вічності — княжна потойбічна... Та ось мигцем, мов хтось різцем, Аж іскри-іскрища Навколо стовбура-ядра, Аж репає стара кора	І свище хвища — Навколо мідного ядра Живкі електрони, дві білки іржаві, Гей, княжать на сосні, круглястій державі. Іскряться очиці, Раюють білиці, Пахкі од живиці, На гострих пуантиках бісяться в твісті — Аж з лоскоту й сосна танцює на місці... І. Драч
---	--

III. [Репліка возного до Наталки в п'єсі «Наталка Полтавка»] — Рци одно слово: «Люблю Вас, пане возний», — і аз, вишеупом'янутий, виконаю присягу о вірному і вічному союзі з тобою (І. Котляревський).

IV. Спікер Верховної Ради України вніс 5 лютого 2005 року до порядку денного питання щодо інавгурації Президента України (З газети).

А. Знайдіть і випишіть неологізми, архаїзми, історизми й старослов'янізми.

Б. З'ясуйте, яку стилістичну роль відіграють виписані слова в тексті (усно).

7. Прочитайте тексти й виконайте завдання.

I. Блаженна людина, що мудрість знайшла, і людина, що розум одержала, бо ліпше надбання її від надбання срібла, і від щирого злата ліпший прибуток її, дорожча за перли вона, і всіляке жадання твоє не зрівняється з нею (Біблія).

II. Мій дід Михайло був храмо́строїтель.

Возводив храми себто цілий вік.

Він був чернець, з дияволом воїтель, печерник,

Боговгодний чоловік.

Він був са́мітник, дуже був суворий.

Між Богом — чортом душу не двоїв.

І досі поминають у соборах:

храмо́строїтель Михаїл.

Л. Костенко

III. — Що ж то за лепорт такий довгий? Хворостина ж йому, мабуть, замість хвоста. Чи що? Хворостина сія, хоча єсть і хворостина, но она не суть уже хворостина, понеже убо суть на ній вмістилище душ козацьких прехваброї сотні Конотопської, за ненахожденієм писательного суцества та трепетанієм десниці й купно шуйці, — оттак відсипав наш Пістряк.

— Та кажіть мені попросту, пане писарю! О, уже мені те письмо остило й опоганіло, що нічого не второпаю, що ви кажете-говорите (Г. Квітка-Основ'яненко).

А. Знайдіть і випишіть старослов'янізми.

Б. Поясніть, яку стилістичну роль вони відіграють у текстах (усно).

8. Запишіть слова у дві колонки: 1) архаїзми; 2) історизми. Доберіть до архаїзмів сучасні відповідники.

Рать, вельможа, врата, кріпак, дворянин, зело, осавула, стельмах, злато, жупан, ятаган, десниця, кирея, чоло, волость, столоначальник, лакей, хорунжий

9. Прочитайте речення. Випишіть фразеологізми, з'ясуйте, до якої групи кожен з них належить, поясніть їхнє значення.

1. Ти бачила, Оленко, як Сава раки пік? Не знав, куди й очі діти (О. Копиленко). 2. Ця дівчина — твердий горішок, з нею треба поводитися обачніше (М. Івасюк). 3. Зів'єш гніздечко й будеш щаслива, як Вірунька Баглаєва. Тут діло надійне, дитинко (О. Гончар). 4. Бачите — не сиджу, не згорнула ж руки (А. Головка). 5. — А чого ти, молодице, насилу соваєш руками? — крикнув на Василю постригач. — Ти робиш, наче три дні не їла (І. Нечуй-Левицький). Ускочили ми в халепу. Це декілька днів сміятимуся, не менше (В. Нестайко). 7. А я твоє відерце дістану й з тобою на рушничок стану (Нар. тв.).

10. *Згрупуйте подані фразеологізми за стильовою належністю.*

- В усіх стилях мови (міжстильові): ... ;
- в офіційно-діловому й науковому стилях: ... ;
- у публіцистичному й художньому стилях: ... ;
- у розмовному стилі: ... ;
- у конфесійному стилі:

Мокра курка, у всякому разі, витрішки продавати, один з одним, вітер гуде в кишенях, гра слів, авгієві стайні, базарна баба, тютя з полив'яним носом, брати участь, без задніх ніг, возлюбви ближнього свого, ужити належних заходів, осідлати Пегаса, око за око, увінчати лаврами, манна небесна, цілуйте тата в коліщата, відігравати роль, на око, важка артилерія, язиката Хвеська, сидіти склавши руки.

11. *Прочитайте речення й виконайте завдання.*

I. 1. На другий день, ще ні світ ні зоря, одрадяни кинулися до Марининої хати (Панас Мирний). 2. Та врода, як саронська рожка, — розквітне на зорі... (Леся Українка). 3. Ще чорти навкулачки не б'ються, як він схоплюється на ноги й до ночі не має спочинку (М. Стельмах). 4. Тільки почало на світ благословлятися, а Мелашка вже біля печі (І. Нечуй-Левицький).

II. 1. Призначають у середню школу пташа жовтороте, а потім беруться за голови... (Ю. Збанацький). 2. Абдулаєв був старий вовк, він знав: «язика» узяти нелегко (Гр. Тютюнник).

III. 1. Бачите — не сиджу, не згорнула ж руки (А. Головка). 2. Од'їжджаєш ти, козаче, у непевну путь, може ж, тобі доведеться і руки згорнуть (Олена Пчілка).

А. Випишіть фразеологізми й розкрийте їхнє лексичне значення.

Б. З'ясуйте, за яким принципом згруповані речення з фразеологізмами.

12. *Пригадайте й запишіть (або выпишіть зі словника) якомога більше фразеологізмів зі словами **око, рот, рука, голова й нога**. Висловіть свої міркування, чому саме з цими словами так багато в мові стійких сполук.*

5. Узагальнення і систематизація матеріалу. Відповіді на питання студентів.

6. Оголошення та аргументація оцінок за роботу на занятті.

7. Домашнє завдання: вивчити конспект, виконати вправи с.164 №2-5 (Авраменко 11 клас)

Лекція № 41
з навчального предмета Українська мова

Тема Стилістичні засоби словотвору та морфології

Мета заняття поглибити й узагальнити знання студентів про способи українського словотвору, його морфологічні ознаки; розкрити стилістичні можливості префіксів і суфіксів, сприяти зміцненню навичок правопису префіксів, суфіксів; формувати вміння стилістично доцільно використовувати значущі частини слова; розвивати гнучкість у використанні мовних одиниць; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти збагаченню словникового запасу десятикласників; виховувати шанобливе ставлення до слова, прагнення формувати здоровий спосіб життя: як у фізичному, так і моральному аспектах

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН

<https://www.youtube.com/watch?v=uHwLTfIE8nE>

<https://www.youtube.com/watch?v=vcNH50xl0-Q>

<https://www.youtube.com/watch?v=4J7gt5osUeQ>

<https://www.edufuture.biz/index.php>

Час 2 години

План проведення лекції

1. Стилістичні засоби словотвору та морфології.

Література

1. Підручник для 11 класу. Українська мова. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2019

2. Українська мова та література. Довідник завдань в тестовій формі. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2018

1. Стилістичні засоби словотвору та морфології.

Стилістичні можливості словотвору виявляються в зіставленні слів одного кореня й одного значення, але різного словотвірного оформлення, тобто в синонімії словотвірних афіксів, які увиразнюють слово, надають йому відповідної експресії. Наприклад, рідковживані (непродуктивні) іменникові префікси **пра-**, **па-**, **уз-**, **су-** підкреслюють піднесеність сказаного — поряд зі стилістично нейтральними значеннями (суглинок, прадід) додають словам урочистого відтінку: *прамова, праоснова, пагін, паросток, паморозь, узголів'я, узбіччя, узвишшя, сутінок, суголося, супокій, сум'яття*. Префікси іншомовного походження **анти-**, **архі-**, **екстра-**, **псевдо-**, **ультра-**, **екс-** надають словам книжного відтінку: *антинародний, псевдопатріот, архіважливий, екстравагантний, ультраправий, екс-президент*. Префікс **пре-** виражає збільшену міру ознаки: *пречудовий, пресильний, переважливий*, а **воз-** надає слову піднесеності й урочистості: *возрадуйся, возвеличити*. Особливої виразності набувають слова з декількома префіксами: *знебарвити, поназбирувати, попоходив, порозходилися*.

Один з найвиразніших засобів стилістики — суфікс. Суфікси книжного забарвлення **-ни(я)**, **-тні(я)**, **-ізм** утворюють абстрактні поняття, збірні, віддієслівні іменники: *бажання, каяття, заняття, прагнення, стягнення, горіння, напруження, націоналізм*.

«Професійні» суфікси *-ар, -ець, -ач, -ист, -ик, -тель, -ир* утворюють назви осіб за родом занять чи професією: *байкар, повістяр, митець, бандурист, мислитель, буровик, касир*.

Особливу виразність мають зменшено-пестливі суфікси *-еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -усіньк-, -юсіньк-, -ик, -ичок, -чк-, -ечк-, -иц-, -йц-* (*тоненький, дрібнесенький, манюсінський, стовпчик, ріжечок, теличка*) і суфікси зі згрубілим значенням, емоційно-негативним відтінком *-иськ-, -їськ-, -иц-, -йц-* (*дівчисько, хлопчисько, побоїще, ручище, ножище*). Суфікси здрібнілості в поєднанні зі словами негативного забарвлення надають зневажливих, іронічних, сатиричних, гумористичних відтінків: *партійка, воріженьки, рішеннячко*.

В офіційно-діловому та науковому стилях мовлення здебільшого уникають використання слів з експресивними суфіксами. Терміни на зразок *язичок, мозочок* втратили експресивність.

Складні слова виконують різні стилістичні функції: їх використовують як терміни в книжних стилях, вони передають найрізноманітніші емоційно-експресивні відтінки в художньому та публіцистичному мовленні. Емоційного забарвлення можуть також набувати й аббревіатури (наприклад, у художньому стилі).

Повторення одного й того самого слова (кореня, префікса) підкреслює інтенсивність дії, ознаки: *ходжу-ходжу, старий-престарий, лежнем лежати*.

Уживання чи поєднання різнопланових одиниць посилює експресивність (*возгавкати, ідейка, наплювизм, бабизм-ягізм*).

Стилістичні особливості іменників

Іменники чоловічого роду II відміни мають у давальному відмінку однини закінчення *-ові* після основи на твердий приголосний та *-еві, -єві* — після основ на м'який або шиплячий приголосний: *Та й не дала тому козакові ні щастя, ні долі (Нар. пісня). У бою Андрієві так любо відчувати другове плече (В. Сосюра)*.

Є ще й паралельне закінчення давального відмінка *-у, -ю*, яким варто користуватися тоді, коли поряд стоять у цьому відмінку два іменники чоловічого роду, з яких один уже має закінчення *-ові, -еві* або *-єві*: *Передай листа товаришеві Бондаренку*.

Існування в українській мові трьох родів — чоловічого, жіночого та середнього — є важливим стилістичним засобом. Цей засіб неоднаково виявляється в різних стилях.

Паралельні форми родової належності мають іменники, що позначають осіб жіночої статі за їхньою професією чи характером діяльності (так звані фемінітиви). Тобто жінку, яка має якусь професію або вид занять, можна назвати відповідним іменником чоловічого роду й жіночого: *орендар та орендарка, дипломант і дипломантка, касир і касирка*. Отже, слова *орендар, дипломант, касир* мають чоловічий рід, але так можна називати й чоловіків, і жінок. Від іменників чоловічого роду утворюються відповідні назви жінок. Кількість таких назв збільшується: *футболіст — футболістка, перекладач — перекладачка, лікар — лікарка, бандурист — бандуристка*. У сучасній мові вони є стилістично нейтральними. Їх використовують у художньому, розмовному та публіцистичному стилях.

Запам'ятайте стилістичну норму: форми з *-к(а)* вживають у художньому, розмовному та публіцистичному стилях. В офіційно-діловому мовленні перевагу надають формам чоловічого роду, навіть якщо в мові є жіночі відповідники. Адже в діловому спілкуванні підкреслюється не стать людини, а її службове й соціальне

становище — *асистент Ірина Яківна, лікар Марія Іванівна, аспірант Олена Лісова*. Таке ж правило діє й у науковому стилі — *онколог, кандидат наук О. Славінська*.

Винятками є іменники, що позначають професії та заняття, які раніше вважали суто жіночими, тому вони й не мають відповідників чоловічого роду: *домогосподарка, кастелянша, манікюрниця, покоївка, рукодільниця*.

Але більшість іменників — назв професій та занять — мають лише форму чоловічого роду: *хірург, мер, менеджер, дипломат, біолог, фізик, терапевт, генерал*. Форми жіночого роду із суфіксом **-к(а)**, утворені від них, мають розмовний відтінок (*біологічка, фізичка*), а слова із суфіксом **-ш(а), -их(а)** (*агрономша, професорша, сторожиха*) мають або просторічний відтінок, або інше значення (дружина агронома, професора). Слова на зразок *членкиня, мисткиня, філософиня* вживає тільки частина мовців, вони яскраво вирізняються незвичною для загалу формою. Відповідників жіночого роду немає в усіх складних назвах, яких стає дедалі більше: *дизайнер-верстальник, старший продавець, топ-менеджер, інженер-технолог*.

Уживання присвійних прикметників

Трапляються звороти, де родовий відмінок означає належність якоїсь речі комусь або чомусь: *щоденник дочки, мундир офіцера, плече друга*. Однак в українській класиці й народному мовленні частіше вживають конструкції з присвійним прикметником: *Отцева й материна молитва зо дна моря верне* (М. Номис). *Подай-но йому Петрову свитку* (С. Васильченко). *У бою Андрієві так любо відчувати другове плече* (В. Сосюра).

Природніше звучить *Тарасова гора*, ніж гора Тараса; *пташині гнізда*, ніж гнізда птахів.

Але в діловому листуванні, що потребує точного означення, іменник-прізвище ставлять у родовому відмінку: *майно Федченка, справа Камінчука*. Цей відмінок зберігаємо й тоді, коли є декілька однорідних членів речення: *Твори Шевченка, Франка, Лесі Українки становлять золотий фонд нашої літератури* (З газети). А також коли до прізвища додають ім'я або епітет (новели незабутнього Григора Тютюнника) чи присвійний прикметник буде важкий для вимови, наприклад: *повісті Квітки-Основ'яненка, а не КвітчиніОснов'яненкові повісті*.

Дієслівні форми

Слово *жити* можна вживати в усіх стилях, а *жить* — тільки в розмовному й художньому. Це саме стосується форм на зразок: *питає — пита, беремо — берем, ходімо — ходім*. Ті з них, що довші на один склад, є нейтральними, а коротші використовують у розмовному та художньому мовленні. Інакше з варіантами типу *несіть* — *несіте* (*несіть* уживають у всіх стилях, тобто воно стилістично нейтральне, а *несіте* має урочистий відтінок, його вживають у художніх творах). Слова *досягти* й *досягнути* — «рівноправні», їх уживають у всіх стилях однаково.

Щоб наблизити до слухача (або читача) події, у художньому, розмовному й публіцистичному стилях уживають теперішній час замість минулого: *Іду я недавно через міст Патона й бачу дивну рекламу*.

Близьке майбутнє передають за допомогою форм теперішнього або минулого часу (*завтра я їду до бабусі; ви ще поговоріть, а я вже пішла*), підкреслюючи впевненість у тому, що дія обов'язково відбудеться. Більш м'яке прохання висловлюють не в наказовому, а в умовному способі (*Чи не принесли б ви мені,*

мамо, мисочку узвару). Наказ передають також за допомогою інфінітива: *виконати, повідомити, попередити*.

ВПРАВИ ТА ЗАВДАННЯ

1. *Пригадайте способи творення слів. Розташуйте відповідно до них подані приклади.*

- Субтропіки, прегарний, розсміятися, схвалити, прадід.
- Ручка, ручище, ручисько, рученька, ручний.
- Помалу, угорі, увиразнити, спростити, погіршити, одвірок.
- Співрозмовник, безсилля, підгрунтя, межиріччя, узбережжя, міжгір'я.
- Чотиригранний, чотирьохактний, блідо-рожевий, білосніжний, бал-маскарад, хмарочос, ВНЗ, страйкком, Мін'юст.
- Синь, рань, юнь, глиб, шир, захист, хода, хід, наїзд.
- Минуле, сучасне, слідом, близько (другої), обабіч (дороги), набережна.
- Байка, бокс, вал, полотно, поле, титан, піонер (багатозначне слово й омонім).

2. *Прочитайте речення й виконайте завдання.*

1. Не тільки орли-соколи злетілися до нас. Прилетіли й дрібні пташки — заготкурочка, заготкачечка, райгусак, райкарась, промцибуля, облсметана (О. Довженко). 2. Усі про них читають, усі про них знають, і всі чекають, хто ж кого перехазяйнує: чи Федір Іванович Дубковецький Макара Онисимовича Посмітного «перефедорить», чи Макар Онисимович Федора Івановича «перемакарить» (Остап Вишня). 3. Що ж, прощай, нещасна селявухо, нездійснений ідеале мій (І. Немирович). 4. Наш полковник полковникував, поки виполковникувався (Нар. тв.). 5. Наш цебер виполуцебрився на маленькі полуцебреньята (Нар. тв.). 6. Ти сніжинкою хотіла бути. Сніг, сніжок, сніжечок, сніження, Сніженятко, сніженняточко моє (Д. Павличко). 7. А бабуля, бабулиця, бабусенція до дівчиська, дівчиниська так і тулиться — сиротина ж, сиротуля, сиропташечка, бабумамця, бабутатко, бабусонечко (І. Драч). 8. Ой, як та біла білота боліла. О як боліла біла білота (В. Стус). 9. Англія — одна з найтрамвайніших країн Європи (З газети). 10. Терезку дежав'ючить (Л. Дереш).

А. Випишіть колоритні, яскраві слова, неологізми.

Б. Розберіть вивисані слова за будовою й визначте спосіб творення.

В. Випишіть скоромовки й навчіться їх читати швидко й чітко артикуючи.

3. *Прочитайте речення, розкриваючи дужки, і поясніть вибір форми.*

1. Його донька вивчилася на (вихователя, виховательку). 2. Інтерв'ю (журналістки, журналіста) Ольги Лихно завжди яскраві й глибокі. 3. (Секретар, секретарка) Малиновська В. К. (оформив, оформила) доручення на отримання заробітної плати. 4. Ірина Андріївна — (заступник, заступниця) (редактора, редакторки) газети. 5. Дуже цікавою була доповідь (професора, професорки) Євгенії Цибульської. 6. (Шеф, шефіня) Валентина Павлівнаніколи не (запізнювалася, запізнювався). 7. Краще запишися до (мого, моєї) стоматолога. 8. Жодна з наших (поетів, поеток, поетес) не може похвалитися таким строгим відчуттям єдності стилю. 9. Ліна Петрівна (був, була) (заступником, заступницею) директора. 10. І взагалі, нашим (літераторкам, літераторам) куди притаманніша консервація, закріплення на певному, раз досягнутому творчому щаблі (О. Забужко).

4. *Прочитайте поради й виконайте завдання.*

Зал для глядачів, а не глядачевий

Як уже писав «Хрещатик», нашій мові притаманні сполучення «присвійний прикметник плюс іменник». Сестрин щоденник, батькова наука, бджолиний рій, Шевченкова хата. Якщо ж прикметник хоч і формально правильно створено, але його майже не вживають або використовують тільки в спеціальній літературі, то потрібно надавати перевагу сполученню «іменник плюс іменник у родовому відмінку». Не глядачевий зал, а зал для глядачів, не карасева юшка, а юшка з карасів, не підлогова щітка, а щітка для підлоги, не конюшинове поле, а поле конюшини (або конюшинище) тощо. До невдалих висловів також належать: грубний дим, сиренні зойки, сінниковий лаз, скверова доріжка, сурмова музика, цибулинне насіння і под.

(З газети).

А. Занотуйте текст та усно його перекажіть.

Б. Відредагуйте невдалі вислови, подані в останньому реченні.

5. *Знайдіть і прокоментуйте вживання одних форм дієслів замість інших у поданих уривках.*

I. Тільки й дишемо, було, як наїде гостей-паничів і трохи забуде про нас панночка (Марко Вовчок).

II. У чому тільки не зустрінеш учасників подорожі на цій спільній для всіх палубі: у шортах і джинсах, у міні й у максі, у чернечих сутанах і в чудернацьких спортивних кацавейках, розмальованих пальмами й іншою тропічною рослинністю! І ні про кого не скажеш, що він порушує етикет, кожному його вбрання пасує до статури (О. Гончар).

III. — Добре, що я такий — що обіщав, те й зроблю. Ну, не дай я тобі приданого, — що тоді, га? (Т. Шевченко).

IV. А дощ хлющить. Ні просвітку. Мокряччя.

Хитає бій, як чорні терези.

І вороння вже аж хрипить, не кряче.

Ні шанця врий. Ні хліба підвези.

Л. Костенко

V. — Як ми себе почуваємо? Добре? Я так і думала. — Поліна Іванівна підвела на Настю очі: — Ну, чого мовчите? Погано спали? (Л. Романчук)

6. *Відредагуйте речення.*

1. Мені здається, що він думає одне, а каже зовсім друге. 2. Я взяла мої речі й побігла за дівчатами. 3. Усякий учень має пройти тестування. 4. Удар по воротам до своєї мети не долетів. 5. «Реал» розпочинає свою атаку. 6. Захисник сильно б'є своєю ногою. 7. Директору Петру Коваленку сьогодні вручили грамоту. 8. Наша директорша повідомила на педраді про зміни в ЗНО. 9. Усі бажаючі можуть зайняти найбільш зручніші місця.

5. Узагальнення і систематизація матеріалу. Відповіді на питання студентів.

6. Оголошення та аргументація оцінок за роботу на занятті.

7. Домашнє завдання: вивчити конспект, виконати вправи с.178 №2-5 (Авраменко 11 клас)

Лекція № 42
з навчального предмета Українська мова

Тема	Синтаксичні одиниці в різних стилях
Мета заняття	поглибити й узагальнити знання студентів про стилі, сприяти зміцненню навичок правопису; формувати вміння стилістично доцільно використовувати стилі мовлення; розвивати гнучкість у використанні мовних одиниць; за допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу сприяти збагаченню словникового запасу десятикласників; виховувати шанобливе ставлення до слова, прагнення формувати здоровий спосіб життя: як у фізичному, так і моральному аспектах

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН

<https://www.youtube.com/watch?v=SFGx268Q96Q>
<https://www.youtube.com/watch?v=B3DItrnWJyc>
<https://www.youtube.com/watch?v=Q-XhAmd50nE>
<https://naurok.com.ua/test/vimogi-do-vzhivannya-sintaksichnih-odinic-u-riznih-stilyah-865951.html>
https://lms.e-school.net.ua/asset-v1:UIED+Ukrainian-language-6th-grade+2020+type@asset+block@%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D1%82_%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B0_11%D0%BA%D0%BB_15_765.pdf

Час 2 години

План проведення лекції

1. Синтаксичні одиниці в різних стилях

Література

1. Підручник для 11 класу. Українська мова. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2019
2. Українська мова та література. Довідник завдань в тестовій формі. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2018

1. Синтаксичні одиниці в різних стилях

Розглянемо різні синтаксичні одиниці та стилістично виправдане їх використання:

Односкладні речення

Односкладні називні речення використовують у художніх описах, щоб виразно виділити кожну деталь.

Приклад:

Росинка музики. Бездонна глибина. Купальська ніч. Знамення і дива (М. Бажан).

Односкладні безособові речення характерні для художнього стилю, вони сприяють змалюванню психологічного стану людини, передають її настрої. У публіцистичному й офіційно-діловому стилях частіше використовують безособові речення з інфінітивом у ролі головного члена.

Приклад:

У лігві не лежалося й не сиділося (Б. Харчук). На звернення відреагувати протягом трьох календарних днів. До роботи допустити.

Односкладні означено-особові речення використовують у розмовному та художньому стилях. Вони сприяють лаконічності мовлення, передають експресивність, виражають прохання, побажання.

Приклад:

Не згаси вогонь холодом долонь! (В. Івасюк). Не бійся щасливого болю. Не відхиляйся вбік (М. Бажан).

Односкладні неозначено-особові речення використовують у художньому і розмовному стилях. Вони допомагають уникнути небажаного повторення, створюють лаконічність, динамічність розповіді.

Приклад:

Задзвонили у Констанці рано в усі дзвони (Т. Шевченко). У музеї відкрили виставку лемківського одягу.

Особливого поширення набули узагальнено-особові речення в усній народній творчості. Крім того, такі речення використовують в офіційно-діловому та науковому стилях для складання інструкцій, рецептів, позначення закономірностей.

Приклад:

На батозі далеко не поїдеш (Нар. творч.). Що кажуть в народі, то правда (Нар. творч.).

Звертання. Вставні слова

Звертання вживаються здебільшого в розмовному, художньому та публіцистичному стилях мови. У мові художньої літератури та приватному листуванні звертання емоційно забарвлені, тому вживаються з вигуками, частками, повторюються. Часто вживаються в питальних і спонукальних реченнях, у діалогах. Звертання широко використовують в епістолярному стилі (листування) — у службових та особистих листах.

Приклад:

— Слухай, Хмарино моя білокрила, дай мені легкості, моці і сили (О. Бердник). І знову стало все як слід, мій друже, так, як треба! (І. Жиленко). Шановна пані! Запрошуємо Вас узяти участь у науковому симпозіумі.

У текстах художнього та розмовного стилів використовують вставні слова/словосполучення, що надають мовленню експресивності, емоційності, сприяють відтворенню різноманітних відтінків мовлення.

У публіцистичному, науковому й офіційно-діловому стилях вставні слова упорядковують виклад, указують на зв'язок між частинами, зазначають джерело повідомлення, деталізують інформацію.

Приклад:

Обіщався вернутися, та, мабуть, і згинув! (Т. Шевченко). У природі, як правило, тіла одночасно здійснюють кілька рухів (З підручника). Для людей з особливими потребами параолімпійський спорт є в нашій країні одним, на жаль, з небагатьох шансів реалізувати себе в житті (За Д. Марценішиним).

Неповні речення. Однорідні члени речення

У розмовному мовленні та художньому стилі часто використовують неповні речення. Вони допомагають стисло висловити думку, динамічно й швидко викласти інформацію, створити психологічне напруження.

Приклад:

Назустріч вітер і поля навколо (М. Хмарка). Запах меду і дим гіркий над садом вечірнім (В. Свідзінський).

Речення з однорідними членами використовуються для передачі **точного, логічного** викладу думок, виділення й уточнення суттєвих ознак предметів та явищ. Таку функцію вони виконують у текстах наукового, ділового, рідше публіцистичного стилю. Текстам художнього (рідше публіцистичного) стилю такі речення надають емоційно-експресивного забарвлення, служать засобом створення контрастних картин, метафоричних порівнянь.

Приклад:

Сімдесят років цей літак був найпопулярнішим у світі серед аеропланів такої конструкції, універсальним і надзвичайно потрібним в усіх галузях господарства. За межами Ірану бірюзу добувають в Єгипті (на Синайському півострові), Афганістані, Середній Азії. Метою дошкільної освіти є забезпечення цілісного розвитку дитини, її фізичних, інтелектуальних і творчих здібностей шляхом виховання, навчання, соціалізації та формування необхідних життєвих навичок. Я децю вже встиг прочитати про старовинний живопис, про ці дивовижні, повні краси, спокою, філософської заглибленості мистецькі твори.

Синоніміка сполучникових і безсполучникових речень

Складнопідрядні й складносурядні речення можна замінити синонімічними безсполучниковими, поставивши на місці сполучника/сполучного слова відповідний розділовий знак. Такі речення характерні для художнього стилю, бо дозволяють повніше передати відтінки експресії, різку зміну подій, протиставлення дій чи явищ.

Приклад:

Порівняй: Знаю, що можна усього добитись. — Знаю: можна усього добитись. Хотів урятувати побратимів, а довелося самому тікати. — Хотів урятувати побратимів — довелося самому тікати.

Пряма мова. Синоніміка речень із прямою мовою та непрямою

Пряму мову широко вживають у художньому стилі. Вона є засобом індивідуалізації мови літературних персонажів, а також надає текстові емоційно-експресивного забарвлення. Такий різновид прямої мови, як цитата, використовують у науковому та публіцистичному стилях для підтвердження інформації, аргументування, посилення на авторитетні джерела.

Приклад:

«Ти диви, — каже мама, — знявся вітер». — І позачиняла всі вікна й двері (Г. Кирпа). **«Оратор повинен вичерпати тему, а не терпіння слухачів», — мудро зауважив В. Черчилль.**

Зверни увагу!

Речення з прямою мовою можна замінити на синонімічне з непрямою.

«Мамо, — питаю, — то льони цвітуть?» (О. Гончар). — *Питаю в мамі, чи то льони цвітуть. Мама йому строго наказала: «Не виходь до вуличних хлопчаків!» (За В. Винниченком).* — *Мама йому строго наказала не виходити до вуличних хлопчаків.*

Виконання вправ

1. Прямий порядок слів у реченні

А Усі ми прагнемо миру.

Б Хвилею зеленою здіймається навесні Батієва гора.

В Любить людей мене навчила мати.

Г На гіллі рясному цвіт немов сніжинки.

2. Неповні прості речення найчастіше вживають у стилі

- А Науковому.
- Б Розмовному.
- В Публіцистичному.
- Г Офіційно-діловому.

3. Непрямий порядок слів має речення

- А Сон – найкращі ліки.
- Б Дощ періщить уже третій день.
- В Алое миловидне має лікувальні властивості.
- Г Море сріблясте мерехтінням своїм бентежить уяву.

4. Не потребує редагування словосполучення

- А Глузувати зі слабкого.
- Б Вчити музиці.
- В Пам'ятник Шевченка.
- Г Захворіти грипом.

5. Укажіть стиль мовлення

Забезпечує потреби суспільства, пов'язані з політикою, адміністративною та господарською діяльністю, відзначається пропагандистським характером. Цей стиль акумулює в собі логічність, точність, експресивність, емоційність, переконливість, хоча виник і сформувався відносно пізно.

- А Художній.
- Б Публіцистичний.
- В Науковий.
- Г Розмовний.

6. Складним є речення

- А Сідають дні, мов птахи, на хатах і розгортають крила вітру.
- Б У малій кімнаті стіни, наче руки, тримають похливу тишу в жмені.
- В Прокотяться, як лава, століття, де ми жили, ростимуть без наймення пальми.
- Г Підвівши очі з-понад книжки, побачиш світ барвистим сном.

7. Простим є речення

- А Навіщо мені весна, коли твої очі – проліски?
- Б Золотожари літня ніч губила, і матіола мліла запашна.
- В То все було у весняній круговерті, у юності щасливому гнізді.
- Г Сердега так перелякався, що аж тремтить.

8. Точність, логічність, інформативна насиченість, об'єктивність викладу, відсутність образності – це ознаки стилю

- А Наукового.
- Б Публіцистичного.
- В Офіційно-ділового.
- Г Художнього.

9. Складнопідрядні речення з підрядними умови, причини й наслідку
найчастіше вживають у текстах

- А Наукових.
- Б Розмовних.
- В Художніх.
- Г Ділових.

10. Потребує редагування словосполучення

- А Дорожчий золота.
- Б Перетворити на пустелю.

В Наказ по школі.

Г Дякувати вам.

11. Не потребує редагування словосполучення

А Знущатися над слабкішим.

Б Хворіти грипом.

В У повній мірі.

Г Додержувати чистоти.

12. Установіть відповідність між фразеологічними одиницями та стилем, якому вони притаманні

1 узяти участь

А розмовний

2 узяти слово

Б публіцистичний

3 узяти реванш

В науковий

4 узяти гріх на душу

Г конфесійний

Д офіційно-ділови

5. Узагальнення і систематизація матеріалу. Відповіді на питання студентів.

6. Оголошення та аргументація оцінок за роботу на занятті.

7. Домашнє завдання: вивчити конспект, виконати вправи с.187 №2-5 (Авраменко 11 клас)

Лекція № 43
з навчального предмета Українська мова

Тема Риторика як мистецтво. Особистість мовця. Вимоги до оратора

Мета заняття формування у студентів рис цікавого співрозмовника, який знає вимоги до мовлення і може проектувати мовленнєві ситуації; знає навички і вміння, якими повинен володіти оратор, визначає і пояснює вимоги до мовлення оратора; уміє складати інтелект-карти; аналізує риси гарного співрозмовника, порівнює й узагальнює складові внутрішнього стану мовця, що впливають на його контакт з аудиторією; виявляє готовність брати активну участь в обговоренні проблемних питань, дискусійному мовленні, мовленнєвих імпровізаціях.

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН

<https://www.youtube.com/watch?v=SIbHUGLyyV4>

<https://www.youtube.com/watch?v=SZX0yrzJiIU>

https://www.miyklas.com.ua/p/ukrainska-mova/10-klas/praktichna-ritorika-342122/osobistist-movticia-risi-garnogo-spivrozmovnika-vimogi-do-movlennia-orato_-351175/re-86605c60-c1fe-4696-a6c7-d7ec170b8fb3

Час 2 години

План проведення лекції

1. Риторика як мистецтво. Особистість мовця. Вимоги до оратора

Література

1. Підручник для 10 класу. Українська мова. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2018

2. Українська мова та література. Довідник завдань в тестовій формі. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2018

1. Риторика як мистецтво. Особистість мовця. Вимоги до оратора

1. Прослухати інформацію про видатного оратора Цицерона. Познайомитися з його правилами красномовства.

Дев'ять правил красномовства Цицерона

1. Говори зрозуміло.
2. Говори легко, але не дуже багато, давай іншим можливість виступити.
3. Не перебивай.
4. Будь увічливим.
5. Прагни говорити вишукано.
6. Ніколи не критикуй інших, коли їх немає поруч.
7. Не відволікайся на другорядні справи.

8. Не говори про себе.

9. Завжди будь витриманим, не втрачай самовладання.

2. Опрацювати текст. Пояснити, чим відрізняється ритор від оратора. Виписати з тексту і запам'ятати навички і вміння, якими повинен володіти оратор. Доповнити цей перелік, керуючись правилами красномовства Цицерона.

В античному світі поняття ритор і оратор не вважалися тотожними. Ритор був не тільки оратором, промовцем, а й викладачем риторики. В українських братських школах так називали вчителів риторики. Оратор (від латинської назви) — особа, яка виголошує промову.

Щоб виступати публічно, оратор повинен володіти спеціальними навичками і вміннями. За визначенням психологів, навички — це здібності виконувати ту чи іншу роботу якнайкраще.

Успіх публічного виступу залежить від того, наскільки оратор володіє предметом мовлення. Тільки тоді, коли промовець компетентний у темі свого виступу, має необхідну суму знань, ерудований, якщо він уміє розповісти аудиторії багато цікавого, навести нові невідомі факти, зуміє відповісти на поставлені запитання, він може розраховувати на успіх у слухачів.

Оратор повинен зважати на те, чого від нього очікує конкретна аудиторія, а не просто виходити до трибуни, аби «самовиразитися». Він мусить думати не лише про те, як він «сприймається», чи матиме успіх; важливим є те, що відбувається у свідомості слухача. Мета промови — досягти бажаної реакції аудиторії. Оратор не повинен відчувати себе зверхньою істотою. Він мусить мати слухача «у власній голові», бути співрозмовником, а не «бити аудиторію високими словами». Тому промова оратора в основному має бути подібна до звичайної бесіди.

У Давній Греції вважали, що оратору необхідні природні здібності до красномовства, дар слова. Пізніше стали розмежовувати красномовство й уміння говорити публічно. Зокрема, Анатолій Коні писав: «Якщо красномовство — це дарунок природи, то вміння говорити формується в процесі повсякденної праці, системних тренувань і вправ. Отже, «золотим оратором» публічних виступів може бути тільки той, хто має бажання ним стати, хто прагне до цього, хто багато над собою працює». На це звертав увагу й американський дослідник Дейл Карнегі та чеський учений Іржі Томан: «Для того, щоб навчитися добре, змістовно говорити, необхідно збагачувати свої знання й досвід, удосконалювати освіту, тобто всебічно розвивати свою особистість».

Отже, оратор має оволодіти такими основними навичками:

добирати літературу; ·

вивчати дібрані джерела; ·

складати план; ·

володіти собою; ·

орієнтуватися в часі. ·

Із набутих навичок формуються вміння оратора:

самостійно готувати виступ; ·

зрозуміло й переконливо викладати матеріал; ·

відповідати на запитання слухачів; ·

установлювати й підтримувати контакт із аудиторією; ·

використовувати різні засоби навчання.

Якщо немає таких навичок та вмінь, спілкування оратора зі слухачами не матиме успіху (За С. Абрамович, Л. Нечволод).

3.Опрацювати теоретичний матеріал. Підготувати пам'ятку на тему: «Як стати цікавим співрозмовником?»

Серед визначальних рис гарного співрозмовника дослідники називають такі: бути гарним слухачем, виявляти повагу до співрозмовника, добре знати суть предмета розмови, бути впевненим у собі; бути дружелюбним, щирим, доброзичливим, уміти викликати позитивні емоції; подібатися зовнішнім виглядом і манерами, бути артистичним; дотримуватися правил етикету. Звернемо увагу на окремі з них.

1. Гарний співрозмовник повинен насамперед уміти слухати. Це одне з найголовніших правил зафіксувала народна мудрість: «Бог дав тобі два вуха і один рот, послуговайся ними у такій послідовності». Виявами уваги є позитивна реакція на слова, зовнішній вияв уваги, уточнювальні запитання тощо. Як зазначав Оноре де Бальзак: «Ніщо так не окупиться у спілкуванні з людьми, як милостиня уваги».

2. Уміння робити гарні компліменти. Головна функція компліменту полягає в тому, що він задовольняє найважливішу потребу людини — потребу в позитивних емоціях. Співрозмовник, який задовольняє цю потребу, стає бажаним співрозмовником.

3. Співрозмовник повинен уміти усміхатися і робити це невимушено й часто. На думку дослідників, усмішка — це дія, що означає «Я до тебе гарно ставлюся!», «Ви приємні мені!», «Я маю задоволення від спілкування з вами!».

4. Ефективним психологічним вербальним прийомом є звертання до співрозмовника на ім'я. Вимовляти ім'я (ім'я та по батькові) — означає виявляти увагу і повагу до людини. Вимовляти це потрібно не скоромовкою, а чітко і в тому темпі, у якому ведеться розмова.

4. Відновити вислови відомих ораторів і записати їх. Обґрунтувати розстановку розділових знаків. Пояснити зміст висловлювань.

1. Оратор, на, й, на, не, лише, слова, а, багатий, думки (*Цицерон*).

2. Оратор, людиною, у, і, справах, бути, повинен, справедливою, справедливості, тямущою (*Платон*).

3. Саме, становить, пишна, надбання, яка, і, почуттям, відповідає, солідна, слухачів, невід'ємне, думкам, промова, і, оратора (*Цицерон*).

4. Оратор, і, усіх, тією, розгромлює, самою, зброєю, і, раниць, тим, одночасно, самим, ударом... (*Ф. Прокопович*).

5. Оратором, користь, предмета, вишукано, з, до, й, і, є, для, той, в, говорити, важливості, кожного, гарно, відповідно, на, змозі, питання, часові, лише, хто, задоволення, переконливо, слухачів (*Тацит*).

6. Риторика, думки, княгиня, цариця, і, мистецтв (*Ф. Прокопович*).

Довідка

1. Оратор багатий не лише на слова, а й на думки (*Цицерон*). 2. Оратор повинен бути людиною справедливою і тямущою у справах справедливості (*Платон*). 3. Саме промова, солідна, пишна, яка відповідає і почуттям, і думкам слухачів, становить невід’ємне надбання оратора (*Цицерон*). 4. Оратор одночасно розгромлює і раниць усіх тією самою зброєю і тим самим ударом. (*Ф. Прокопович*). 5. Оратором є лише той, хто в змозі говорити з кожного питання гарно, вишукано й переконливо, відповідно до важливості предмета, на користь часові і для задоволення слухачів (*Тацит*). 6. Риторика — цариця думки і княгиня мистецтв (*Ф. Прокопович*).

Орфографічний практикум

5. Записати речення, вставити пропущені букви і розділові знаки. Пояснити свій вибір за допомогою правил. Прокоментувати зміст речень.

Кінцева м...та (красно)мовства переконувати людей. Обов...язок оратора говорити правду. (Красно)мовство належить до тих мистецтв які все ...дійснюють і вс...ого досягають словом. (Красно)мовство дар який дозволяє нам оволодіти розумом і сер...цем (спів)розмовника здатність тлумачити чи навіювати йому все що нам потрібно. Ораторс...ке мистецтво користуєт...ся усіма вигодами поезії й усіма її правами. Ритор...ка цариця душ і княгиня мистецтв. Оратором достойним уваги є той хто користуєт...ся словами для думки а думкою для істи...ни й (добро)чесності.

6. Закінчити речення

Предметом вивчення риторики є

Мистецтво оратора полягає у

Батьківщиною риторики є

Найвидатнішими ... риторами Київської Русі були ...

Сьогодні традиції ораторського мистецтва продовжують

Необхідно відновити національні традиції риторики тому

7. Узагальнення і систематизація матеріалу. Відповіді на питання студентів.

8. Оголошення та аргументація оцінок за роботу на занятті.

9. Домашнє завдання: вивчити конспект, виконати вправи с.47 №2-5 (Авраменко 10 клас)

Лекція № 44
з навчального предмета Українська мова

Тема Контакт з аудиторією. Підготовка тексту до виступу

Мета заняття формування компетентного мовця, національно свідомої, духовно багатой мовної особистості, яка розрізняє види слухання, формулює цілі слухання, пояснює важливість контакту з аудиторією та прийоми його налагодження; уміє проектувати мовленнєві ситуації, правильно добирати тему висловлювання, усвідомлює мету ораторського виступу, аргументує свою позицію; виявляє прагнення поліпшувати своє мовлення, висловлює свою думку, дотримуючись вимог точності, виразності мовлення

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН

Час 2 години

План проведення лекції

1. Контакт з аудиторією. Підготовка тексту до виступу
2. Правопис суфіксів.

Література

1. Підручник для 10 класу. Українська мова. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2018
2. Українська мова та література. Довідник завдань в тестовій формі. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2018

1. Контакт з аудиторією. Підготовка тексту до виступу

1. Прочитати уривок із твору Цицерона «Про ораторське мистецтво». Скласти перелік вимог, які автор висуває до оратора. Прокоментувати, наскільки вони актуальні.

Складність красномовства пояснюється тим, що красномовство... народжується з багатьох знань і старань... Тут необхідно засвоїти найрізноманітніші знання, без яких швидкість у словах є безглуздою і смішною; необхідно надати краси самому мовленню, і не лише добором, а й розташуванням слів; і всі порухи душі, якими природа наділила рід людський, необхідно вивчити до тонкощів, тому що вся міць і мистецтво красномовства полягають у тому, щоб або заспокоювати, або збуджувати душі слухачів. До всього цього мають приєднатися дотепність і гумор, освіта, гідна вільної людини, швидкість і стислість як у відбитті нападу, так і в нападі, сповненому тонкої вишуканості і гречності. Крім того, необхідно знати всю історію давнього світу, щоб черпати з неї приклади; не можна також не враховувати знайомства із законами й цивільним правом... Промовець мусить стежити і за жестикуляцією, і за виразом обличчя, і за звуками та відтінками голосу...

Усі сили і здібності оратор мусить спрямувати на виконання таких п'яти завдань: по-перше, він повинен відшукати зміст для своєї промови; по-друге, розташувати знайдене по порядку, зваживши й оцінивши кожен доказ; по-третє, осягти й прикрасити усе це словами; по-четверте, зміцнити промову в пам'яті; по-п'яте, виголосити її достойно і приємно. ...Оратор має пам'ятати: неможливо викликати в слухача ні жалю, ні ненависті, ні ворожості, ні страху, ні слів співчуття,

якщо усі ці почуття... не будуть виражені на його обличчі. Наука тільки вказує, де шукати і де знаходити те, що ти прагнеш знайти, решта досягається старанністю, увагою, обдумуванням, пильністю, наполегливістю, працею.

2.Порівняти два поняття та їх визначення.

Слухати і чути — не одне й те саме. Більшість людей народжуються здатними слухати, тобто здійснювати природній фізіологічний процес, який не вимагає свідомих зусиль. Чути ж — означає прагнути зрозуміти і запам'ятати почуте; цей процес вимагає складного комплексу умінь, якими людина оволодіває протягом усього життя. Той, хто вміє слухати, досягає кращих успіхів у спілкуванні з людьми, ніж той, хто весь час говорить сам і не дає можливості висловитися іншим. Л. Фейхтвангер зазначав: «Людині потрібно два роки, щоб навчитися говорити, і шістдесят років, щоб навчитися слухати».

3.Познайомитися з рівнями слухання. Розташувати подані рівні в порядку зростання від найнижчого до найвищого.

✳Для чого я слухаю?

✳Слухати, щоб запам'ятати зміст.

✳Слухати, щоб проаналізувати та оцінити зміст почутого.

✳Перевірити здібність слухати.

✳Слухати, щоб зрозуміти зміст.

✳Слухати, щоб допомогти іншим (активне / емпатійне слухання).

Висновок. Поставлена мета вимагає від слухача володіння певними навичками роботи з інформацією. Так, мета «*слухати, щоб зрозуміти*» передбачає пошук ключових слів і фраз, які в узагальненому вигляді формулюють основні аспекти питання, яке обговорюється.

Мета «*краще запам'ятати інформацію*» передбачає володіння різними мнемічними техніками — ведення записів, повторення, перефразування почутого, візуалізація.

4.Прочитати поради Іржі Томана про важливість контакту з аудиторією та прийомами його налагодження. Зробити конспект у вигляді ментальної карти.

Спілкування — це те, що наповнює щоденне життя кожного. Під час комунікації обмінюємося думками, знаннями, емоціями. Однак, на жаль, не завжди залишаємося задоволеними після розмов. У чому ж справа? А може, в тому, що існує декілька нехитрих правил, які забезпечуть якість наших бесід?

Правило перше: відкритість. Звісно, усі ми «фільтруємо» специфіку розмов: із шефом на роботі, із співробітниками банку, із друзями, у сім'ї тощо говоримо по-різному. Але кожна із цих розмов потребує від нас відкритості, тобто готовності зустрітися з іншим. Набір шаблових фраз-відмовок про погоду і т. п. ніколи не змотивують спірозмовника до якісної розмови. Навпаки, щирість, уміння виразити свою готовність до прийняття іншого — це вже підвалина успішного спілкування.

Правило друге: діалог! Так, ми всі невинуваті егоїсти. Але для розмови завжди потрібен хтось ще, окрім мене, прекрасного. Довгі, детально-виснажливі розмови про себе — це не комунікація. Варто навчитися бачити, чи цікаво співрозмовнику тебе слухати, чи ні. Зрештою, щоб виговоритись, можна просто посидіти перед дзеркалом.

Правило третє: слухай іншого. Мабуть, кожному з нас доводилося побувати в ситуації, коли я говорю — стіни слухають. Це ж образливо, правда? Якщо йдеться про якість спілкування, то слухати співбесідника — основоположне завдання. Бо який же тоді сенс?

Правило четверте: пам'ятай про добрий тон. Ще змалечку всі ми вчимося, що перебивати — не надто культурно. Однак з віком все менше про це згадуємо. Добрі манери ніхто не відміняв. І вони, насамперед, — це вияв самоповаги.

Правило п'яте: не говори для годиться або тому, що треба. Усі ми чудово знаємо, що нічого й нікому не мусимо. Більше того, у спілкуванні, бо воно — вияв внутрішнього бажання кожного. Не варто вести розмову для годиться. Бесіди мають приносити задоволення, а не втомлювати.

Правило шосте: будь відвертим. Уміти назвати біле білим, а чорне — чорним, не загортаючи все у папірці, — це не нахабство і не вроджена властивість характеру, це насправді — результат праці над собою. Висловлена тут і зараз об'єктивна критика може й не збільшить друзів, зате може і справді змінити чиєсь життя.

Правило сьоме: готуйся до важливих розмов і до буденних також. І тут не йдеться про детальний розписаний план розмови, а про саморозвиток. Читай, будь активним, монітор щось цікаве, займайся улюбленою справою — і з тобою буде про що поговорити.

Правило восьме: усміхайся. Це за замовчуванням. Усмішка здатна налагодити комунікаційні потоки навіть тоді, коли слова безсилі.

Правило дев'яте: жестикулюй. Постава тіла, вміння підсилювати сказане жестами — це мистецтво, до якого варто прагнути. Так розмова стає жвавішою та живішою.

Правило десяте: не піддавайся емоціям. Нерідко розмови мають підвищений тон звучання. У таких випадках слід пригадати, що той, хто володіє собою, — володіє світом. Бо слово — не горобець...

Спробуй застосувати ці поради вже сьогодні і результат не забариться!

5. Познайомитись із цікавими дослідженнями науковців. Яка інформація виявилася для вас новою? Чи корисною вона була?

Дослідження підтверджують, що в середньому час нашого спілкування з іншими розподіляється наступним чином: приблизно 42-53 % часу ми слухаємо інших, 16-32 % — говоримо самі, 15-17 % — читаємо, 9-14 % — пишемо. Оскільки слухання займає такий великий обсяг часу, цей процес можна вважати значимою

формою міжособистісної комунікації. Більшість людей оцінюють точність свого слухання на 70-80 %. Однак ціла низка досліджень підтверджує, що в дійсності ефективність слухання у більшості становить 25 %, тобто 75 % почутих повідомлень втрачаються. Ми думаємо швидше, ніж говоримо. Звичайна людина здатна сприйняти до 500 слів у хвилину, у той час середня швидкість усного мовлення — від 125 до 150 слів в хвилину.

6.Риторичний практикум «Зовнішня культура промовця»

► Проведіть репетицію виходу до аудиторії зі своїми товаришами. Відзначайте одне в одного всі можливі недоречності (заціпленість, скутість жестів, незграбну поставу, кам'яне обличчя, переляканий погляд, невпевнену або занадто швидку ходу тощо). Намагайтеся позбутися цих недоліків; тренуйтеся наодинці перед великим дзеркалом.

► Спробуйте сконцентрувати свій погляд на якомусь об'єкті. Вирахуйте, скільки часу ви можете тримати погляд зафіксованим. Якщо це не вдається, сконцентруйте погляд на полум'ї свічки в темному приміщенні. Якщо вам вдається фіксувати погляд протягом 5-10 хвилин, вважайте, що ви цією вправою оволоділи.

► Спробуйте «намалювати очима» величезну пласку цифру 8 (яка ніби лежить ребром до вас) на рівні очей аудиторії, коли ви виступаєте. У вас має створитися враження, що ви зустрілися очима з кожним із присутніх. Повторюйте час від часу цей прийом під час промови.

7.Розглянути таблицю, визначити зміст роботи на кожному етапі підготовки виступу.

Докомунікативний	Комунікативний	Посткомунікативний
1. Визначення теми і мети виступу	Проголошення промови	Аналіз промови
2. Оцінювання аудиторії (віковий склад, освітній рівень, соціальний статус) й обстановки	Поведінка оратора, керування аудиторією	
3. Добір матеріалу (виписки, цитати)	Техніка виголошення промови	
4. Систематизація матеріалу (план, тези, тематичні слова), створення тексту (вибір мовних засобів)	Відповіді на запитання, ведення полеміки	
5. Репетиція (обмірковування стилю поведінки та зовнішнього вигляду)		

Риторичний Олімп

8. Опрацювати текст. Які вимоги ставляться до виступу? Зафіксувати їх у вигляді стислого плану.

У риторичі на першому місці за важливістю є зміст письмового тексту чи промови з певної теми, який може забезпечити лише добре обізнана людина. Цицерон з цього приводу зауважував: «Промова повинна розцвітати й розгортатися на основі повного знання предмета; коли ж за нею не стоїть зміст, засвоєний та пізнаний оратором, то словесне її вираження уявляється пустою дитячою балаканиною». Найважливіші показники змісту — його багатство, глибина, новизна. Тому ораторові, щоб забезпечити ці ознаки тексту виступу, необхідно мати широкий кругозір, добру фахову підготовку, тобто, з одного боку, знати трохи про все, а з другого — все про дещо. Для цього потрібно регулярно читати пресу, популярні наукові тижневики та спеціальні журнали й книги, стежити за передачами по радіо й телебаченню, за політичним, громадським, культурним та спортивним життям, за технічним розвитком, володіти вмінням пошуку інформації в Інтернеті. Потрібно дивитися фільми, театральні вистави, відвідувати концерти, музеї, виставки тощо, аналізувати оцінки їх критиками. Це збагатить ваш духовний світ, полегшить пошук матеріалу для виступу.

Пошук матеріалу для виступу називають *інтенцією*. Виробіть звичку постійно збирати і впорядковувати важливу й цікаву інформацію в спеціальній картотеці. Не забувайте при цьому вказувати джерело інформації.

Дібравши потрібний матеріал, оратор має підготувати текст виступу. Насамперед належним чином дібраний зміст необхідно розташувати. Розташування матеріалу (вступ, виклад, розробка теми, висновки) називають *диспозицією*.

Логіка викладу матеріалу залежить передусім від провідного типу мовлення. Так, якщо це розповідь, то її будова складається з таких елементів: вступ, зав'язка, розвиток дії, кульмінація і розв'язка.

Багатство, глибину і стрункість викладу змісту промовець може забезпечити лише тоді, коли добере відповідне мовне оформлення, яке має бути правильним, виразним, доцільним, точним, багатим, свіжим, довершеним. Досконалий за змістом, будовою, мовним оформленням текст треба виголосити майстерно, переконливо (За Л. Скуратівським).

9. Узагальнення і систематизація матеріалу. Відповіді на питання студентів.

10. Огоглюшення та аргументація оцінок за роботу на занятті.

11. Домашнє завдання: вивчити конспект, виконати вправи с.59 №2-5 (Авраменко 10 клас)

Лекція № 45
з навчального предмета Українська мова

Тема Стратегія і тактика мовленнєвої поведінки. Суперечка як вид комунікації

Мета заняття _____

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН _____

Час 2 години

План проведення лекції

1. Стратегія і тактика мовленнєвої поведінки. Суперечка як вид комунікації

Література

1. Підручник для 10 класу. Українська мова. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2018
2. Українська мова та література. Довідник завдань в тестовій формі. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2018

1. Стратегія і тактика мовленнєвої поведінки. Суперечка як вид комунікації

1. Прочитайте два діалоги й виконайте завдання.

Під час суперечки

1 варіант

- Сонячні ванни корисні для всіх людей: без вітаміну D неможливо прожити.
- Я вам не вірю!

2 варіант

- Сонячні ванни корисні для всіх людей: без вітаміну D неможливо прожити.
- А в мене з цього приводу склалася інша думка.

А. Який варіант реакції на думку опонента вибрали б ви?

Б. Прокоментуйте свій вибір.

Суперечку як вид комунікації вперше почали досліджувати давньогрецькі філософи. Учення про правила ведення суперечок називають еристикою.

Суперечка як вид комунікації

Суперечка — процес обміну протилежними думками. Цей вид комунікації передбачає зіткнення думок або позицій. Якщо такого зіткнення немає, то це вже інша форма комунікації: промова, лекція, проповідь та ін. Суперечка — це процес пошуку істини, аргументоване відстоювання свого погляду на ту чи іншу проблему й спростування протилежних думок.

Учасниками суперечки є пропонент та опонент.

Пропонент — той, хто ініціює обговорення, підтримує й аргументує тезу в дебатах. Без пропонента не може бути суперечки, адже спірні питання має хтось сформулювати й поставити на обговорення.

Опонент — той, хто заперечує, піддає сумніву істинність або слушність тези, яку висунув пропонент. Опонентом може бути як одна людина, так і колектив зі своїми переконаннями, позицією щодо питання, яке обговорюють.

Приводом для суперечки може бути лише неоднозначне за своєю істинністю питання. Ніхто не буде сперечатися з твердженням: «Земля крутиться навколо Сонця» або: «Київ розташований по обидва береги Дніпра». А питання «Доля людини залежить тільки від неї самої» є приводом для суперечки, тому що в кожній людини може бути своя правда, яку вона намагатиметься відстояти.

Різновиди суперечок

Залежно від мети й засобів суперечки поділяють на такі різновиди: дискусія, диспут і полеміка.

Дискусія — обговорення різними людьми певного суперечливого чи складного питання з метою спільного пошуку істини, вирішення проблеми, досягнення згоди між учасниками суперечки.

Диспут — вид публічної суперечки, предметом якої є наукове або суспільно важливе питання. На відміну від дискусії, диспут не тільки з'ясовує підстави, а й виявляє позиції учасників суперечки. Формами диспуту можуть бути обговорення дисертації, публічний захист тез тощо.

Полеміка — різновид суперечки, метою якої є не досягнення згоди, а перемога над супротивником, утвердження власного погляду. Засоби, які використовують у полеміці, не настільки нейтральні, щоб із ними погоджувалися всі учасники. Якщо в дискусії потрібно використовувати лише ті засоби, які визнає й протилежна сторона, то в полеміці кожен вибирає їх сам.

Правила ведення суперечки

1. Починайте заперечувати тільки тоді, коли ви впевнені, що думка співрозмовника справді суперечить вашій.
 2. Спочатку наводьте сильні аргументи (докази), а слабкі залишіть на потім.
 3. Посилайтеся на авторитети, яких визнає ваш опонент.
 4. Спростовуйте думку опонента фактами.
 5. Наголошуйте на хибності аргументів опонента, якщо висновки, що з них випливають, не відповідають дійсності.
 6. Не наполягайте на запереченні доказів опонента, якщо вони ясні й очевидні.
 7. Стежте, щоб у ваших міркуваннях не було логічних помилок.
 8. Під час суперечки намагайтеся переконати опонента, а не вразити його, пам'ятаючи, що повага до чужих переконань — ознака врівноваженої, розумної особистості.
 9. Зберігайте спокій під час суперечки. Роздратованість є ознакою слабкості людини. Отже, працюйте над умінням опановувати себе в складних ситуаціях.
 10. Правильно вибирайте тон розмови. Ваша інтонація під час суперечки може бути рішучою, упевненою, м'якою або навіть ніжною, але ніяк не грубою. Не можна підвищувати тон чи кричати.
 11. Якщо в процесі виступу опонента вам треба щось уточнити, перервіть його промову, але зробіть це правильно: спочатку попросіть вибачення, потім поставте своє запитання чи озвучте свої докази, після чого нагадайте опонентові, про що він говорив перед тим, як ви його перебили.
 12. Під час суперечки не переходьте на особистості, оскільки це вже буде не полеміка двох цивілізованих людей, а примітивна сварка.
 13. Якщо в ході суперечки було доведено вашу правоту, поведіть себе гідно: не демонструйте радість від перемоги, не дратуйте опонента фразами: «А я ж казав, що ви не праві!» або: «Я ж казала, що ви помиляєтесь!»
- Будь-яке доведення в промовах, суперечках та інших видах комунікацій складається з тези, аргументів і демонстрації (способів доведення).

2. Потренуйтеся читати чистомовки, чітко їх артикулюючи.

Явдошка і волошки

Над шляхом Явдошка шукала волошки.

— Явдошко, волошки шукати облити:

Над шляхом ти знайдеш один лиш спориш!

Горішина
У горішнику горішина горішками обвішана.
Оришка й Тимішко струшують горішки.

Архип охрип
Кричав Архип — Архип охрип.
Не треба, Архипе, кричати до хрипу!
Грицько Бойко

3. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Українська література — між вигадкою й достовірністю

На цьогорічній Запорізькій книжковій толоці відбулася дискусія про історичну прозу, ініційована «ЛітАкцентом». До розмови долучилися професор Бердянського державного педуніверситету Софія Філоненко, доцент Донбаського державного педуніверситету Віктор Разживін, доцент Запорізького національного університету Оксана Проценко й автор історичних романів Ірина Даневська.

Софія Філоненко: — Історія використовує факти, а майстри слова здатні узагальнювати, говорити не тільки про те, що відбулося, а й про те, що могло відбутися завдяки вірогідності або необхідності. Різні завдання постають перед дослідником, який пише наукову монографію, і митцем, який творить роман на історичну тему. Письменник може вільно ширяти в царстві вимислу, не обмежуючи себе вузькими рамками, у яких перебуває науковець.

Прискіпливі читачі-історики люблять шукати деталі, що не відповідають дійсності. Але, зрештою, скільки відсотків читачів є фаховими істориками? Думаю, у межах статистичної похибки. Пишучи роман, митець має на думці певний образ уявного читача — напевно чи ним є історик, він не сидить у письменницькій голові як внутрішній цензор. Хочеться думати, що автор пише для всіх читачів, для широкого кола, а тут уже виникає запитання: «Що прагне читати сучасна аудиторія?» Академічний літературознавець може сподіватися від історичної прози рівня Павла Загребельного, Романа Іваничука чи Романа Федорова чогось концептуального, «книжок із високої полиці». Натомість читач, до якого ми хочемо достукатися, аби він ще й платив за ці книжки, — хоче літературного аналога серіалів у стилі «Тюдорів», «Борджія», «Вікінгів» чи «Величного століття». Публіці потрібен трикутник «сенсація—скандал—таємниця».

Ірина Даневська: — Хочу звернутися до аудиторії. Чого ви чекаєте від хорошого історичного роману?

(Голоси із зали).

— Хепі-енду.

— Але в історії не завжди так.

— Белетристики, цікавого сюжету, динамічності.

— Дізнатися щось нове про епоху — напевно чи. Зазвичай, коли людина купує історичний роман, вона вже має своє уявлення про цей період.

— Цікавлять передусім твори, присвячені недовивченим, перекрученим епохам.

— Чекаю підняття духу: щоб це були не занепадницькі настрої, щоб прочитати — і сказати: «Дякувати Богу, що я українець!»

Ірина Даневська: — Підсумуймо. Готуючись до виступу, я опитувала свою читацьку аудиторію, чому читають історичні романи. Цілком слушно було сказано, що кожен найперше візьме роман про період, що його цікавить. Читач хоче зануритися в епоху, відволіктися, розважитися абощо.

Кожен період має свою цільову аудиторію — комусь із читачів цікавий «Радзивілл» та абсолютно байдужа тема Другої світової війни. Вони хочуть дізнатися щось нове про певний період у ненав'язливий спосіб. І тут є два шляхи: можна читати історичні праці — більш фахові чи науково-популярні, поступово занурюючись у тему; проте здебільшого читачі не хочуть цього робити, а прагнуть отримувати готовий продукт, над яким уже попрацював автор, використавши не один десяток джерел.

«Радзивілла» читають і професійні історики — це нова тема в українській літературі, практично не вивчений період. їм цікаво, якими джерелами я користувалася. Прочитають сторінку тексту — і починають писати у Фейсбуці: «А звідки Ви це взяли?» І я пишу, полегшую їм роботу. Цитую джерела: або це листи в самому тексті, або в примітках указую, що герой не вигаданий, він залишив мемуари, запрошую ознайомитися. Коли я пишу історичний твір, то не претендую на роль історика, я письменниця, проте так само використовую джерела.

На моє переконання, хороший історичний роман вирізняється з-поміж інших мірою освіченості автора. Якщо авторський рівень високий, то читач отримує той продукт, на який він очікує. Не буде хорошим історичний роман, де автор заміняє знання своєю фантазією.

Оксана Проценко: — Має бути міра, тут я погоджуюсь із пані Іриною. Якщо говорити, наприклад, про єдиний роман на історичну тематику Миколи Вінграновського «Северин Наливайко», — це твір, у якому автор «хімерує» без упину. Коли я читаю роман, мені це заважає. В історичному романі обов'язково мають бути факти. Може бути й домисел, але без такої вигадки, коли в коня відділяється голова від тулуба й він іде, розмірковуючи про життя, — такі твори до історичної прози не належать. Однак сам автор називає твір історичним романом, бо в ньому подано багато фактів про життя Северина Наливайка, про Запорозьку Січ. На сьогодні літературознавці сперечаються, який роман є історичним, — у якому є фактаж чи головний персонаж є історичною постаттю. Але ж не завжди в історичному романі діють реальні люди. Узяти хоча б «Орду» Романа Іваничука: хороший роман, там головний персонаж — вигаданий, але йдеться про часті Мазепи, про знищення Батурина, це, безперечно, історичний роман.

Надмір фантазування часом заважає сприйняттю історичного роману, розмиває жанрові межі. У такому разі читач утрачає довіру до твору як історичного. Віктор Разживін: — Передусім, якщо говорити про історичну прозу, вона суттєво ніяк не відрізняється від прози загалом. Тому для мене питання вигадки чи достовірності не виникає — звичайно, домінує вигадка, бо в кожному історичному творі фікшн є головним. Якщо йдеться про нон-фікшн, — це вже зовсім інша література: це спогади, мемуари, щоденники, що до історичної прози загалом не належать. Вони можуть бути використані як матеріал для письменника, але називати їх історичною прозою ми не можемо. Історична проза — це художня література, вигадка.

Проте я погоджуюся з колегами в тому, що було сказано про цю вигадку. Автор в історичній прозі обмежений тими подіями, які він описує, історичним фактом, який він використовує під час написання твору. Ми знаємо, що вигадка у творі в будь-якому випадку буде, навіть якщо все базується на документі. Адже в нас не збереглися розмови, думки героїв, якщо вони не зафіксовані в особистому щоденнику, — зазвичай автор це все домислює. Інша проблема: що може домислити автор, чого не може. Якщо Яків Качура в повісті «Іван Богун» зображує Богуну на Переяславській раді, де той говорить, що «ми будемо разом із Москвою», — зрозуміло, що це вигадка, до того ж неприйнятна для більшості, бо достеменно відомо, що Богун узагалі ігнорував Переяславську раду, був категоричним противником союзу з Росією та чи не єдиним з-поміж полковників Богдана Хмельницького прихильником незалежності України.

А. Доведіть, що розмова цих трьох науковців і письменниці за жанром — дискусія.

Б. Чиї аргументи, на вашу думку, найбільш переконливі? Обґрунтуйте свій вибір.

В. Хто з учасників дискусії — пропонент? Чому ви так вирішили?

Г. Доведіть, що учасники дискусії дотримувалися правил ведення суперечки.

4. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Шкільний дрес-код: чи потрібна учням форма?

Є чимало охочих відновити обов'язкову шкільну форму як у конкретному навчальному закладі, так і в межах усієї країни. Але чи варто? Розгляньмо «плюси» і «мінуси».

Головним «плюсом» шкільної форми є те, що вона певною мірою пом'якшує видимі ознаки соціального розшарування серед дітей та підлітків. У таких містечках, як Новомиргород, де немає приватних навчальних закладів, особливо помітна різниця в матеріальному становищі сімей. Деякі діти, яких батьки одягають у дорогих магазинах, зневажливо ставляться до просто й скромно вбраних учнів, які іноді змушені купувати уживаний одяг.

З іншого боку, приховати цю різницю не зможе ніяка форма. Є ще взуття, косметика, ювелірні прикраси, мобільні телефони та ін. І діти з більш забезпечених сімей завжди знайдуть (самі чи з допомогою батьків) можливість підкреслити свій соціальний статус.

Інший «плюс» шкільної форми полягає в тому, що вона дисциплінує. Який би дизайн не придумали для шкільної форми, у будь-якому разі він буде строгим і діловим, не відволікатиме учнів від основного заняття — вивчення шкільної програми. Упевнена, що новомиргородським учителям доводиться докладати значних зусиль для боротьби з розхристаністю учнів чи поведінкою деяких старшокласниць, які приходять на уроки в занадто відвертому одязі. Хай там як, а в найкращих британських школах, у яких мріють навчатися мільйони підлітків з усього світу, форма обов'язкова...

Нарешті, ще один важливий «плюс» шкільної форми полягає в тому, що вона, як і будь-який інший корпоративний одяг, сприяє об'єднанню колективу.

Водночас шкільна форма має й досить вагомий «мінус». Перший із них — це, звісно ж, утрата індивідуальності. Яким би гарним не був дизайн форми, вона ніколи не буде однаково подобатись усім. А для дітей та підлітків відсутність можливості виразити себе в одязі може бути досить відчутним стресом, який заважає повноцінному та гармонійному розвитку особистості.

Ще один «мінус» стосується не дітей, а їхніх батьків. Додаткові витрати на одяг, який дитина носитиме лише в школі, будуть безболісними не для всіх сімей. Тому значна частина батьків вважає, що краще «хай носить те, що є».

Отже, який з усього цього можна зробити висновок? Потрібна шкільна форма чи ні? Я вважаю, що ідея відновлення єдиної шкільної форми в масштабах країни є абсолютно безперспективною. Не той нині час. А от ідея шкільної форми як корпоративного одягу є більш продуктивною. Однак прийнятна вона лише в тому випадку, коли школа дійсно є корпорацією, тобто якщо її відмінності від усіх інших шкіл більш суттєві, ніж просто особливий одяг учнів (novomirgorod.com).

А. Якого погляду щодо порушеної в тексті проблеми ви дотримуєтесь?

Б. Які аргументи автора статті, на вашу думку, найбільш переконливі?

В. Спробуйте відстояти свою позицію в полеміці на тему «Чи потрібна в школі форма?», навівши свої переконливі аргументи.

Дрес-код, -у, ч. Сукупність правил хорошого тону щодо стилю верхнього одягу й аксесуарів.

5. Перегляньте фрагменти дискусій (1 хв 31 с і 2 хв 10 с) і виконайте завдання.

Фрагмент дискусії про міфотворчість у літературі
на «Книжковому арсеналі-2017»

Ірена Карпа в дискусії про вивчення сучасної літератури в школах

А. Перегляньте фрагменти повторно й занотуйте найцікавіші думки.

Б. Хто з учасниць дискусій вам найбільше імпонує? Чим саме?

В. Хто з учасниць дискусій не повністю дотримується правил ведення суперечки? У чому це проявляється?

6. Узагальнення і систематизація матеріалу. Відповіді на питання студентів.

7. Оголошення та аргументація оцінок за роботу на занятті.

8. Домашнє завдання: вивчити конспект, виконати вправи с.65 №2-5 (Авраменко 10 клас)

Лекція № 46
з навчального предмета Українська мова

Тема Теза й аргументи. Полемічні прийоми

Мета заняття формувати свідомої, духовно багатой мовної особистості, компетентного мовця, що володіє елементами практичної риторики; оцінює рівень своїх навчальних досягнень з розділу «Практична риторика», з'ясовує можливі прогалини в опануванні теми; розвиває навички роботи з тестовими завданнями, удосконалює навички самостійної роботи, застосовує набуті знання практично; виявляє прагнення до самовдосконалення

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН

<https://www.youtube.com/watch?v=hiVAPMudWi8>

<https://www.youtube.com/watch?v=-vBwhe9aUk8>

Час 2 години

План проведення лекції

1. Теза й аргументи. Полемічні прийоми

Література

1. Підручник для 10 класу. Українська мова. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2018

2. Українська мова та література. Довідник завдань в тестовій формі. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2018

1. Теза й аргументи. Полемічні прийоми

Теза — думка, істинність якої треба довести.

Аргументи — думки, істинність яких уже доведена чи перевірена; твердження, за допомогою яких оратор обґрунтовує тезу. Демонстрація (спосіб доведення) — форма логічного зв'язку між аргументами й тезою. **Демонстрація** повинна переконливо показувати (демонструвати), що теза доведена аргументами й тому є істинною. У публічному виступі демонстрація повинна бути короткою, простою й зрозумілою.

З-поміж двох речень «Парки та сквери — легені Києва» і «У Києві 127 парків і 500 скверів» тезою є тільки перше, оскільки те, що парки та сквери є «легенями» великого міста, треба довести: скільки квадратних метрів зелених насаджень припадає на одного мешканця міста, чи достатня така кількість, щоб уважати їх «легенями». А друге речення містить фактичні дані — його можна використати як доказ під час доведення істинності тези.

Щоб збільшити вплив на аудиторію, переконати її, надихнути, спонукати до дії, треба знати правила аргументації.

Загальні правила аргументації:

- способи обґрунтування треба вибирати з урахуванням рівня підготовки аудиторії;
- аргументи повинні бути судженнями, істинність яких доведена незалежно від тези;
- джерела аргументів мають бути відомими й достовірними;
- аргументи не повинні суперечити один одному;
- аргументація має бути коректною щодо слухачів;
- обґрунтування підсилюють аудіовізуальні матеріали (таблиці, схеми, слайди та ін.);

- бажано використовувати не тільки офіційні цифри (статистику), факти, а й особистий досвід, думки авторитетних людей, у тому числі й тих, хто присутній в аудиторії;
- не зловживайте іншомовними термінами, які ускладнюють сприйняття.

Щоб довести тезу, оратори вдаються до аргументів і доказів. Як аргументи, використовують доведені твердження: логічні закони, теореми, аксіоми, конкретні факти й статистику; як докази — авторитет, упевненість, сумнів, обіцянку, погрозу й інші суб'єктивні чинники. Отже, за допомогою аргументів здійснюють об'єктивний вплив на аудиторію чи опонента («Факти — уперта річ». Еліот), а за допомогою доказів — суб'єктивний, емоційний. Тобто промовець може переконати в чомусь слухачів, посилаючись на авторитет ученого чи іншої відомої особи (доказ від авторитетів), на свою впевненість чи сумнів, обіцяючи щось чи погрожуючи. Потрапляти «на гачок» таких доказів чи ні — то вже справа слухачів. Окремі науковці на позначення й аргументів, і доказів використовують лише слово аргумент (або аргументація).

Наведемо приклад аргументації тези «Парки та сквери — легені Києва». Не повірите, але сьогодні Київ прикрашають 127 парків і 500 скверів (згідно з даними науковців Національного університету біоресурсів і природокористування України). Поділюся власним досвідом: гуляючи вулицями Києва, ніколи не відчуваю смороду, та й мої гості з різних регіонів ніколи не нарікали на якість повітря в столиці. А як можна нарікати, якщо на одного киянина припадає 20 кв. м зелених насаджень, а в Парижі ця цифра становить 14 кв. м, у Лондоні — 12 кв. м, у Берліні — 10 кв. м. Отже, що більше зелені в місті, то чистіше його повітря.

У цьому фрагменті аргументи представлено кількісними показниками (кількість парків, скверів і квадратних метрів зелених насаджень у різних столицях Європи) і посиланнями на джерело інформації (науковці Національного університету біоресурсів і природокористування України), докази наведено як схвальну оцінку автора (не відчуваю смороду). Останнє речення — демонстрація, яка цементує логічний зв'язок між аргументацією й тезою.

Залежно від сили впливу на слухача аргументи й докази бувають сильні та слабкі. Сильні аргументи (докази) важко заперечити чи піддати сумніву, адже це аксіоми, закони природи, дані досліджень та ін. Наведені в мікротексті кількісні показники є сильними аргументами, особливо ті, що засвідчують лідерство Києва з-поміж європейських столиць за рівнем озеленення. Звичайно ж, сильний аргумент (доказ) має потужний вплив на слухача. Особиста оцінка оратора про те, що він не відчуває на вулицях Києва смороду, є слабким доказом, оскільки вона суб'єктивна (оратор «не відчуває» смороду, але це не гарантія того, що й інші люди його «не відчувають»). Слабкі аргументи (докази) не мають достатньої сили переконання. Якщо аудиторія вас сприймає прихильно, то слабкі аргументи можуть мати позитивний психологічний вплив на слухачів. Якщо ж ні або в полеміці бере участь опонент, то від слабких аргументів однозначно треба відмовитися.

1. Підготуйтеся до полеміки в групі на нижче зазначені теми і виконайте завдання.

- Реклама — двигун торгівлі чи інструмент формування потреб?
- Пробачати зраду — вияв легковажності й слабкості?
- Еміграція за кордон — право кожної людини чи зрада батьківщини?
- Сучасні інтернет-комунікації стирають кордони між країнами. Отже, національним традиціям і звичаям місце в музеях?

- Читати сучасну літературу — марнування часу: лише майбутні покоління об'єктивно визначать, який мистецький твір вартий уваги, а який — ні.
 - Незнання закону не звільняє порушника від відповідальності.
- А. Визначте по одній темі з одnogрупником для полеміки, дискусії чи диспуту.
 Б. Визначившись зі своєю позицією щодо порушеної проблеми, сформулюйте кілька переконливих аргументів.
 В. Знайдіть у мережі Інтернет (або у відповідній літературі) цікаві факти з історії чи життя відомих сучасників, що якнайкраще ілюструватимуть ваші аргументи.

2. Тестові завдання

1. Риторика — це:

- А відповідь, заперечення, зауваження одного з учасників діалогу іншому;
 Б наука про правильну вимову та наголошення слів;
 В наука і мистецтво переконувати співрозмовників;
 Г емоційне ствердження або заперечення якогось факту.

2. Батьківщиною красномовства вважають:

- А Давній Єгипет;
 Б Давній Китай;
 В античну Грецію;
 Г Давній Рим.

3. Батьком риторики називають:

- А Аристотеля;
 Б Платона;
 В Демосфена;
 Г Цицерона.

4. Видатні оратори Київської Русі — це:

- А Демосфен та Цицерон;
 Б Іларіон та Кирило Туровський;
 В Феофан Прокопович та Григорій Сковорода;
 Г Михайло Ломоносов та Георгій Кониський.

5. Найвідомішу проповідь «Слово про закон і благодать» написав:

- А Прокопович;
 Б Іларіон;
 В Сковорода;
 Г Туровський.

6. Тема виступу — це:

- А основний шлях, завдяки якому через мовлення інформація доходить до слухача;
 Б роз'яснення, тлумачення, інтерпретація подій та фактів;
 В основна галузь роздумів оратора, у межах якої він добирає явища та факти, що розглядаються у виступі;
 Г уміння оратора виступати без підготовки.

7. План лекції — це:

- А повний письмовий виклад змісту виступу;
 Б слова та звороти, які означають поняття та явища певної галузі знання;
 В узагальнювальні думки, що мають лаконічну, відточену мовну форму;
 Г послідовність і взаємозв'язок тематичних частин виступу, зафіксований у вигляді переліку ключових понять або суджень.

8. Ясність мовлення — це:

- А насиченість виступу новими фактами, актуальними проблемами;

Б смислова прозорість виступу, що забезпечує його зрозумілість, доступність у засвоєнні слухачами;

В якість мовлення, що відбиває здатність оратора спонукати слухачів до творчої діяльності;

Г якість мовлення, яка полягає в його мелодійності, плавності, інтонаційній виразності.

9. Образність мовлення оратора — це:

А ясність, точність, логічна переконливість публічного виступу;

Б уміння говорити ясно, без ускладнень, надуманих образів і туманних зворотів;

В наявність у виступі живих картин, які дають змогу не лише осмислювати почуте, а ніби сприймати його всіма почуттями — бачити, чути тощо;

Г якість виступу, що відбиває здатність оратора розглядати конкретні факти і явища, давати їм чіткі наукові та політичні оцінки.

10. Лаконічність мовлення відбиває:

А словниковий запас оратора;

Б нормативність, літературність мовлення оратора;

В здатність оратора говорити стисло, залишаючись максимально зрозумілим;

Г емоційність, натхненність і піднесеність мовлення.

11. Гумор — це:

А добродушне осміювання чийхось вад;

Б різке висміювання чогось негативного;

В особливо дошкульна викривальна насмішка, що виявляє ненависть і презирство до зображуваного;

Г приховане глузування, засноване на називанні супротивного, коли про щось говориться ніби в позитивному плані, але підтекст засвідчує протилежне.

12. Кульмінація публічного виступу — це:

А частина виступу, спеціально відпрацьована оратором лексично, стилістично тощо;

Б спосіб закінчення виступу, коли кожна наступна фраза емоційно підсилює попередню;

В частина виступу, яка полягає у роз'ясненні, витлумаченні подій та фактів;

Г розвивання, металізування, поглиблення раніше висловлених оратором думок.

13. Основні думки виступу потрібно повторювати:

А завжди тими самими словами;

Б щоразу варіюючи їхнє мовне оформлення;

В пропонуючи слухачам повторити їх хором;

Г пропонуючи слухачам їх записати.

14. Найчастіше в публічних виступах на суспільну тему вдаються:

А до ораторського підстилю публіцистичного стилю;

Б до науково-навчального підстилю наукового стилю;

В до белетристичного підстилю художнього стилю;

Г до розмовно-побутового стилю.

15. Зразком іронії є така фраза:

А Теорія, мій друже, сіра, зеленим є лиш дерево життя. (Г. Гейне);

Б Цитування — дослівне передавання чужого висловлювання (З підручника);

В Дерево мислі вродило — цитати, цитати, цитати (Л. Костенко);

Г Молодим ораторам рекомендується не топити в цитатах власні думки (З посібника).

16. Установіть відповідність між термінами та поясненнями.

	А Умови проголошення промови, які суспільство створює риторично
1 Патос	Б Певні факти життя і думки, які можуть зробити висловлення оратора цілком переконливим, незважаючи на його матеріальну незугарність чи незрозумілість
2 Логос	В Намір, задум творця промови, який має на меті розвинути перед адресатом певну цікаву для слухача тему
3 Топос	Г Словесні засоби, які використовує ритор в аргументації висунутих пропозицій
4 Етос	Д Методика запам'ятовування структури і змісту виступу

17. Установіть відповідність між термінами та поясненнями.

	А Безпосередній зміст викладу матеріалу, виступ перед аудиторією
1 Диспозиція	Б Методика запам'ятовування структури і змісту виступу
2 Елокуція	В Мистецтво розміщення матеріалу й оформлення структури промови
3 Інвенція	Г Незвичайний за синтаксисом зворот мови, який застосовується для підсилення виразності виступу, впливу на почуття слухачів
4 Меморія	Д Формування гіпотез майбутнього виступу

18. Установіть відповідність між термінами та поясненнями.

1 Демонстрація	А Думка чи положення, яке треба довести
2 Аргумент	Б Форма логічного зв'язку між доведенням і положенням
3 Теза	В Доцільний добір та ефективне використання системи мовних засобів з певною метою, у конкретних умовах спілкування
4 Аксиома	Г Твердження, заперечення якого заперечує основи логічного мислення
	Д Думка чи положення, істинність яких вже доведена чи перевірена

19. До якої форми красномовства належить наведений текст?

Він був сином мужика і став володарем у царстві духа. Він був кріпаком і став велетнем у царстві людської культури. Він був самоуком і вказав нові світлі і вільні шляхи професорам і книжним ученим.

Десять літ він Томився під вагою російської солдатської муштри. А для волі Росії зробив більше, ніж десять переможних армій.

Доля переслідувала його в житті, скільки лиш могла, та вона не зуміла перетворити золота його душі у ржу, ані його любові до людей в ненависть і погорду, а віри в Бога у зневіру і песимізм. Доля не шкодувала йому страждань, але й не пожаліла втіх, що били із здорового джерела життя.

Найкращий і найцінніший скарб доля дала йому лише по смерті — невмирущу славу і всерозквітаючу радість, яку в мільйонів людських сердець усе наново збуджуватимуть його твори.

Отакий був і є для нас, українців, Тарас Шевченко (І. Франко «Присвята»).

- А Парламентської.
- Б Академічної.
- В Соціально-побутової.
- Г Судової.
- Д Церковно-богословської.

20. Доберіть аргументи до тези Діти — це майбутнє України.

3. Узагальнення і систематизація матеріалу. Відповіді на питання студентів.

4.Оголошення та аргументація оцінок за роботу на занятті.

5.Домашнє завдання: вивчити конспект, виконати вправи с.191, №2-5 (Авраменко 10 клас)

Лекція № 47
з навчального предмета Українська мова

Тема Засоби мовного вираження промови

Мета заняття повторити, систематизувати, закріпити, знання, уміння і навички з теми; підвищити інтерес до предмета, активізувати діяльність, стимулювати різні види спілкування; розвивати мовлення, прагнення до збагачення словникового запасу; виховувати толерантне ставлення, любов до рідної мови

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН

<https://www.youtube.com/watch?v=Sb2zQiRMELs>

<https://www.youtube.com/watch?v=4AJKvZ35Sas>

https://lms.e-school.net.ua/courses/course-v1:UIED+Ukrainian-language-11th-grade+2020/courseware/540384af866048bfab4c6061f831d3f3/497f32d5db794cf5b46726af5d6964ec/1?activate_block_id=block-v1%3AUIED%2BUkrainian-language-11th-grade%2B2020%2Btype%40vertical%2Bblock%40b89949faff314a0d89fbb0a020ad4b6e

Час 2 години

План проведення лекції

1. Засоби мовного вираження промови

Література

1. Підручник для 11 класу. Українська мова. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2019

2. Українська мова та література. Довідник завдань в тестовій формі. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2018

1. Засоби мовного вираження промови

Промові як жанру публіцистичного стилю властиві такі ознаки:

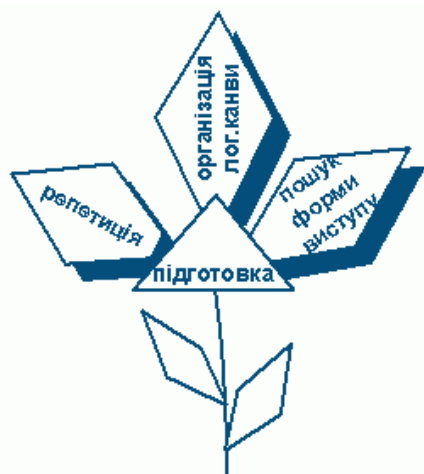
- активне вживання суспільно-політичної, економічної, юридичної, культурно-освітньої лексики;
- наявність емоційно забарвлених слів, фігур, тропів, фразеологічних зворотів;
- використання окличних речень і риторичних запитань;
- широке використання речень із звертаннями, вставними та вставленими конструкціями;
- повтори;
- емоційний тон викладу.

Промову бажано побудувати за всіма правилами риторичної науки. В ораторській діяльності виділяють три основних етапи: **докомунікативний, комунікативний і посткомунікативний**.

Розгляньте таблицю, визначте зміст роботи на кожному етапі підготовки промови.

Докомунікативний	Комунікативний	Посткомунікативний
1. Визначення теми і мети виступу	Проголошення промови	Аналіз промови
2. Оцінювання аудиторії (віковий склад, освітній рівень, соціальний статус) й обстановки	Відповіді на запитання, ведення полеміки	
3. Добір матеріалу (виписки, цитати)		
4. Систематизація матеріалу (план, тези, тематичні слова), створення		

тексту (вибір мовних засобів)		
5. Репетиція (обмірковування стилю поведінки та зовнішнього вигляду)		

Найчастіше у публічних виступах на суспільну тему вдаються до ораторського підстилю публіцистичного стилю.

Успіх публічного виступу залежить не тільки від його змісту, а й від того, яким стилем викладу ви користуєтеся. Мова подібна до музичного інструмента, на якому треба навчатися грати. Усі ми говоримо рідною, в основному розмовною мовою, однак перед широким загалом треба говорити правильною літературною мовою.

Висловлюватися треба чітко та недвозначно. Стель усного виступу має бути набагато простішим порівняно зі стилем письмової роботи. Після викладу однієї думки зробіть коротку паузу. Під час виступу тримайте голову прямо і дивіться на слухачів, час від часу змінюючи напрям свого погляду, начебто спрямовуючи туди свої слова. Слухачі в усіх кутках зали тоді відчуватимуть, що ви звертаєтесь саме до них.

План виступу – це послідовність і взаємозв'язок тематичних частин виступу, що зафіксовано у вигляді переліку ключових понять або суджень.

Неабияке значення для підготовки виступу має складання плану. Його треба після повного усвідомлення теми та ідеї виступу й опрацювання необхідної літератури.

План – найкоротший від записів, де висвітлено підтеми тексту. Щоб скласти простий план, необхідно вдумливо прочитати текст, з'ясувати його тему та головну думку (ідею), визначити підтеми, чітко й лаконічно їх сформулювати та записати у вигляді підпунктів.

Пункти плану – здебільшого складні словосполучення. Щоб скласти складний план тексту, потрібно підтеми тексту поділити ще на мікротеми та чітко їх сформулювати. Мікротеми тексту стануть підпунктами складного плану.

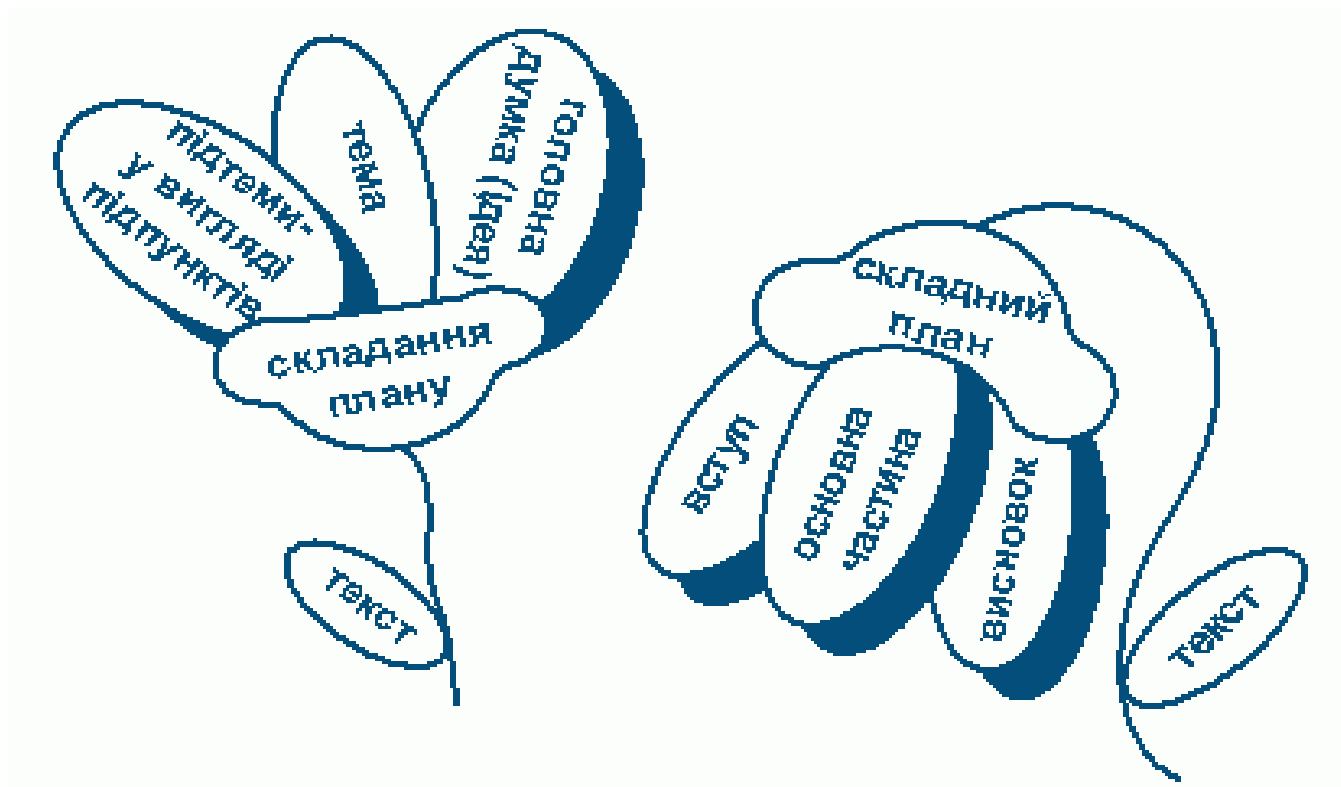
Звичайно, складний план має вступ, основну частину та заключну частину з висновками.

План також може бути цитатний.

Вступ – початкова частина твору, яка передує викладу його змісту.

Основна частина – ґрунтовна частина виступу. Де базується головна частина змісту.

Висновок (заключна частина) – остаточна думка щодо чогось, логічний підсумок, зроблений на основі спостережень, міркувань чи на підставі достатньої аргументації.

При виступі необхідно використовувати засоби мовного вираження.

Засоби мовного вираження

1.Метафора – з грецької «перенесення». Розкриття сутності одного предмета чи явища через особливості іншого.

Різновиди перенесень:

1. **Колір** (наприклад, білий сніг – білий світ)
Перше значення – пряме – білий сніг.
Друге – переносне, метафоричне – білий світ.
2. **Розмір** (наприклад, грудка землі – грудка суму)
3. **Форма** (рука хлопчика – рука долі)
4. **Функція** (палець людини – палець станка (деталь станка))
5. **Місцезнаходження** (дно моря – дно життя)
6. **Форма і функція** (хвіст ящірки – хвіст літака)
7. **Емоційне враження** (чорна земля – чорна душа)

Приклад:

«Серце нудьгує, і плаче воно» – проста дієслівна метафора, уособлення, метонімія.

«Коли усе в тумані життєвому загубиться» – подвійна метафора.

2.Метонімія з грецького «перейменування» — це слово, значення якого переноситься на найменування іншого предмета, пов'язаного з властивим для цього слова предметом за своєю природою.

Наприклад, такий вислів, як «весь театр аплодував», містить у собі метонімію, виражену словом «театр».

1. Читати Підмогильного – не сам твір, а його автор;
2. Я з'їв цілу тарілку – не сам предмет, а що в ньому вміщено;
3. Київ прокидається – не самі люди, а місто, в якому вони перебувають.

3.Синекдоха – різновид метонімії. **Заміна назви цілого предмета назвою його частини.**

- 1.*Червона шапочка* – на позначення всієї дівчинки – лише її головний убір;
 - 2.*Ноги моєї тут не буде* – на позначення цілої людини – тільки частина її тіла;
 - 3.*Вчися шанувати копійку* – на позначення всіх грошей – найменша частина грошей.
- Також пам'ятайте про

4.Уособлення або персоніфікація – це вид метафори, перенесення ознак особи на предмети, речі, явища, тваринний і рослинний світ.

*В золотій смушевій шапці циган-вечір сходив з гір,
Ніс він ніченьці-циганці з срібла кований набір* (О. Олесь).

5. Антитеза з грецької **«протиставлення»** — це стилістична фігура, яка утворюється зіставленням слів або словосполучень, протилежних за своїм змістом.

Наприклад:

„Думав, доля зустрінеться — спіткалося горе” *Т. Шевченко*.

6. Градація з латинської **«поступове підвищення, посилення від крок, ступінь»** — стилістична фігура, яка полягає у поступовому нагнітанні засобів художньої виразності задля підвищення чи пониження їхньої емоційно-сміслової значимості.

Яскравим прикладом висхідної градації можуть слугувати рядки з відомої “Казки про золоту рибку” О. С. Пушкіна:

*Не хочу бути чорною селянкою,
Хочу бути стовповою дворянкою;
Не хочу бути стовповою дворянкою,
А хочу бути вільною царицею;
Не хочу бути вільною царицею,
А хочу бути володаркою морською.*

Підвищення експресивності висловлювання, посилення виразності за допомогою клімаксу спостерігається у рядках А. П. Чехова:

Шляховик підскакує до нього і, піднявши вгору кулаки, готовий розтерзати, знищити, розчавити.

Експресією посилення сенсу висловлювання мають ось ці рядки сучасного поета Луговського:

*Пісня про вітер,
Про вітер, взутий в солдатські гетри,
Про гетри, які йдуть дорогою війни.*

7.Повторення – це: 1. Дія за знач. **повторити, повторяти і повторитися, повторятися**. Максим не може не бачити, з якою ретельністю Білецькі відшліфовують кожен трюк, як він з кожним повторенням стає все ефектнішим. Він знаходить у них [доносах] повторення виразів і, дбаючи про стиль починає придумувати інші фрази.

2. Фраза, думка і т. ін., що повторюється (у мовленні, в літературному чи музичному творі і т. ін.). Незважаючи на силу-силенну персонажів, які багато разів згадуються, Микита Годованець ніколи не збивається на повторення.

8.Порівняння — *троп, який полягає у поясненні одного предмета через інший, подібний до нього, за допомогою компаративної зв'язки, тобто єднальних сполучників: як, мов, немов, наче, буцім, ніби та ін.*

«Блукай та їж недолі хліб і вмири, як гордий флоренцієць, у вигнанні»

II. Тропи

1.Епітет - *художнє означення, що виділяє в зображуваному якусь характерну рису чи ознаку, індивідуалізує та викликає певне ставлення до нього:*

а) Мати наша – сивая горлиця.

Все до її серденька горнеться:

Золота бджола – намістиною,

Небо – празниковою хустиною,

Сивий дуб – прокуреним прадідом,

Білочка – мальованим пряником,

Жура-журавель над криницею –

Чистою сльозою-водицею,

А земля – пшеницею ярою,

А літа – замисленим явором,

Що із сорок першого журиться:

“Де ж це, молодиче, твій суджений?”

Місяць – непоколотим золотом,

А береза – вранішнім солодом,

Хата – ластівками над стріхою,

А туман – вдовиною втіхою.

Крашанкою – сонечко в миснику...

А вона до всіх до них – піснею.

(Б.Олійник. “Мати наша – сивая горлиця”)

б) Найогидніші очі порожні,

Найгрізніше мовчить гроза,

Найнікчемніші дурні вельможні,

Найпідліша брехлива сльоза.

(В. Симоненко)

2.Порівняння - *зіставлення двох (і більше) явищ, предметів чи дій, щоб пояснити одне з них за допомогою іншого чи інших:*

а) Ростуть дуби, купають в небі віти,

А навкруги, немов веселі діти,

Дубки та липки зводяться рясні...

(М.Рильський. “Маркові дуби” – на хуторі І.Карпенка-Карого “Надія”

на

Кіровоградщині – дуби Марка Кропивницького)

б) Як парость виноградної лози,

Плекайте мову...

...Немає

Мудріших, ніж народ, учителів;

У нього кожне слово – це перлина,

Це праця, це натхнення, це людина.

(М.Рильський. “Мова”)

3.Метафора - *слово чи словосполучення, що вживається в переносному значенні на основі подібності двох предметів чи явищ в певному відношенні:*

- а) Як перший грім, мов колесо веселе,
Прокотиться над лісом весняним
І залишить гроза блакитний дим,
А по долинах вогку млу простеле;
Як хмарки, мов Колумба каравели,
На обрії розтануть голубім, -
Зітхнуть поля всі подихом одним,
Гілля на липах оживе дебеле,
Легка бджола за взятком полетить,
Трава збагне, що треба зеленить...

(М.Рильський. “Перший грім”)

Метафора *замакло поле* є персоніфікацією, оскільки «оживлює» поле. Можна сказати, що в цих рядках автор створює розгорнуту метафору, до складу якої входить і персоніфікація, і епітети (*поле стоголосе, золота мла*), і яка, у свою чергу, творить поетичний образ поля.

- в) Моя душа, немов черешня,
Понад снігами зацвіла.
г) І вся в гірляндах, як індійська жриця,
весна ряхтіла в іскорках роси.

4.Метонімія - *слово або вираз, що вживається в переносному значенні на основі зовнішнього або внутрішнього зв'язку між двома предметами чи явищами:*

- а) Гримить Дніпро, шумить Сула,
Озвались голосом Карпати
І клич подільського села
В Путивлі сивому чувати.
Чи словом зборкати орла?
Чи правду кривді подолати?

(М. Рильський. “Слово про рідну матір”)

5.Синекдоха - *різновид метонімії, утворений перенесенням значення з одного явища на інше за ознакою кількісного співвідношення між ними – найчастіше вживання однини в значенні множини.*

- а) І в час лихий в бою тяжкому
Тут люди слали трудові
Привіти Мінську лісовому
І зоревінчаній Москві...
б) І волю всенародну Конєв
Приніс у Прагу в світлий дар.
в) Іди ж дорогою одною,
Де хижий терен не росте,
І трудівницькою рукою
Будуй майбутнє золоте...

(М.Рильський. “Прага”)

6.Персоніфікація - *вид метафори, полягає у наданні предметам, явищам природи та поняттям властивостей людини, олюднення їх; часто*

використовують у байках, казках і легендах, де тварини, рослини і неживі предмети, як і люди, мислять, розмовляють, здійснюють певні вчинки; на відміну від уособлення - оживлення:

а) ...Як пісні його

По-чеському до чехів говорили!

(М.Рильський. “Бедржіх Сметана”)

б) Проти ворожої навали,

Проти німецького ярма

Стіною чехи повставали,

І правда їх вела сама.

(М.Рильський. “Прага”)

в) Йде зима й бескидами гуде.

г) Реве та стогне Дніпр широкий,

Сердитий вітер завива...

І блідий місяць на ту пору

Із хмари де-де вигляда...

(Т.Шевченко. «Причинна»)

7.Уособлення - *різновид метафори – перенесення властивостей живих істот на предмети, явища природи і навіть на абстрактні поняття, оживлення їх.:*

а) Ніч темна людей всіх потомлених скрила

під чорні широкії крила.

8.Алегорія - інше говорю – **інакомовлення**; *троп, у якому абстрактне поняття яскраво передається за допомогою конкретного образу; в казках про тварин: вовк уособлює жадібність і тупість, лисиця – хитрість і підлабузництво, заєць – боягузтво, осел – упертість і тупість тощо; в байках, притчах, прислів'ях, назвах творів:*

а) Роман Панаса Мирного “Хіба ревуть воли, як ясла повні?” – воли - це алегоричний образ селян; воли не ревли б, якби у них були повні ясла; так і селяни: вони не ремствували б, не бунтували б, якби у них була земля, жили щасливо.

б) “Каменярі” – це “алегоричний образ громади працівників, що спільною важкою працею ламають скелю для промощення дороги” (Франко, XVI, 1955, 401).

в) Лисичка подала у суд таку бумагу:

Що бачила вона, як попелястий Віл

На панській винниці пив, як мошенник брагу,

Їв сіно, і овес, і сіль. (Є.Гребінка.)

9.Гіпербола - *перебільшення розміру, сили, значення певного явища, щоб надати зображуваному виняткової виразності, загостреності. (художнє перебільшення):*

а) В тім гаю,

У тій хатині, у раю,

Я бачив пекло...

(Т.Шевченко. “Якби ви знали, паничі”)

- б) А сльоз, а крові? Напоїть
Всіх імператорів би стало
З дітьми і внуками, втопить
В сльозах удов'їх. А дівочих
Пролитих тайно серед ночі!
А матерніх гарячих сльоз!
А батькових, старих, кривавих!
Не ріки – море розлилось,
Огненне море!

(Т. Шевченко. Поема “Кавказ”)

в) Море усмішок.

10.Парадокс (оксюморон) (оксиморон) - *несподівана, дивна суперечність; міркування, яке і доводить певне положення, і заперечує його:*

- а) Безсмертен, хто прийшов у світ як первоук,
І міццю генія піднісся до вершини...
Стократ загинувши, повік він не загине!
(М.Рильський. “Два сонети про Горького”)

- б) А потім – тиша чорна залягла,
І жоден звук стозвукової землі
Не міг крізь неї променем пробитись.
(М.Рильський. “Бедржіх Сметана”)

11.Перифраз(а) - *називання предмета або явища не прямо, а в формі опису їхніх істотних і характерних рис та ознак:*

- а) Великий Каменярь (це Іван Франко).
б) Великий Кобзар (це Тарас Шевченко).
в) Не будь тою людиною, що догори щетиною.
е) Хай тим стане оце за диво,
Хто під регіт і плач жоржин
Йде косить поетичну ниву,
Позичаючи мозку в машин.

12.Іронія - *прихована насмішка, коли про когось чи про щось говорить начебто в позитивному тоні, а мається на увазі протилежне; глузування:*

Рина. - ...Ой, Улюню! Молю тебе, благаю – закохай!

Уля схвильовано: - Ну як я почну, чудійко ти? Сама знаєш, який він серйозний, ще й український. Ну як до його підступитися? З якого боку?

- З якого?
- Так.
- З українського.
- Не розумію. Як це?
- А так, що тільки з українського.

Уля подумала: - Ти, я бачу, Рино, дурна. Та в нього ж іншого боку нема, а ти кажеш: тільки з українського. Він же з усіх боків український.

Узагальнення і систематизація матеріалу.Відповіді на питання студентів.

Оголошення та аргументація оцінок за роботу на занятті.

Домашнє завдання: вивчити конспект, виконати вправи с.11 №2-5 (Авраменко 11 клас)

Лекція № 48
з навчального предмета Українська мова

Тема Інформаційні та діалогічні етикетні жанри

Мета заняття повторити, систематизувати, закріпити, знання, уміння і навички з теми; підвищити інтерес до предмета, активізувати діяльність, стимулювати різні види спілкування; розвивати мовлення, прагнення до збагачення словникового запасу; виховувати толерантне ставлення, любов до рідної мови

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН

https://www.youtube.com/watch?v=SHYUs1Pe_x0

<https://www.youtube.com/watch?v=atRlweTTGoc>

Час 2 години

План проведення лекції

1. Інформаційні та діалогічні етикетні жанри

Література

1. Підручник для 11 класу. Українська мова. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2019

2. Українська мова та література. Довідник завдань в тестовій формі. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2018

1. Інформаційні та діалогічні етикетні жанри

Інформаційні жанри

Мета будь-якого інформаційного виступу — дати відомості про той чи інший предмет так, щоб слухачам це було цікаво.

Найпоширенішими жанрами інформаційних виступів є інформація, пояснення, інструкція, повідомлення, лекція, доповідь, оголошення та ін.

Інформація — *усне повідомлення про які-небудь події, що відбулися*. Вона має бути короткою, містити факти, бути новою й цікавою для слухачів.

Пояснення й інструкція мають бути короткими та зрозумілими. Пояснюючи, не нервуйте, не сердьтеся на тих, хто чогось не розуміє. Треба пам'ятати: якщо вас не розуміють, значить, ви погано пояснюєте. Потрібно пояснювати крок за кроком, до наступного кроку переходьте тільки тоді, коли переконалися, що попередню інформацію ваш співрозмовник зрозумів.

Доповідь — *один з основних видів усного монологу*. У доповіді порушують яку-небудь наукову або суспільно-політичну проблему, яку потім обговорюють, доповідачеві ставлять запитання. Доповідь може тривати від 15 хв до однієї години.

Повідомлення — *невелика доповідь з якогось окремого питання*. Повідомлення можуть доповнювати основну доповідь.

Інформаційні виступи всіх жанрів мають загальні вимоги:

- новизна;
- актуальність;
- повнота;
- конкретні факти;
- лаконічність;

- чіткість.

Не потрібно використовувати багато жестів і говорити надто емоційно.

Діалогічні жанри

Діалогічне мовлення — процес мовленнєвої взаємодії двох або більшої кількості учасників спілкування. У межах мовленнєвого акту кожен з учасників по черзі виступає як слухач і мовець.

Діалогічному мовленню властиві ситуативність, емоційна забарвленість, спонтанність і двосторонній характер.

До основних **діалогічних жанрів** належать бесіда, телефонна розмова, листування.

Бесіда — розмова двох чи більше осіб з метою отримання певної інформації, вирішення важливих проблем. Складність бесіди полягає в тому, що в ній наявний експромт; щоб успішно вести бесіду, треба мати життєвий досвід, великий запас теоретичних знань, володіти мовним етикетом.

Для успішної бесіди потрібно:

- ретельно готуватися;
- бути уважним і тактовним у розмові;
- уміти слухати співбесідника, урахувати його позицію;
- стежити за реакцією того, з ким спілкуєтесь;
- бути точним, логічним і лаконічним.

Не можна перебивати співбесідника, різко прискорювати темп мовлення, переходити в розмові на особистості.

Функції бесіди:

- обмін інформацією;
- планування роботи, заходів;
- контроль діяльності, її координація;
- вирішення актуальних проблем;
- пошук і висунення нових ідей.

Етапи бесіди

1. Визначення часу й місця зустрічі
2. Початок бесіди (створення сприятливої атмосфери спілкування: усмішка, привітання, поза й жести).
3. Формування мети зустрічі.
4. Обмін думками й пропозиціями.
5. Підсумок бесіди та прощання.

Телефонна розмова — один з видів (жанрів) усного ділового мовлення й приватного спілкування, що передбачає розмову на відстані. Оскільки співрозмовники не бачать один одного, то жести, міміка та зовнішній вигляд не відіграють роль у спілкуванні.

Одна з головних вимог до телефонної розмови — це лаконічність. До розмови треба готуватися: наперед продумати вітальну етикетну формулу, тему розмови, послідовність викладу думок, завершення спілкування й прощання. За правилами телефонного етикету розмову повинен завершувати той, хто телефонує. Якщо співрозмовник старший за віком, посадою або це жінка, то треба їм дати право завершувати розмову. Під час розмови не забувайте про формули ввічливості.

Перші фрази слугують представленню сторін. Особа, яка знімає трубку, має назвати себе або установу: Михальська біля телефона; головний бухгалтер Черненко; деканат психологічного факультету. У відповідь також називають себе або установу.

Листування — діалогічний жанр, яким послуговуються для регулювання ділових або приватних стосунків. Отже, листування може бути офіційним (службовим) або приватним.

Офіційне листування — це листування між установами, організаціями; воно належить до офіційно-ділового мовлення. **Неофіційне листування** ведеться між особами й має побутовий, часто інтимний характер.

Правила складання ділового листа

1. Звернення. Наприклад: Шановний заступнику директора ... ; Шановний пане ... і под. — спочатку вказують ім'я, а потім прізвище, а не навпаки.
2. Заголовок. Тема листа, що стисло та влучно розкриває зміст листа.
3. Компліменти. Наприклад: саме Ваша установа одна з перших, хто апробував нову техніку ... ; завдяки Вашому професіоналізму й наполегливості вдалося ... і под.
4. Відсутність зайвого. Треба уникати надмірної ввічливості та слів, позбавлених змісту. Велика кількість особових займенників може зашкодити.
5. Важливість дієслів. Уживайте такі дієслова, що позначають виконану дію.
6. Відсутність імперативу (наказовості). Уникайте директивних фраз на зразок якщо Вас зацікавила ... , то зверніться до
7. Бланк. Ділові листи пишуть (друкують) на фірмовому бланку.

Ці правила поширюються й на складання електронного листа.

Ділові листи за призначенням бувають декількох видів: лист-запит, лист-запрошення, лист-відмова, лист-прохання, супровідний, рекомендаційний, гарантійний лист та ін.

ВПРАВИ ТА ЗАВДАННЯ

1. Прочитайте промову й виконайте завдання.

Промова на врученні Шевченківської премії

Іван Малкович, поет, видавець

У середині 1980-х улюбленою розвагою декількох молодих поетів була, зокрема, і така: комусь з «непосвячених» ми цитували певні знакові рядки й просили відгадати, хто їх написав.

От, наприклад: «Слова дощем позамивались... І не дощем, і не слова...» Люди називали й Вінграновського, і ще когось — найначитаніші припускали, що це Еліот чи СенЖон Перс... І як солодко було відкривати їм, що це — Шевченко! І що: «Ми восени таки схожі хоч капельку на образ Божий» чи, скажімо: «Готово! Парус розпустили...» — це теж Шевченко.

Ми хвалилися Шевченком, як у тому давньоукраїнському канті: «І Тобою, милий Боже, повсякчас хвалюся».

Як же нам хотілося довести всьому світові, що Шевченко — і модерний, і сучасний, адже з нього постійно «ліпили» тільки селянського романтика й таврувальника панів, понижуючи образ національного генія до постаті бідного кобзаря, який печально пощипує струни кобзи чи бандури. Тобто: «Читайте

“Наймичку” й “Тополю”, забудьте “Мертвим і живим”», — як уїдливо зауважив сучасний поет.

Біда в тому, що в багатьох шкільних і студентських аудиторіях саме такий образ Шевченка переважає й досі — кріпак і селянський поет-мученик. «Скиньте з Шевченка шапку. Та отого дурного кожуха. Відкрийте в ньому академіка. Ще одчайдуха-зуха...» — закликав Драч і багато інших поетів упродовж сторіччя.

Але наша українська натура й далі продовжує зациклюватися на образі мученика, затінюючи істинний образ Шевченка-поета, чий «Кобзар» — особливо в часи бездержавності й аж дотепер править нам за найвищу конституцію національного духу.

Багато поетів страждали й гинули, але небагато давали прихисток у слові цілій нації. І не випадково вже в наші драматичні дні відважний син давнього вірменського народу Сергій Нігоян гине в центрі Києва за ідеали гідності саме з Шевченковими словами на вустах: «Борітеся — поборете!» Не випадково, перекикуючи той незабутній протестний брязкіт наростаючого бойовиська, молода українська письменниця, стоячи на вершечку барикади на Грушевського й показуючи пальцем на яничарів, з убивчою силою проголошуватиме Шевченкове: «Во Іудеї, во дні они, во врем'я Ірода-царя... романські п'яні легіони паскудились...»

Справжні Шевченкові смисли в багатьох його творах звучать як важкий, глибокий рок, а не мелясна попса. Я мрію дожити до тих часів, коли дітям у школі перестануть сльозливо оповідати про горопашного кріпака, який служив безправним, безсловесним попихачем у панів, а змінять парадигму й вестимуть натхненну мову про неймовірного хлопчика, що аж світився великим талантом, який без тата й мами, без, здавалося, жодних шансів на успіх створив сам себе. І це його світіння бачили всі: і той свавільний п'яний дячок, з яким малий Тарас читає Псалтир над померлими (а читає він найкраще за всіх своїх ровесників), і навіть норовистий Павло Енгельгардт, до якого хлопчик приходив по дозвіл навчатися в хліпнівського маляра, бо з дитинства любить малювати вояків і коней, це його найбільша пристрасть, і він уперто шукає вчителя. Енгельгардт швидко збагнув, що йому до рук потрапив справжній скарб, адже Тарас — найдотепніший, найспритніший, він усе робить завиграшки, талановито — кращого за нього не знайти! І він бере хлопця спочатку у Вільно, а потім і в столицю.

А Шевченко тим часом вишколюється в малярстві, і його мистецьке око все помічає. Виявляється, панське життя теж має суперечності. У кожного суспільного стану — своя морока. І, незважаючи на зрозумілий класовий антагонізм, Шевченко згодом напише й таке, що в нас нечасто цитували:

Не завидуй багатому:

Багатий не знає

Ні приязні, ні любові —

Він те все наймає...

Практичний нащадок швейцарського роду має свої плани щодо талановитого юнака, тож віддає його аж у 4-річну науку до живописця Ширяєва, бо хоче мати свого покоєвого художника. Але пан ніколи не віддав би юнака в науку, якби хлопець так шалено цього не прагнув, якби не горів цим...

Уявіть, який потужний та світлий талант треба було мати, щоб довкола його викупу з кріпацтва й вступу в Академію закрутилися такі імениті люди, як Жуковський, Брюллов і багато інших. Це просто якась нереальна історія!.. Достоту історія про успіх. Хоча, треба чесно визнати: якби більшість з тих людей знала, що допомагає передовсім поету, а не художнику, нічого б такого не сталося.

І дітям, і студентам варто наголошувати, що сильна та дієва мрія відкриває нам усі шляхи, навіть, здавалося б, у найнесприятливішому середовищі, однак для цього треба вперто й каторжно працювати. Тож приклад Шевченка має їх окрилювати, а не вганяти в безнадію. Срібна медаль Академії, академік гравюри, розпис Большого театру, високоосвічений юнак, який має шанс продовжити навчання в Римі, — це все про Шевченка. Його чекає феєричне життя: він бачив, як живуть найвищі суспільні прошарки, він умів бути франтом, був улюбленцем веселого творчого товариства, адже Шевченко — не тільки художник, він ще й чудово співав, легко віршував...

Але виявляється, що те його внутрішнє світіння — то не абажурне сяйво, то вогонь правди. Він ані на мить не забуває про свої корені й про ту неправду, яка панує на його батьківщині. Шевченко має мужність не записатися в лави прославляльників російського царя, який хай і лівим гудзиком правої поли, але теж був причетний до його викупу з неволі. Однак для генія правда — понад усе. І митець переливає свою правду в поезію, і його слова снуються в такій божистій послідовності, що, змикаючись одне з одним, дають нам вічну, непроминальну енергію українського духу.

Шевченко розуміє, як ця правда може окошитися на його долі, він знає, що роблять з тими, хто йде супроти — і словом, і дією, як страчений Рилєєв (ось, до речі, чиїм іменем варто було б називати наші вулиці — просто вчитаймося в майже всуціль українські назви творів Рилєєва — «Войнаровський», «Мазепа», «Наливайко», «Богдан Хмельницький» — більшого українофіла серед російських письменників не було й, мабуть, уже не буде).

Однак Шевченко не вміє й не хоче кривити душею, у якій клекотить праведний гнів і мрія про ідеальну, майже міфічну Україну. І ось його землякам уже й не соромно показатися на люди: дивіться, ми є, бо в часи, коли над слов'янщиною літав БогТворець і розсіював зерно геніїв, яке зійшло в Польщі в 1798-му (Міцкевич), у Московії — 1799-го (Пушкін), а в Україні — 1814 року — про нас не забуто, ми теж присутні у великому Божому задумі.

Отож і наш з вами святий обов'язок — свідчити правду. А правда сьогодні така, що наша держава майже не дбає про українську мову, що все розпочинається й закінчується велемовними, пустопорожніми фразами. Що нас, носіїв української мови, ще й нині багато хто з наших співгромадян трактує як дивакуватих аборигенів. Що ми ще й досі, як соняшник до сонця, повертаємо голови на почуте українське слово. Що й донині не скасовано горезвісний закон ківалова, який ганьбить цілу націю.

Незрідка в наших зрусифікованих містах до мене підходять на вулицях люди й російською мовою дякують за книжки. Але ж книжки мої — українські. Тобто люди в такий спосіб дають зрозуміти, що вони хочуть, щоб їхні діти читали й навчалися українською мовою. У них з різних причин з мовою не склалося, але їхні діти мають її знати й шанувати.

Нарешті, мусить бути закон, який захистить право кожного українця отримувати всі послуги українською мовою — від крамниць і громадських установ до глянцевого видання, радіостанцій та телебачення, де всі ток-шоу й програми повинні вестися державною мовою (за чітко виписаними винятками для кримських татар і декількох інших національних меншин, які купно тут проживають).

Треба звести до розумного мінімуму вивіски, написані мовою агресора, а надто ті — зі знущальними назвами на кшталт «Варенічная Катюша» — так неначе той москаль щодня й щогодини безчестить нашу безталанну Катерину.

Кажуть, що мовний закон може когось зашкодити, але це неправда. Шкодить його відсутність. Згадайте, скільки чудових сучасних українських пісень ми відкрили для себе, відколи вступив у дію закон про музичні квоти.

Колись дуже дотепно перефразував Шевченка навічно молодий Назар Гончар. Пишучи про «перевертнів у бузині», він завершив свого вірша Шевченковим рядком, але в іншому написанні: «та соловейко не за тих». І справді, соловейко не за них. Адже відомо, що мова — найважливіший маркер національної самоідентифікації. Може видозмінюватися прапор, герб і навіть, на превеликий наш жаль, територія, але, як цитувала Леся Українка слова ірландця Томаса Девіса: «Нація повинна боронити свою мову більше, ніж свою територію... Утратити рідну мову й перейняти чужу — це найгірший знак підданства...»

Коли в часи Другої світової Черчилль обговорював зі своїми урядовцями бюджет і вони хотіли урізати видатки на культуру на користь армії, Черчилль обурився: «А що ж ми тоді будемо захищати?» — спитав він.

На жаль, нашим урядовцям далеко до Черчилля. Вони не розуміють, що тільки тут, між цим небом і цією землею, народилися такі слова, як жито, Дніпро, човенце, мрія, і тисячі інших прекрасних слів. І що тут усе налагодиться лише тоді, коли українська мова лунатиме всюди, коли ми перебуватимемо в океані рідної мови.

Можливо, я утопіст, але подібна думка висловлюється в нашому інформаційному просторі дедалі частіше: якщо тут буде українська мова, то в нас буде лад, а якщо ні — тут буде вічний путін, як би він не називався.

Адже сказано: «На початку було Слово», — яке, як відомо, формує свідомість. І з цим Словом ми неодмінно повернемося до самих себе й нарешті повнокровно з'явимося на культурній карті світу.

У моїй скромній книжечці, яку сьогодні удостоєно такої високої відзнаки, є вірш про дивовижну особливість української абетки, яка розпочинається з Ангела, а закінчується Янголом, і вони обидва мовби захищають нашу абетку від А до Я — Ангел та Янгол. Такого немає в жодній мові. Але іноді, на жаль, навіть їхнього захисту замало, бо цей захист повинна гарантувати Українська держава. І ось коли ми матимемо гідний захист і мови, і держави, тоді нарешті

...Буде бито

Царями сіянеє жито!

А люде виростуть. Умруть

Ще незачатії царята...

І на оновленій землі

Врага не буде, супостата.

А буде син, і буде мати,

І будуть люде на землі.

м. Київ, 10 березня 2017 року

- А. З'ясуйте за словником лексичне значення виділених напівжиром слів.*
Б. До якого інформаційного жанру виступ І. Малковича ближчий — до доповіді чи повідомлення?
В. Що у виступі І. Малковича було для вас новим, цікавим? Визначте наведені конкретні факти.
Г. Побудуйте план виступу І. Малковича.

2. Підготуйте повідомлення на одну з поданих тем.

- Дивовижний світ «Асканії-Нової».
- Історія київських мостів.
- Хто такий Серж Лифар?
- Найкомфортніше місто України.
- Незаконний видобуток бурштину, вирубування лісів у Карпатах, забруднення річок... — наша байдужість чи недбальство?

3. Прочитайте лист і виконайте завдання.

ТОВ «Укравто»

м. Київ, вул. Метрологічна, 15 директорові

Тел. (044) 777-77-77

ОВ «Основи»

. А. Коваленку

Повідомляємо Вам, що пан Савенко Л. С. прибуде до Харкова 13 березня. Люб'язно просимо Вас організувати зустріч і зарезервувати номер у готелі на 3 дні. Пан Савенко Л. С. прибуде потягом № 147.

Також ми будемо вдячні, якщо Ви організуєте для нього зустріч з Вашими клієнтами під час його візиту.

З повагою —

генеральний директор ТОВ «Укравто»

О. Ю. Гармаш

А. Визначте вид листа за призначенням.

Б. Напишіть лист до міжнародної благодійної організації щодо оздоровлення учнів школи в Карпатах.

4. Підготуйтеся й проведіть уявну бесіду між представниками сусідніх шкіл про організацію міжшкільних спортивних змагань. Обговоріть такі питання: локація, кількість глядачів, виступи груп підтримки, заходи безпеки, рекламна кампанія, закупівля води та ін.

5. Прочитайте гумористичні телефонні розмови й виконайте завдання.

I. — А де твоя мама, Олесю?

— Вона щойно вийшла до крамниці. Телефон ще теплий.

II. У кабінеті директора школи задзвонив телефон.

— Шановний директоре, мій син не зможе сьогодні відвідати школу.

— А хто це говорить?

— Це говорить мій батько.

III. Друга година ночі. Телефонний дзвінок у квартирі директора кінотеатру.

— Це квартира директора кінотеатру?

— Так, а що трапилося? Хто говорить?

— Вибачте, я хотів би запитати, о котрій годині відкривається кінотеатр?

— І для цього ви мене розбудили вночі? Як вам не соромно?

— Пробачте, але це дуже-дуже важливо для мене, пробачте, ради Бога.

— Якщо ви такі нетерплячі, то приходьте о 10 годині ранку. Усе?

— Мені не треба приходити. Мені потрібно вийти.

А. Які помилки допустили мовці в телефонних розмовах?

Б. Складіть телефонну розмову між менеджером спорткомплексу та власником абонементу. Обговоріть такі проблеми: 1) якість кондиціонування повітря в тренажерному залі; 2) асортимент тренажерів.

5. Узагальнення і систематизація матеріалу. Відповіді на питання студентів.

6. Оголошення та аргументація оцінок за роботу на занятті.

7. Домашнє завдання: вивчити конспект, виконати вправи с.190, №2-5 (Авраменко 11 клас)

Лекція № 49
з навчального предмета Українська мова

Тема Оцінювальні та етикетні жанри

Мета заняття повторити, систематизувати, закріпити, знання, уміння і навички з теми; підвищити інтерес до предмета, активізувати діяльність, стимулювати різні види спілкування; розвивати мовлення, прагнення до збагачення словникового запасу; виховувати толерантне ставлення, любов до рідної мови

Матеріально-технічне забезпечення та дидактичні засоби, ТЗН

https://www.youtube.com/watch?v=SHYUs1Pe_x0

<https://www.youtube.com/watch?v=atRlweTTGoc>

Час 2 години

План проведення лекції

1. Оцінювальні та етикетні жанри

Література

1. Підручник для 11 класу. Українська мова. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2019

2. Українська мова та література. Довідник завдань в тестовій формі. О. Авраменко. Київ. «Грамота». 2018

1. Оцінювальні та етикетні жанри

Оцінювальні жанри — похвала, осуд, рецензія, характеристика — формують ціннісне ставлення людини до світу, у якому вона живе, а також до себе в цьому світі. Коли особа оцінює зовнішність, вчинок, поведінку, риси характеру (якщо це людина), зміст, форму (якщо це книжка або фільм), у неї формуються ціннісні орієнтири, розвивається критичне мислення, що важливо для здорового суспільства. Висловлюючи похвалу чи осуд, пишучи рецензію або чиясь характеристику, особа має бути об'єктивною, тактовною, мати почуття міри. Упереджене ставлення, занижена оцінка в рецензії чи характеристиці свідчать про такі негативні якості її автора, як недоброзичливість, заздрість, злостивість і под., тому важливо бути об'єктивним і доброзичливим.

Коли даєте оцінку людині або якомусь твору, треба усвідомлювати, що вона (ця оцінка) є для тієї людини чи автора твору не покаранням, а стимулюванням, заохоченням до роботи над удосконаленням у подальшому.

Поради щодо створення оцінювальних жанрів:

- прагніть до об'єктивності;
- оперуйте переконливими аргументами;
- не відходьте в змісті висловлювання від тези;
- у будь-якому оцінювальному висловлюванні шукайте позитив навіть тоді, коли рецензована робота відверто слабка;
- уникайте у своїх формулюваннях гнівної тональності.

Похвала — оцінювальний жанр, завдання якого — стимулювати людину, оцінити її роботу, докладені зусилля, талант тощо. Похвала має бути дозованою, конкретною, виваженою, не надто емоційною. Адже є люди, у яких від похвали виростають крила, і вони будь-що намагаються в майбутньому виправдати похвалу,

довести, що вона була дана не авансом, а заслужено. А є такі, хто після похвали згортає крила й спочиває на лаврах. Тож важливо бути тонким психологом, коли вдаєтеся до такого оцінювального жанру, як похвала.

Осуд — оцінювальний жанр, мета якого — висловити негативне оцінне ставлення мовця до адресата, висловити свою реакцію на невідповідність об'єкта оцінки певним нормам. Для висловлення осуду вживають оцінну лексику негативно-емоційного забарвлення. Вираження осуду може бути прямим і непрямим. Мета — висловити несхвальне ставлення та/або вплинути на співрозмовника, викликати в нього почуття провини, змінити його поведінку. Той, хто висловлює осуд, має заслужити це право своїми людськими та/або професійними якостями. Осуд благотворно впливає на адресата лише тоді, якщо його висловлює авторитетна людина.

Рецензія — письмовий оцінювальний жанр, мета якого — оцінити мистецький чи науковий твір. У ній указують тему або найменування рецензованої роботи, її автора; визначають актуальність і правильність вибору теми; оцінюють систему доказів, повноту розкриття проблеми, наявність чітких висновків, якість оформлення роботи; указують на переваги й недоліки, що є в роботі. У кінці рецензії формулюють висновок про те, чи варта робота уваги, чи можна її рекомендувати до друку, використовувати для певних потреб тощо.

Характеристика — зазвичай письмовий оцінювальний жанр, мета якого — опис, визначення істотних, приметних особливостей, ознак кого- або чого-небудь. Це може бути офіційний документ, у якому міститься відгук, висновок про чийсь трудову або громадську діяльність, моральні якості людини.

Основні реквізити характеристики:

- назва документа й прізвище, ім'я, по батькові того, кому видано характеристику;
- рік народження, освіта;
- текст із зазначенням терміну роботи або навчання, ставлення до виконання своїх
- службових обов'язків чи навчання, рівень професійної майстерності, авторитет у
- колективі;
- дата складання;
- підпис відповідальної службової особи.

Текст характеристики пишуть від третьої особи.

Також є технічна характеристика (наприклад, мосту, будинку, приладу), характеристика рис персонажа, усна характеристика людини тощо.

До основних етикетних жанрів належать **привітання й вибачення**.

Привітання — слова або жести, звернені до кого-небудь під час зустрічі на знак прихильного ставлення, доброзичливості. Вітання відіграє важливу роль: з нього починається спілкування, а часто ним же й обмежується як доброзвичаявим правилом. Перше враження про людину складається від того, наскільки щиро вона вітається.

До найпоширеніших етикетних форм вітання належать такі: *Доброго ранку! Добрий день! Добридень! Добрий вечір! Добридень! Вітаю! Привіт! Моє*

шанування! Доброго здоров'я! Вибираючи форму вітання, зважайте на вік людини й ситуацію мовлення. Форму *Привіт!* здебільшого використовують люди, які мають товариські стосунки.

Оскільки етикетні форми є стійкими сполуками слів (фразеологізмами), то не можна їх змінювати. Форми Добрий ранок! Доброго дня! Доброго вечора! — не бажані, хоча вживання їх не є грубим порушенням.

Вибачення — слова, які використовують, щоб виявити поблажливість за дрібну або велику провину. До етикетних форм вибачення належать такі: *Вибачте! Прошу бачення! Пробачте! Прошу пробачення! Перепрошую! Даруйте!*

Форми *Вибачаюсь! Пробачаюсь! Я хочу вибачитись!* є некоректними й не можуть бути рекомендовані як вислови вибачення, оскільки за своєю граматичною формою означають дію, спрямовану на себе, а не на того, у кого просять вибачення. Тобто, вживаючи форми на -сь, -ся, людина сама себе вибачає.

Етикетні форми вітання й вибачення формувалися впродовж століть, вони відтворюють культурні традиції української нації й відповідають її духовним засадам: любов, лагідність, шанобливість, привітність, увічливість, чемність, вихованість, тактовність, коректність, делікатність, приязність.

ВПРАВИ ТА ЗАВДАННЯ

1. Прочитайте текст і виконайте завдання.

Багато років тому один молодий чоловік у Лондоні мріяв стати письменником. Але все було проти нього. Він навчався в школі лише 4 роки. Його батька кинули до в'язниці за несплату боргів, і хлопчик дізнався, що таке голод. Нарешті його взяли на роботу наклеювати ярлики на банки з ваксою; він мав це робити в підвалі, що кишів пацюками. У нього не було свого будинку, і хлопець ночував на горищі в товаристві інших безпритульних. Хоча він був талановитим юнаком і пробував писати оповідання, у редакціях видавництв він отримував одну відмову за іншою. Якось трапилося неймовірне: редактор прийняв його повість. Хоча юнак не отримав ніякого гонорару, редактор щиро його похвалив! Після цієї зустрічі молодий чоловік ходив по вулицях і плакав від радості. А потім він став усесвітньо відомим письменником — Чарльзом Діккенсом (Т. Гаркун).

А. Чи була у вашому житті подібна ситуація з похвалою? Розкажіть про неї.

Б. Доберіть слова, якими можна висловити похвалу залежно від статі, віку й соціального становища: п'ятирічній дитині, сімнадцятирічному хлопцеві, двадцятип'ятирічній співачці, сорокарічній лікарці, п'ятдесятилітньому чиновнику, жінці поважного віку.

2. *Чи має право хтось на висловлення осуду? Якщо так, то хто? Якими можуть бути слова осуду? Поміркувавши над цими запитаннями, візьміть участь дискусії.*

3. *Прочитайте характеристики й виконайте завдання.*

Характеристика

Жиленко Ольги Федорівни,

студентки музичнопедагогічного факультету,
1994 року народження,
освіта вища, незакінчена

Ольга Федорівна Жиленко навчається на IV курсі музично-педагогічного факультету Національного педагогічного університету імені М. Драгоманова. До навчання ставиться сумлінно, постійно підвищує свій професійний рівень. За час навчання в університеті О. Жиленко підготувала й провела відкриті уроки, організувала концерти для інвалідів-атовців. Узяла участь у студентській науковій конференції.

Ольга Федорівна виконує громадські доручення. Вимоглива до себе, має авторитет серед студентів і викладачів факультету.

Характеристика видана для

Декан музично-педагогічного факультету

(підпис)

І. Г. Посуха

II. У мене свекруха — люта змія: ходить по хаті, полум'ям на мене дише, а з носа гонить дим кужелем. На словах, як на цимбалах грає, а де ступить, то під нею лід мерзне, а як гляне, то від її очей молоко кисне (І. Нечуй-Левицький).

III. Багато бачив я гарних людей, але такого, як батько, не бачив. Голова в нього була темноволоса, велика, і великі розумні сірі очі, тільки в очах чомусь завжди було повно смутку: тяжкі кайдани неписьменності й несвободи. Увесь у полоні в сумного й увесь у той же час з якоюсь внутрішньою культурою думок і почуттів.

Скільки він землі виорав, скільки хліба накосив! Як вправно робив, який був дужий та чистий. Тіло біле, без єдиної точечки, волосся блискуче, хвилясте, руки широкі, щедрі. Як гарно ложку ніс до рота, підтримуючи знизу скоринкою хліба, щоб не пократать рядно над самою Десною на траві. Жарт любив, точене, влучне слово. Такт розумів і шанобливість. Зневажав начальство й царя. Цар ображав його гідність миршавою рудою борідкою, нікчемною постаттю й що нібито мав чин нижчий за генерала.

Одне, що в батька було некрасиве, — одяг. Ну такий носив одяг негарний, такий безбарвний, убогий! Неначе нелюди зухвалі, аби зневажити образ людини, античну статую вкрили брудом і лахміттям. Іде, було, з шинку додому, плете ногами, дивлячись у землю в темнім смутку, аж плакати хотілося мені, сховавшись у малині з Піратом. І все одно був красивий — стільки крилося в нього багатства. Косив він чи сів, гукав на матір чи на діда, чи усміхався до дітей, чи бив коня, чи самого нещадно били поліцаї, — однаково. І коли він, покинутий усіма на світі вісімдесятилітній старик, стояв на майданах безпритульний у фашистській неволі й люди вже за старця його мали, подаючи йому копійки, він і тоді був прекрасний. З нього можна було писати лицарів, богів, апостолів, видатних учених чи сіятелів — він годився на все. Багато наробив він хліба, багатьох нагодував, урятував од води, багато землі переорав, поки не звільнився від свого смутку (За О. Довженком).

IV. Я не люблю дядю Юлу, бо в нього болода лухається, коли він сміється. А ще він доблий та завжди мене називає класуною (З розмови).

А Виразно прочитайте тексти.

Б. Визначте стиль кожного тексту.

В. Пафосність, наївність, знижений тон, нейтральність — ознаки тональності наведених текстів. За допомогою яких мовних засобів їх досягнуто?

Г. Випишіть оцінну лексику й усно охарактеризуйте її.

Д. Напишіть дві характеристики одного з ваших ровесників (ровесниць): першу — в офіційно-діловому стилі, а другу — у розмовно-побутовому.

4. Прочитайте матеріал і виконайте завдання.

До фразеологічних одиниць належать і форми вітання та прощання. Вони давно усталилися в українській мові, і їх не варто модернізувати без потреби. Досить часто чуємо неправильні щодо української граматики форми вітання та прощання в розмовному мовленні, по радіо й телебаченню: «Добрий ранок! Доброго дня, шановна редакція! (тут іще й ігнорування кличного відмінка — редакціє); Доброго вечора, шановні телеглядачі; Доброї (спокійної, навіть гарної) ночі, дорогі діти!»

В українській літературній мові усталилися такі форми: Доброго ранку! Добрий день! (Добридень!); Добрий вечір! (Добридень!); На добраніч! Добраніч! (За О. Пономаревим).

А. Чи вживаєте ви або хтось з ваших знайомих форми вітання, котрі, як пише автор, «не варто модернізувати без потреби»?

Б. Знайшовши у вітальних листівках випадки відхилення від норм вітання, відредагуйте їх.

5. Узагальнення і систематизація матеріалу. Відповіді на питання студентів.

6. Оголошення та аргументація оцінок за роботу на занятті.

7. Домашнє завдання: вивчити конспект, виконати вправи с.197, №2-5 (Авраменко 11 клас)